

POMERANIA

MIESIĘCZNIK SPOŁECZNO-KULTURALNY | ROK ZAŁOŻENIA 1963 | CENA 7,00 zł | NR 4 (596) | KWIECIEŃ 2025

DZIEŃ
JEDNOTY KASZĘBÓW
W BÓLSZEWIE

DĘSZA
ETNOFILOGIE
I BADAŃ
LITERATURY

JUBILEUSZOWI KASZĘBSCZI MECZ
Z REKORDĄ FREKWENCJE!

XI Letnia Szkoła Języka Kaszubskiego

7-20 lipca 2025 roku

CZYM JEST NASZA KASZUBSKA LETNIA SZKOŁA?

Lektorat j. kaszubskiego

10 dni (od poniedziałku do piątku) intensywnego kursu, na którym uczestnicy poznają kaszubski lub doszlifowują go pod okiem profesjonalnej kadry nauczycieli. Osoba biorąca udział w kursie może dołączyć do grupy początkującej i uczyć się kaszubskiego od podstaw lub do grupy zaawansowanej.

Wycieczki

W ramach Letniej Szkoły organizujemy wycieczki, podczas których poznacie niezwykłą i wyjątkową kulturę, historię i tradycję regionu. Wśród atrakcji przewidujemy m.in. spływ kajakowy Zbrzycą, zwiedzanie muzeów kaszubskich i ważnych miejsc pamięci Pomorza.

Warsztaty regionalne

Przewidziane są warsztaty (m.in. tańca ludowego oraz rękodzielniczne), projekcje filmowe, spotkania z ciekawymi ludźmi zaangażowanymi w rozwój kaszubszczyzny.

Cena: 1800 zł

Miejsce: Kaszubski Uniwersytet Ludowy w Wieżycy

Termin: 7-20 lipca 2025 roku

Program obejmuje:

- 120 godzin kursu (teoretycznego i warsztatowego)
- wyżywienie i nocleg
- wyjazdy studyjne (wraz z autokarem i biletami wstępu)

Projekt został zrealizowany dzięki
dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

58 301 27 31

kaszubi.pl

projekty@kaszubi.pl

- 3 Dżeń Jednotë Kaszëbów w Bólszewie**
PAŨEL WICZIŃSZCI
- 6 Dësza etnofilologie i badëra lëteraturë**
RED.
- 8 Jubileùszowi kaszëbsczi mecz z rekòrdã frekwencje!**
PAŨEL WICZIŃSZCI
- 11 Bëtkòwé lapbóczy**
DM
- 13 Nietuzinkowe dzieło (dziełko), nietuzinkowy autor**
Z prof. Sławomirem Kościelakiem rozmawia
PIOTR DZIEKANOWSKI
- 18 Systematyka twórczych dokonań Jerzego Sampa**
TADEUSZ LINKNER
- 26 Kaszubskie plenery malarskie warszawskiej szkoły Konrada Krzyżanowskiego**
JERZY NACEL
- 28 Usiądź, Aneczka, pogadamy. Część 6**
ANIA RÓŻEK
- 30 Militarne dziedzictwo Zatoki Gdańskiej w helskim muzeum**
RED.
- 32 Starowiejska – ulica najpierwsza. Część 2**
ANDRZEJ BUSLER
- 34 Gdańsk mniej znany**
MARTA SZAGŹDOWICZ
- NAJÔ ÛCZBA. Edukacyjny dodôwk nr 4 (186)**
- 35 Bieszczady a Kaszuby. Kilka subiektywnych refleksji. Część 4**
BOGUSŁAW BREZA
- 38 Jerzy Bandrowski. Trajektoria czasu wojny. Część 2**
MARCIN HERRMANN
- 41 Ni ma jedny kaszëbsczi tonacje, to je „aMùz pò kaszëbskù”**
Z prof. Witosławą Frankòwską, òrganizatòrkã kòncertu, a prof. Przemësławã Stanisławsczim, jego dirigehtë, rozpòwièdò TÓMK FÓPKA
- 45 Zymkòwé Czëtanië „Remùsa” za nama – bëło magiczno ë inspirëjçco**
GRACJANA PÒTRÈKÛS
- 47 Wòrt dac kaszëbiznie czas.**
Z Malwiną Laska-Eichmann gòdòł
MATEÛSZ BÛLLMANN
- 48 Nordowé òpòwièstczi**
MATEÛSZ BÛLLMANN
- 50 Nié blós tatkòwie**
KLEBBÓW MATIS
- 52 Òddòł zëcé kaszëbiznie**
DM
- 53 Substytuty kawy**
RAFAŁ NOWAKOWSKI
- 55 Lektury**
DANIEL KALINOWSKI, JAN KULAS
- 58 Z Kociewia**
MARIA PAJĄKOWSKA-KENSIK
- 59 Pòzwa Mòdrzewò òd skòwronka?**
P.D.
- 61 Klëka**
- 67 Kociewsko-pomorskim okiem**
MICHAŁ KARGUL
- 68 To nie je w głowã do pòjãcò**
ÒLGA KÛKLIŃSKÒ

Numer wydano dzięki dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji.

„Publikacja wyraża jedynie poglądy autora/ów i nie może być utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji”

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

Zrealizowano ze środków Województwa Pomorskiego

Dofinansowano ze środków Miasta Gdańska

Dofinansowano ze środków Miasta Gdyni

Numer óstòł wëdóny dzãka dotacje Minystra Bënówëch Sprów i Administracje.

„Publikacja je leno wësłowieniem pòzdratków autora/autorów i ni może bëc trzimònã na jedno z oficjalnym stanowiszczã Minystra Bënówëch Sprów i Administracje”

POMERANIA

MIESIĘCZNIK SPOŁECZNO-KULTURALNY

ADRES REDAKCJI

ul. Straganiarska 20–23 / 80–837 Gdańsk
tel. 58 301 90 16 / 58 301 27 31
e-mail: red.pomerania@wp.pl

REDAKTOR NACZELNY

Sławomir Lewandowski

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Dariusz Majkowski (zastępca redaktora naczelnego)
Aleksandra Dziecielska-Jasnoch
(Najdł. Uczeba)
Krystyna Sulicka
Małgorzata Micał
Bogumiła Cirocka
Ludmiła Kucharska
Bogdan Adamczyk (skład graficzny)

KOLEGIUM REDAKCYJNE

Piotr Dziekanowski (przewodniczący kolegium)
Mateusz Bullmann
Andrzej Busler
Ewa Górską
Stanisław Janke
Piotr Lessnau
Wiktor Pepliński
Danuta Pioch
Edmund Szczesiak
Bogdan Wiśniewski

TŁUMACZENIA NA JEZYK KASZUBSKI

Dariusz Majkowski

ZDJĘCIA NA OKŁADCE

Mecz Kaszubski w Ergo Arenie
Fot. Paweł Wiczyński

WYDAWCA

Zarząd Główny Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego
ul. Straganiarska 20–23, 80–837 Gdańsk

DRUK

Drukarnia Waldemar Grzebyta
ul. Kossaka 108, 64–920 Piła

Redakcja zastrzega sobie prawo do skracania i redagowania artykułów oraz zmiany tytułów. Redakcja nie ponosi odpowiedzialności za treść ogłoszeń i reklam.

OD REDAKTORA

Przypadający 19 marca Dzień Jedności Kaszubów to okazja do wspólnego zmanifestowania swojej kultury, tradycji oraz tożsamości.

Na Górze Gradowej w Gdańsku, jak co roku, podniesiono kaszubską flagę. Świętowano także przy pomniku Księcia Świętopelka Wiel-

kiego. W Wejherowie zorganizowano II Festiwal Jedności Kaszubów. Główne obchody odbyły się natomiast w niedzielę 23 marca w Bolszewie.

Czarno-żółte flagi obecne były w Trójmieście również przy innej okazji. W hali sportowo-widowskiej Ergo Arena na granicy Gdańska i Sopotu odbyła się dziesiąta edycja Meczu Kaszubskiego. Siatkarze Trefla Gdańsk zmierzili się tego samego dnia z zawodnikami Norwida Częstochowa. Relację z Bolszewa oraz z gdańsko-sopockiej hali publikujemy na łamach kwietniowej „Pomeranii”.

Dzień Jedności Kaszubów świętowano również w sali koncertowej Akademii Muzycznej w Gdańsku, która wypełniła się kaszubską muzyką. Z tej okazji Tomasz Fopke rozmawiał z Witosławą Frankowską, pomysłodawczynią tego przedsięwzięcia, oraz z dyrygentem Przemysławem Stanisławskim. Wywiad również można przeczytać w niniejszym numerze naszego miesięcznika.

Na koniec jeszcze jedno ważne wydarzenie: Klub Studencki „Pomerania” wybrał tegorocznych laureatów Medalu Stolema. Są to prof. dr hab. Daniel Kalinowski z Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku oraz dr Justyna Pomierska z Uniwersytetu Gdańskiego. Serdecznie gratulujemy!

SŁAWOMIR LEWANDOWSKI

PRENUMERATA

Z DOSTAWĄ DO DOMU!

Koszt prenumeraty rocznej krajowej z bezpłatną dostawą do domu: 77 zł. W przypadku prenumeraty zagranicznej: 172 zł. Podane ceny są cenami brutto i uwzględniają 5% VAT.

Aby zamówić roczną prenumeratę, należy:

• dokonać wpłaty na konto:

PKO BP S.A. 28 1020 1811 0000 0302 0129 35 13,

Zarząd Główny Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego
ul. Straganiarska 20–23, 80–837 Gdańsk,
podając imię i nazwisko (lub nazwę jednostki zamawiającej) oraz dokładny adres

• złożyć zamówienie w Biurze ZG ZKP,

tel. 58 301 27 31

e-mail: prenumerata@kaszubi.pl

DZÉN JEDNOTĚ KASZĚBÓW W BÓLSZEWIE

Trzeci miesiąc roku od ponad dwóch dekadów je baro wóžnym cządã dlô kaszëbsczi spòlëznë, bò prawie w nim sã przërëchtowiwónë ùroczëstoscë, rozegracje i kùlturalné bédënczi z leżnotë roczëznë pierszi znóny nama pisemny nadczidczi ò Kaszëbach – w bùlli papieža Grzegòrza IX z 19 strëmiannika 1238 roku. Kò tedë pierszi róz Kaszëbi pòjòwiają sã na kòrtach swiatowi historie.

Latos przëdnë òbchòdë Dnia Jednotë Kaszëbów – bò tak òstało pòzwónë swiãto, w jaczim sã fejrëje pierszą zmiónkã ò Kaszëbach – òrganizatorzë przërëchtowelë w Bólszewie i nót je rzeknąc, że rozegracjò bëła nad zwëk spaniałò, tej wiele lëdzy gwës mdze wracac do wspominków z tegò pësnégò dnia.

Pierszi dzël ùroczëstosców, na jaczë 23 strëmianika przëjachałë ùrmë Kaszëbów a lubòtników ti kròjnë, òdbël sã w kòscele pw. Matczi Bòsczi Nieùstający Pòmòcë w Gòscëcënie. Swiãti Mszë przëwòdniczył ks. Stanisłòw Bach, probòszcz ti parafie a przëdnik miescowégò partu Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniò. Kòl wòltarza towarzyszył mù ks. Mariòn Miotk, gniewińszci dzekòn. W czasie hòmilie, jakò òsta wëgłoszonò w rodny mòwie Kaszëbów, ks. Bach zacytował snòżã wiërtã jednégò z nòwiãkszych kaszëbsczi dzwarzòw, ks. Bernata Zëchtë pòd titlã „Kaszëba bëł mój tatk”, pòdsztrichającë na spòdlim dokazu, żebë mòcny w Bògu pòtòmkowie ti zemie nigdë nie zabëlë ò swòji juvernoce a swòjich kòrzeniach. Westrzòd przëkòzónëch darów nalazłë sã chléb (part Gòscëcëno), òbrëszci do czelëcha z kaszëbsczim wëziwkã (part Góra), brzòd lasu (part Wejrowò), mòłò figùra Swiònowszci Matczi Bòzi (part Swiònowò) a téz

swiëce, kadzëdłò a pùblikacje tikającë sã Wielewsczi Kalwarie. Za mùzycznë tło ùroczëznë òdpòwiedzalny bëł chùr Lutnia z Lëżëna z dirigentã Tomaszã Fòpkã.

Kaszëbskò Influencerka, Karolëna Stankòwskò

Pò mszë ji bëtnicë farwnym kòrowòdã przeszlë do przëdnégò placu òbchòdów, tej do Spòdleczny Szkòłë nr 2 miona Mikòłaja Kòpernika w Bòlszewie, gdzie żdała na nich pròwdzëwò mòc atrakcjów. Nòprzòd nót bëło ùroczësto rozpòcząc wëdalenie, a to miało plac w spòrtowi halë, gdzie na wiòldzi binie bëłë ju prowadzący rozegracjã: Tatiana Slowi a Klebbów Mattis, jaczi przëwitalë wszëtcich gòsców, a òsobliwë stanicowé pòcztë KPZ. Pòstãpno glosë zabiëralë przedstòwcowie òrganizatorów a samòrzãdowëch wëszejnów.

– Dzëń Jednotë Kaszëbów je najim pòspòlnym swiãtã. Pòkazëjemë, że pòchòdzimë z rozmajitëch ùstrónków Kaszub, gòdómë w różnëch dialektach kaszëbszczégò jãzëka, czasã identyfikujëmë sã z rozmajitima tradycjama, le dzysò jsmë wszëtcë jedną kaszëbską rodzëznã! – gòdòł gòspòdòrz òbchòdów, wójt gminë Wejrowò Przemëslów Czëdrowsczi.

– To bëło 21 lat nazòd, czëj karno kaszëbszczich dzejarzów ùdbało so, że Kaszëbi mùszã miec swòje swiãto, i tim, co bądze nas gromadzëc, bądze wëdalenie, jaczé mò dlò naju stòlemy znacznëk, wëdalenie, dzãka jaczëmù më sã wënurzëlë ze smroków historie – dlòte je to prawie nen 19 strëmiannika – rzekł przëdnik KPZ Jón Wërowiñsczi. – Żëjemë ju na ti zemie co nòmni òd tësãca lat, dërchómë nimò procëmnotów, nimò łapiców, jaczé zakłòdała na naju historiò, z nòdzejã, że bez pòstãpnë stalata tuwò dali mdã żëc Kaszëbi. Znakã tegò, że më jsmë gòspòdarzama ti zemie, je deczjò Minysterstwa Infrastrukturë, że całò trasa na Pòmòrzu – òd Szczecëna do Gduñska – mdze sã nazëwac Kaszëbską Dargã.

– Ta jednota, jakã dzysò pòkazëjemë bez ne wszëtczë stanicë Kaszëbskò-Pòmòrsczczégò Zrzeszeniò, je dowodã na to, że chcemë wëznawac tã samã wiarã, te samë wòrtnotë, że jsmë razã! – rzekł Marszòłk Pòmòrsczczégò Wòjewództwa Mieczëslów Struk.

– Jem baro búsny, jem baro ròd, że widzã tuwò wszëtcich waju w Bòlszewie na Dniu Jednotë Kaszëbów – gòdòł z binë Kazmierz Kleina, przëdnik Kaszëbszczégò Parlamentarnégò Karnã, jaczi tész òdniòł sã do ekspresowi dardzi S6. – Je w tim cos nadzwëk symbolicznégò, że Kaszëbskò Darga òsta tak pòzwónò na całi dlugòscë – òd Szczecëna do Gduñska. To nie je „darga na Kaszëbë”, òna te Kaszëbë parłãczy.

– Swiat dzysò òblòkl sã w kaszëbsczë farwë, jò tész – rzekła Bëata Rutkiewicz, pòmòrskò wòjewòda. – Pòkazywómë bëten, że jsmë zrzeszony z Kaszëbama. Mómë 22 tësãce dzëcy, jaczé uczã sã kaszëbszczégò jãzëka, 400 szkòlnëch kaszëbszczégò jãzëka, 27 gminów, gdzie sã dëbeltjãzëkòwë tòfle, në i jesz rëchli wspòmniòno Kaszëbskò Darga. Mómë sã z czëgò ceszëc, le chcemë më wicy? Gwëсно, że jo, i wiedzno mdzemë chëc wicy!

– Jak wzëróm na waju wszëtcich tuwò zebrónëch, to mészã, że Aleksãder Majkòwsczi a Jón Karnow-

szci bë bëłë z naju baro bÛszny, z tegò, jaką mómë dbã ò wszëtczé deje młodokaszëbszci rësztnotë. Przed nama jesz jedno wiôldzé wëzwanié – bÛdajcò elektrownie a wietrzników na mòrzu. Kaszëbë stają sã „zelenym Szlaskã”, nôwôzniëszym producentã elektricznij energie w Pòlsce. To je naje pòstãpné wëzwanié i tak jak inspirëjemë Pòlskã cwardzëznã, robòtã, kùlturã, tak mùszimë téż cësnãc na cali kròj taczi włòsny elektricznij impùls – mówił Jack Karnowsczi, sekretòrz stanu w Mìnysterstwie Fùnduszów i Regionalny Pòliticzi, a téż nôleźnik Kaszëbszczégò Parlamentarnégò Karnã.

Pò oficjalnym dzëlu na binie pòjòwiałë sã mùzycznë a tańcowé karna (Karno Gis, Kapela Zbierańce, Przodkowianie, Artistica, Bazuny, karno „Na dobrã nutę” a akòrdionowi kwintet Państwòwi Mùzyczny Szkolë z Wejrowa), bëł téż wëstãp Kabaretu Kùnda z Adamã Héblã a Patrikã Müdlawã. Gwiôzdã wieczoru bëła Karolëna Stankòwskò – Kaszëbskò Influencerka, jakò zrobiła wiôldzi show, wcygajãc lëdzy hùmòrã i spiëwã do pòspólny zòbawë.

Co òkróm tegò źdało na bëtników Dnia Jednotë Kaszëbów? Tradycyjno turniér baszczi, skata, szachów, a téż z kòżdym rokã barzi znóny bÛczczy, strefa dlò dzecy z rozgriwkama w rodzëznowã grã „Spy Guy Pomorskie”, rozmajité artisticznë warkòwnië dlò nômfòdszich, stojiszcza z pësznym regionalnym jestkù a snòżima dokazama lëdowëch artistów, wëstòwk akòrdionów a pòtkania w òbrëmim Ògardów Lëteraturë. Na slëdnò atrakcjò òsta przërëchtowónò bez Wëdòwiznã KPZ. Zgromadzëła wiele lubòtników lëteraturë, jaczi mielë leźnosc pòslëchac òd àutorów ò jich dzejanim a procesu twòrzeniò ksążków. Gòscama prowadzãcy zéńdzenia, Janinë Bòrchmann, bëłë: Klebbów Matis, Rómk Drzëzdżòn, Nataliò Łapińskò, Adóm Lubòcczi a Michòł Hinc.

Na kùnc wòrt rzec ò jesz jednym dzëlu Dnia Jednotë Kaszëbów, jaczi stòł sã jakbë symbòlã ti rozegra-

cje – ò bicym rekòrdù w jednoczasny grze na akòrdionach. Dirigentã ti wiôldzi òrkestrë bëł niezastãpiiony Paùel Nowak, chtëren w tim rokù przërëchtowòł dlò mùzykantów do zagranìò sztëré frantòwczci: „Kaszëbszci himn”, „Sëwca”, „Wiëm jò, wiëm” i „Żebë wrócyl ten czas”. Taczé melodie zagrało 315 akòrdionistów, co je baro bëlnym wënikã, le jesz wiele felowãło do rekòrdù z Bòjana w 2016 rokù, gdzie w zalë bëło jãz 372 mùzykantów.

Nimò tegò je wiedzec, że bëło to baro bëlnë swiãto kaszëbszci juwernotë a za stolemny òrganizacyjny trud mdzemë dzãkòwac òrganizatoróm z gminë Wejrowò jesz wiele razy przë rozmajitëch leźnoscach. Ceszi téż fakt, że z kòżdym rokã w wiele krëzach, gminach, gardach, wsach, szkòlach, domach kùlturë na apartny òrt je fejrowónë no swiãto, a mòlowé wëszëznë majã colemało dbã, żebë je przënlëżno pòpùlaryzowac a kùlturalny bédënk rozkòscerzac.

PAÙEL WICZIŃSZCI

Dobiwcowie Medalu Stolema: Justina Pòmierskò i Daniél Kalinowsczi. Òdj. dm

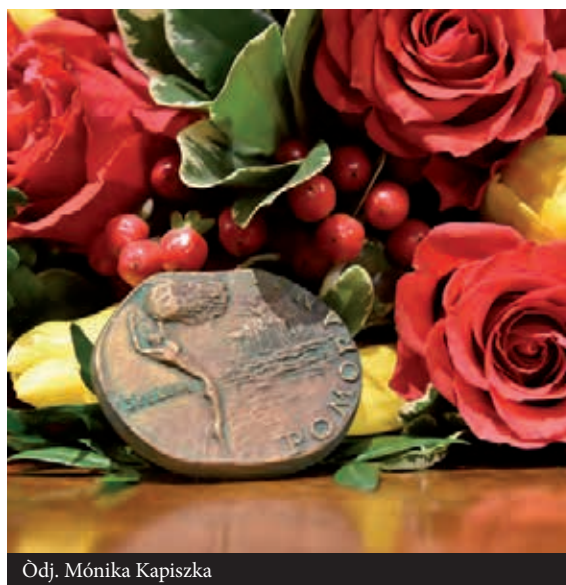
DËSZA ETNOFILOLOGIE I BADÉRA LËTERATURĚ

W Mieszczanŝci Zalë Stòromieszczégò Ròtësza we Gduńskù òficjalno zwikszeło sã karno do-
biwców Medalu Stolema. 26 strëmiannika dołączelë do nich: dr Justina Pòmierskò i prof. Daniél
Kalinowsczi.

Nòzwëska laureatów jesmë pòznelë ju 22 stëcznika, czej pòtkala sã kapituła Medalu, zestawionò z fùl-prawnëch nòležników Klubu Sztudérów „Pòmòraniò”. Dwa miesącë pòzni w stolëcë Kaszëb dwòje wëprzëd-
nionëch wespół z wiele gòscama z rozmajitëch stròn Pòmòrzò uroczeŝto swiätowało ten wòzny dlò se dzień. Kò Medal Stolema je trzimóny za jedno z nòwòrtnië-
szich wëapartnieniów dlò kaszëbszczich dzejarzów. Przëznòwóny je òd 1967 roku pòjedynczym lëdzóm abò instytucjom i òrganizacjom, chtërne na òsoblëwi òrt zwieliwajã ùróbk kùlturë Kaszëb i Pòmòrzò abò gò szerok rozkòscërzajã.

Latosò rozegracjò zaczãła sã òd prezentacjje dze-
janiò klubù „Pòmòraniò”, ò jaczim òpòwiëdzała Mar-
ta Majewskò. Nòwòzniësi bëlë równak laureacë,
jaczich do karna stolemòwców wprowadzëlë: prof.
Mark Cëbùlsczi, chtëren nazwòł dr Pòmierskã „dëszã
kaszëbszczì etnofilologii”, i prof. Duszã Pażdżerszczì
(pòdczorchnãł, że dzãka Danielowi Kalinowsczëmù
badërowania kaszëbszczì lëteraturë òprzestalë „chò-
dzëc na sztëròkach” i zaczãlë bëc systemòwé).

Rëchli ùczãstnicë mòglë wëslëchac lauda-
cjów przëszëkòwónëch przez nòležników Kapitułë.
Sztudëra kaszëbszczì etnofilologie Michòł Dereszke-

Òdj. Mònika Kapiszka

wicz opowiedział krótko o dziejach i doświadczeniach Justina Pòmierskiego. Hewò wëjimczy jegò wëstąpieniò:

Achtnąc czlowieka w czile le slowach nigdë nie je prosto, a ju òsoblëwie pròwdzëwã Stolemã, co dzysò je wprowadzonò w to dostójné karno. Dochtòr Justina Pòmierskò [...] je wëkladowczeniã na Gduńszim Ùniwersytece, zajimò sã paremiologijã a paremiografijã. Je sekretarzã Kaszëbsczégò Institutu ë bëtniczã Kaszëbsczi Kòmisjë dziejajãcy przë Nòukòwi Stacjë Pòlsczi Akademie Ùmiejàtnosców we Gduńskù. Je nòleżniczkã redakcyjów nòukòwëch pismionów: „Acta Cassubiana” ë „Jëzyk – szkòła – religia”. Midzë 2020 a 2024 rokã bëła nòleżniczkã Radzëznë Mùzeùm Kaszëbskò-Pòmòrszczi Pismieniznë ë Mùzyczi. Rëchtjë tekstë na Kaszëbsczi Diktando, a je tãż autòrkã mònografiów ë jinëch nòukòwëch tekstów.

Wierã przede wszëtczim równak ùczy, jak ùczëc kaszëbsczégò jãzëka. Òd 2011 rokù je czerowniczkã pòdiplomowëch studiów, a òd dzesãc lat tãż czerënkù, co gò wespółòrganizowa: kaszëbsczi etnofilologie. Òd dzesãc lat ùczy szkòlnëch a dziejarzów, mlodszych a starszych, òtmikò przed nima dwiërze na tã kaszëbskã stëgnã z ji znankama ë nieznanakama. Jakno czerowniczkã praktików pòmògò sztuderóm pòstawic pierszë szlachë tak na warkòwëch, jak tãż dziejarskich dargach, w szkòlach ë instytucjach kulturë. Chòc wiedno cos robi, dlò etnofilologie ë sztuderów, abò dlò Kaszëbiznë w òglim, wiedno nańdze czas, bë pòmòc, chòcbë le doradã abò dobrim slowã.

Dzysò chcemë achtnąc tã pròwdzëwã Stolemã. Chcemë dowòrtnic ji robòtã a brzòd ti robòtë jakno bëtnicë Karnã Sztuderów „Pòmòraniò”, jakno lëdze mlodi, jakno Kaszëbczi a Kaszëbi.

Ò Danielu Kalinowsczim opòwiòdała Juliò Fòrmela, chtërna rzekła m.jin.:

Pòmòrzë je dlò profesora rodzëznowã zemiã, jakã dali òdkrywò i wëspòłtwòrzi ji historiã. Jegò teatralnë dziejanië pòmògło rozwic zainteresowanië lëteraturã, ale tãż pozwòlëło na pòznòwanië wiele czekawëch òsob, a mòże lepi rzec, że to te òsobë miałë leżnosc pòznac profesora. Pò maturze zaczął swòjã przigòdã z pòlskã filologijã. Doktorizowòł sã z pòlsczi lëteracczi afòristiczi XIX stolatégò. Habilitacjã dostòł na spòdlim rozprawë ò pòlsczim przëjimòwanim ùtwòrstwa Franza Kafczy. Je zwëczajnym profesorã, habilitowónym doktorã humanisticznëch nòuków. Òd 1996 r. robił w Pòmòrszczi Akademii w Slëpskù, chtërna òd 2023 r. je znónò jakno Pòmòrszczi Ùniwersytet. Wasta Daniël je nòleżnikã m.jin. Kòmisji Nòuczni ò Lëteraturze PAN, Kaszëbsczi Kòmisji Pòlsczi Akademii Spòsobnosców, The Society for the Study of the Multi-Ethnic Literatures of the World, Radzëznë Kaszëbsczégò Jãzëka i Kaszëbsczégò Institutu. Tëmiznowi redaktòr czãdnika „Acta Cassubiana” i „Naszë Pomòrzë” a tãż przedny redaktòr „Biuletinu Radzëznë Kaszëbsczégò Jãzëka”. Nòleżnik programowëch radzëznów pòmòrszczich, mùzealnëch instytucjów.

Jegò nòukòwë zainteresowania to w przedny rëdze lëteratura, dramaturgiò i kaszëbskòjãzëkòwi teater. Je

autòrã wiele publikacjów, nòukòwëch robòtów a tãż mònografi, w tim zemkło sparłãczonëch z szerokò rozmiòną kulturã Kaszëb i Pòmòrzò.

Sami laureacë przemòwiëlë krótkò i przede wszëtczim dzãkòwelë lëdzóm, chtërny pòmòglë jima w kaszëbsczi drodze, a tãż sztuderóm za achtnienië jich dziejaniò. Dr Pòmierskò przëbòczëła, że w 1983 r. Medal Stolema dostòł ji tatã Jerzi Tréder i terò razã z Witoslawã Frankòwskã (tãż bãdãcã na ùroczëznie) sã jedurnyma dobiwczkama ti nòdgròdë, chtërne mają òjców „Stolemów”.

Prof. Kalinowsczi, mòcno skrëszony, opòwiòdòł ò swòjich przëzëcach zrzeszonëch z kaszëbsczima kama i wiòlgòszama.

W artisticznym dzëlu wëstãpiła młòdzëzna z kòscersczégò Òglowòsztòlcãcégò Liceùm, a na zakùnczenië bëł czas na gratulacje i pòdzãkòwania dlò nowëch laureatów Medalu Stolema.

Redakcjò „Pòmèranie” tãż serdeczno jima winszëje tegò dobëcò i dzãkuje za wëspòłrobòtã. Kò prof. Daniël Kalinowsczi òd czilenòsce lat regularno publikuje ù naju recenzje wszelejaczich ksãżkòw, a dr Pòmierskò je najã ekspertkã òd sprów zrzeszonëch z kaszëbskã edukacjã.

RED.

JUBILEUSZOWI KASZĘBSCZI MECZ Z REKORDĄ FREKWENCJE!

Rěk z tēsacy młoděch gòrdzelów, zwāczy klaskaczów òbijajęcēch sā ò dłonie, doping w kaszēbsczim jāzėkù czēti w kòzdim nòrcėkù i sztòce, mòrze kaszēbszczich farwów a symboli, bėlny hùmór a bezustònkòwi ùsmiėwk na gābach – to znanczi jedurnėgò swiāta, jaczė gromadzy ùrmė młoděch lėdzy, co sā ùczā w szkòlach kaszēbszczėgò jāzėka. Je wiedzec, że jidze ò kaszēbszczi mecz, jaczi latos òbchòdzy 10. roczėznā ùsadzeniò.

Do halė widowiszczowò-spòrtowi ErgoArena, na granė Sopotu a Gduńska, młodi òbzėrócze ze swòjima szkòlnyma przėbėlė baro lėczno z rozmajitėch dzėłów Kaszėb wierā tēz dlòte, cobė zrobic ùsòdzcòm nòbėlniėszci darėnk – pòbic rekòrd lėczbė òbzėróczów, i to niė blòs w òbrėmim kaszēbszczi rozegracje, le tēz ògłowò w latosym sezonie meczów pòlszczi lidzi sėcowi balė!

Równak je wiedzec, że nie jidze tuwò blòs ò spòrtowė miònczi na nówėszci niwiznie. Bilietā do tegò wėdarzeniò bėł bò ùdzėl w plasticznym kònkùrsu „Aktywne Kaszuby”, jaczi tradycyjno nawlėkò do patrona roku wėbrònėgò przez Przdėnā Radzėznā Kaszėbskò-Pòmòrszczėgò Zrzeszeniò. Wedle ti òrādzė òstała ùsadzònò tēma latosėgò kònkùrsu: „Las i jego mieszkāncy w twòrczości literackiej Jerzego Sampa”. A dlòcze tak pò pròwdze prawie nen las? W tim roku mē mielė tā dolożnotā, że razā z nama kòl wėdarzeniò robiłė Państwòwė Lasė, a hònorowi patronat òbjāł Witòld Kòss, przėdny direktòr Państwòwėch Lasów. Stādka niė leno tēma tikajācò sā rodė, le tēz dodatkòwi nòlėznik kònkùrsowi kòmisje, jakò òb-

sādzała snòzė dokazė przėslònė abò przėniosłė do Kaszėbszczėgò Dodomù we Gduńskù.

Nimò tegò, że bėtniczczci a bėtnicė kònkùrsu mielė blòs pėrznā pònad miesāc czasu na wėslāniė swòjich artisticznėch ùsòdzców, to i tak na Straganiarszczi, w sedzbie KPZ, nalazło sā wiācy jak 700 dokazów ze 166 szkòłòw z pòmòrszczėgò wòjewództwa. Młodi lėdze wėkònelė je na rozmajiti, colemało òriginalny a apartny, òrt. Prawie taczė nòpiākniėszė a nòczekawszė dzėła mielė starā wėszėkac nòlėznicė a nòlėzniczczi kòmisje: Janusz Benesz (Trefl Pomorze), Ariel Kitzermann (Nadlesyństwo Gduńsk), Karól Makùròt („Zawsze Pomorze”) a przėdstòwcowie KPZ: Lucyna Radzumińskò, Ana Dunst, Łukòsz Richert. Chòc zadaniė bėło drādżė, robòta òbsādżėcelów dała brzòd w pòstacė wskòzaniò dobiwców w trzech kategòriach latosėch artisticznėch miònków. Wėniczi chùtkò ùkòzałė sā na starnie i w spòlėznowėch mediach KPZ, a wszėtcė laùreacė i wėapartniony dostelė tēz òsobnė wiadło ò swòji zwėnėdze.

Tedė òstòł nama do pòdrobnėgò òpisaniò „gòdzdz programù” – mecz sėcbalė midzė karnama

Trefl Gdańsk a Norwid Częstochowa. Odbił się on 17 stręmiannika o pół szósti pò półnim, le kaszëbsczi òbzérórcze bëłë ju rëchli, bò òrganizatorzë mielë dlò nich przërëchtowóné rozmajitë jigrë a animacje. Za to òdpòwiedzalnë bëłë szkólnë kaszëbszczégò jãzëka. Tak tej Justina Mikòlajczik razã z Kaszã Zabrockã z Lëpùsza ròczëlë dzecë do wzãcò ùdzëlu w disciplinach kaszëbsczi òlimpiadë (chòdzenié na szkùdfach, kùlanié kòłowi feldzi z pòmòcã czijka, pòspòlné skòkanié na skòczónce w karnie lëdzy). Szkólna z Łubianë Ana Cupa bëła zapòwiòdòczkã, jakò na zmianã z kònfèransjërã Trefla Gduńsk ròczëła do pòspòlnégò spiéwù, dopingù a wzãcò ùdzëlu w spòrtowim quizu sparłączonym z reglãma graniò w sécbalã. Òkróm tegò razã ze swòjim karnã ùczènków Ana zaprezentowała pòkòz zumbë przë kaszëbsczi rozriwkowi mùzyce, w tim tész spiéwóny na zëwò, bò przed pierszim gwizdkã sãdzégò na binie kòl bòjiszczã pòjawiło sã karno Fucus, jaczé zagrało swòje nòwiãkszë hitë. Na binie swój wëstãp miało tész karno jachtarszczich sygnalistów „Jantar”.

A Christian Samp (syn patrona rokù, Jerzégò Sampa) òpòwiedzòł ò dzejanim a dokazach swòjégò òjca:

– To ceszi, dówò bùchã, jò mészlã, że wiele pòkòlèniów gduńszczanów i lëdzy z jinëch partów Kaszëb wërosło na tëch legeńdach. Òne òtmikalë jima jakno dzecóm pierszë szufłòdcki swiãdë. Te legeńdë sã ladënkã ùniwersalnëch pròwdów, ò sztròfie i nòdgròdze, ò dobrim a złim, to je cos ùniwersalnégò, i jem dbë, że jesz wiele pòmòrszczich pòkòlèniów wërosce na nich.

Pierszi dzël wrãzaniò nòdgròdów bëł jesz przed spòrtowima emòcjama: wëapartniony a ti, co mielë trzecë i drëdzë place, dostelë z rãk òrganizatorów bòkadné paczëtë. Zarò pò pierszim zakùńczonym sece na binie pòjawiłë sã dobiwcowie trzech kategòrii razã ze swòjima szkòlnyma, jaczim òstalë wrãzonë dëtkòwë nòdgròdë dlò jich szkòłów.

– Twòrzëło mie sã przëjemno i ejnfach. Jò zilustrowa bòjkã ò wieszczówce i lasëcë. Mie sã òna nòbarzi widzała – gòdała dobiwcka pierszégò placu w III kategòrie Wiktorio Rekòwskò. – Wedle mie ùcz-

I KATEGORIÓ

(KLASĚ I–III SPÓDLECZNY SZKOLĚ)

1. Stella Thiel (Spòdlecznò Szkòła m. Józefa Dambka w Lesniewie), 2. Szëmón Schroeder (Spòdlecznò Szkòła w Czelnie), 3. Frãceszk Mielewczik (Spòdlecznò Szkòła w Tëchómiu).

Wëapartnienia: Laùra Gromnickò (Spòdlecznò Szkòła nr 1 m. sw. Kazmierza w Kartuzach), Hana Kriszewskò (Spòdlecznò Szkòła nr 2 w Kartuzach), Marta Mielewczik (Spòdlecznò Szkòła w Tëchómiu).

II KATEGORIÓ

(KLASĚ IV–VI SPÓDLECZNY SZKOLĚ)

1. Frãceszk Hinc (Pùblicznò Spòdlecznò Szkòła w Pòmieczińszci Hëce), 2. Nadiò Kaczorowskò (Spòdlecznò Szkòła w Niedarżënie), 3. Mariana Mendrzejewskò (Katolëckò Spòdlecznò Szkòła m. Swiãti Rodżëznë z Nazaretu Ziarno w Słëpskù). **Wëapartnienia:** Kòrneliò Czaja (Zespół Sztòłceniò i Wëchòwaniò w Górnym Brodnicë), Mikòłój Szamòcczi (Spòdlecznò Szkòła m. gen. Stanisława Sosabòwsczégò w Kaliszu), Ameliò Pàkala (Zespół Sztòłceniò i Wëchòwaniò w Kòlbùdach).

III KATEGORIA

(KLASĚ VII–VIII SPÓDLECZNY SZKOLĚ)

1. Wiktorió Rekòwskò (Spòdlecznò Szkòła m. gen. Stanisława Sosabòwsczégò w Kaliszu), 2. II mòl: Ameliò Nowaczik (Spòdlecznò Szkòła m. Mariusza Zarusczégò w Pùckù), 3. Antonina Tomickò (Spòdlecznò Szkòła nr 2 w Kartuzach).

Wëapartnienia: Agnëszka Zwara (Spòdlecznò Szkòła w Chmielnie), Kacper Łukaszewicz (Spòdlecznò Szkòła w Strzelnie), Mariò Pówierza (Krzëzowi Zespół Szkòłów w Kłaninie).

ba kaszëbsczégò to je naji òbrzëszk, czej më na ti zemie zëjemë, cobë nie zadzinął.

– Wiktorió jakno mòja wëchòwónka startëje kòzdi rôz, ju wiele razy dobiwa. Dobiwò nõdgradë nié le w kaszëbsczich kònkùrsach, le wszelejaczich zrzeszonëch z pòezją, malënkã, to je naja szkòłowò bùcha – dopòwiedzała ji szkòlna, Paulëna Òstrowskò.

Pòtemù bëło ju kibicowanié ze wszëtczich sëlów, a do tegò, jak wiedno, kaszëbsczë szkòłë przërëchtowalë sã barzi jak bëlno. Bëło widzec transparentë z pòzwami mòlów a szkòłów, specjalné ùsazoné na mecz òbleczënczi, a nawetka wëmalowóné na gãbach czòrno-żòlté farwë. Młodi lëdze mielë leżnosc kùpic na stojiszczu KPZ ksążczy, planszowé grë a téz kaszëbsczë szalczki, w Strefie Zòbaw pòspòlno malowac a ùkładac pùzzle, a przë stanowiszczu Regionalny Dyrekcje Państwòwëch Lasów dowiedzec sã kask ò rodze a lesnictwie.

– Téż chòdzy ò to, zebë nié leno bëła nõuka, le téz szkòlòcë mielë rozegracje. Mùszã wiedzec, że pò kaszëbskù mòze nié sã ùczec, le téż bawic, téz sã ceszëc a spòtëkac sã z jinszima. Tu widzã òni całë szkòłë, widzã, jakò to je pòtãga ùczbë kaszëbsczégò jãzëka, jakò to je mòc i jak to je baro wòrtne – rzekła Bòżena Ùgòwskò, wiceprëdzniczka KPZ.

Ne wszëtczë atrakcje a wiòlgò tradicjò, co dërchò ju dekadã, zložëłë sã na wspomniòny ju rekord frekwencje, bò na tribùnach halë ErgoArena zasadło 9450 sztëk lëdzy, z czegò 6200 to bëłë ùczniowie a ùczenczi kaszëbsczich szkòłów.

Nimò tegò, że stracënk najich gduńszkich lwów wierã zasmùcył przëbëłëch do ErgoArenë kaszëbsczich ùczniów, to je nót rzeknac, że to strëmianikòwé zëndzenié bëło stolëmnyim dobëcym dlò kaszëbiznë – pòkòzanim naji juwernotë we wiòldzim wëdarzenim spòrtowim a achtniãcym młodëch lëdzy, chtërny ju za sztòt mògã zrobic abò ju robiã wiele bëlnegò dlò naji tatzëznë.

PAÙEL WICZIÑSZCI

Ódj. spgostkowo.edupage.org

BËTKÒWÉ LAPBÓCZI

W Spòdleczny Szkòle w Gòstkòwie, w bëtowsczim krézu, 19 strëmiannika bëła promòcjò ksążczy Anë Gliszczinšzi *Bëtk herbu Kasztan. Nad Bòltã / Bycio herbu Kasztan. Nad Bałtykiem* i finał trzeczy edicje Pòwiatowégò Kònkùrsu „Poznaję moją małą ojczyznę z Byciem, rycerzem herbu Kasztan”.

Rozegracjã zaczęła direktòrka szkòle Łucjò Hinc, chtërna przëwitała gòscy i ròczëła na binã ùczenci òsmëch klasów. Dzëwczãta przëszëkòwałë artisticzny wëstãp zrzeszony z herojã ksążków Gliszczinšzi.

– Na binie më mòglë òbezdrzec historiã ò Bëtkù i jegò latnym dodomù, latny rezydencji w Gòstkòwie. Przedstòwk pòwstòł na spòdlim tekstu Èwë Sobczinšzi, jedny z ùdbòdòwczków tegò kònkùrsu – gòdò Aneta Tipa [pòl. Typa], wicedirektòrka szkòle w Gòstkòwie.

Wëstãpów na binie bëło tegò dnia wicy. Ùczëstnicë mòglë jesz pòdzëwiac teatrzik pt. „Ale wstyd tak zazdrościć” zrëchtowóny przez Agniëszkã Bùkòwską i ùczenci sòdmi klasë (tëz na spòdlim scenarnika Sobczinšzi), a do te zumbã tańcowonã do kaszëbsczich spiëwów.

Latosy kònkùrs apartnił sã òd pierszich edicjów, jaczé spròwdzałë wiëdzã ò Bëtkù, jegò przigòdach, òdwiëdzywònëch mòlach i historycznëch pòstacjach, chtërne pòjòwiajã sã w ksążkach ò kasztanowim rycerzu. Tim razã dzecë mùszałë przërëchtowac lapbòczi z rozmajitima infòrmacjama i wëzgòdkama ò herojach tekstów Gliszczinšzi.

– Kòzda fòrma je dobrò, jezlë przëcygò do se ùczëstników. I fejn, że òrganizatorzë nie zamikajã sã na blòs jednã ùdbã. Lapbòczi sã baro atrakcyjnym spòsobã aktiwizacije ùczniów i wspòmòganiò jich

w àutonomicznym ùczeniu sã. Równak sã tëz mòckò wëmògajãcë i dlò ùczniów, i dlò szkòlnëch. Trza bëc kreatywnym, rozmiec so dac radã z artisticznã stronã pròcë i do te robic z tekstã lëteracczim. To nie je letkò

Ódj. spgostkowo.edupage.org

Ōdj. spgostkowo.edupage.org

sprawa i kòsztò wiele robòtë. Dòwò za to bëlną satisfakcjã i ùczy na wiele rówiznach. Sã równak ùczniowie, chtërny lepi czëjã sã w kònkùrsach wiédzowëch, i to tãż je w pòrzãdkù. Mòże tej wòrt zrëchtowac dwie kategòrie – wiédzowã i plasticznã? Tej na gwës kòzdi nalãże cos dlò se – rzekła nama Ana Gliszcznińskò.

Zdòwò sã, że òrganizatorzë kònkùrsu sã zgòdã z taczim mëslenim, bò zapòwiòdajã, że za rok sparlãczã kònkùrs wiédzë z plasticznym.

Aùtòrka przigòdów Bëtka bëła ròd z kònkùrsu i pòdczorchiwała, że dlò ùtwòrczci taczë wëdarzenia sã nadzwëk wòżné:

– Czëjã redosc, skrëszënië i bùchã. Niedowierzanië i wdzãcznosc... Wszëtkò do grëpë. Jak sedzã na widownie w Gòstkòwie i widzã finalistów z całëgò pòwiatu, dochòdò do mie, że to mòje pisanië zasziò wiele dali, jak jò mësłã. „Projekt Bëtk” pò pròwdze trafiò do dzeczy i zrobiò to, co zrobic miòł – zaczął ùczëc i promò-

wac kaszëbiznã westrzòd nòmłodszych. Czedë pòzni czëjã, jak òni midzë sobã kòrbiã a pòwiòdajã ò rozma-jitëch faktach, ò jaczich bëła gòdka w òpòwiòdaniach, tej mòje serce szkòlny rosce jesz barzi jak to aùtòrczi! To takò debëltnò redosc. Je wiedzec, że niżòden kònkùrs sòm sã nie zrobi – chtos gò wëmëslil i pòswiacyòl wiele czasu, zebë wszëtkò zrëchtowac. Baro sã ceszã, że je grëpa lëdzy, jakò wëzwëskiwiò historie ò Bëtku i spròwiò, że te ksãżczy zëjã.

Pò rozrzeszenim kònkùrsu „Poznaję moją małą ojczyznę z Byciem, rycerzem herbu Kasztan” bëła jesz promòcjò nònowszi – ju dzewiãti – ksãżczy ò przigòdach Bëtka. Ùczniowie przërëchtowóny przez szkòlnã Alinã Werochòwskã przedstawiòlë pòkòzk ò całim cyklu ksãżeczkwòw. A pòtemù dzëlëczy *Bëtk herbu Kasztan*. Nad Bòttã czëtëlë lëdze, chtërny breòlë ùdzël w nagraniem slëchawiszczã na spòdlim ti ksãżczy: Ana Gliszcznińskò, Ireneusz Gòspòdark (bùrméster Bëtowa, jaczégò Bëtk je òficjalnã pùpùlkã), Katarzëna Kòzłòwskò, Aneta Tipa i gòsycynno Alina Werochòwskò, chtërna zastãpiła w rolë narratòrczi Zusanã Gliszcznińskã (wòrt wiedzec, że to slëchòwiszcze i wszëtczë jinszë, co pòwstaòlë do pòprzëdnëch ksãżkwòw, sã przëstãpnë darmòk w internece na starnie gminë Bëtowò, w załòzce „wydawnictwa” <https://www.bytow.pl/Wydawnictwa,303>).

Rozegracjã w Gòstkòwie zakùnczil kròtczim pòdrechòwanim bëtowsczi bùrméster.

A më jesz zapitelë Anã Gliszcznińskã, czë przigòdë Bëtka skùnczã sã na dzewiãtim dzëlu. I jesmë sã doznelë, że na szczescie nië. Pisòrka òdrzekła nama tak:

– Dzesãti dzël przigòdów Bëtka mòm napisónë. Pròwdã je równak, że czedës na seriò bë mùszãła miec swòj kùnc... Òbòczimë, co przëniesie czas.

Dobiwcowie kònkùrsu „Poznaję moją małą ojczyznę z Byciem, rycerzem herbu Kasztan”

Kl. 3–4: 1. Hana Adamczik (Spòdlecznò Szkòła w Bòrowim Młënie), 2. Hana Pòkòra (Sp. Sz. nr 1 w Bëtowie), **wëprzëdniënië** Liliana Dułak (Sp. Sz. w Gòstkòwie)

Kl. 5–6: 1. Wiktoriò Łackò (Sp. Sz. w Bòrowim Młënie), 2. Tomòsz Lipińszci (Sp. Sz. nr 2 w Bëtowie), 3. Michalina Bùkòwskò (Sp. Sz. w Gòstkòwie), **wëprz.** Aleksandra Masternak (Sp. Sz. w Ùgòszczë)

Kl. 7–8: 1. Zuzana Rutz (Sp. Sz. w Bòrowim Młënie), 2. Zuzana Grabaszewskò (Sp. Sz. w Niezabëszewie), 3. Agata Skwierawskò (Sp. Sz. w Gòstkòwie), **wëprz.** Maja Sandak (Sp. Sz. nr 1 w Bëtowie)

DM

Pierwsza prezentacja dwutomowego dzieła Jana Gotfryda Borka odbyła się w Borzyszkowach 26 marca br. W przestronnej sali wiejskiej, znajdującej się ok. stu metrów od drewnianego kościoła, w którym Bork odprawiał nabożeństwa, zebrało się kilkadziesiąt osób. Spotkanie otworzył prof. Cezary Obracht-Prondzyński, a po nim o dziele Borka, nim samym oraz pracy nad przekładem i edycją naukową mówili prof. Józef Borzyszkowski i prof. Sławomir Kościelak. Fot. P.D.

NIETUZINKOWE DZIEŁO (DZIELKO), NIETUZINKOWY AUTOR

Echo sepulchralis, czyli *Echo z grobów*, to najobszerniejsza praca historyczna jednego z najważniejszych pomorskich dziejopisarzy XVIII-wiecznych – Jana Gotfryda Borka. Właśnie ukazał się polski przekład tego dzieła dokonany przez ks. dr. Mieczysława Józefczyka, w opracowaniu prof. Sławomira Kościelaka. Z badaczem rozmawiamy o jego kilkuletnim zmaganiu się z dziełem Borka i o samym Borku.

W roku 1730 koło pruskiego miasta, zwanego po niemiecku Dirschau, po polsku Tczew, wykopano część czaszki jakiegoś wielkiego zwierzęcia, w której widoczne były zagłębienia po olbrzymich niegdyś rogach. Przechowuje się ją w muzeum Kleina w Gdańsku. Odległości wgłębień po rogach sięgają trzech stóp i półtrzecia palca, obwód wgłębienia to jedna stopa i półtrzecia palca, to jest właśnie szerokość czoła. Trzony rogów miały w obwodzie jedną stopę i sześć palców, wgłębienia w linii prostej jedenaście palców, wysokość czoła od zagłębień po oczach jedna stopa i dwa palce, bez jednej czwartej palca. Nie odważę się określić, do jakiego gatunku zwierząt należało wykopalisko, przypuszczalnie można je przypisać do grupy tour elephant, o których pisze Ludolf w Historia Aethiopia, w księdze 1, rozdziale 10, biorąc to z Philostorgiusa z Kapadocji.

Kiedy po raz pierwszy zainteresował się Pan dziełem Borka?

Echo z grobów Jana Borka znajduje się w moim polu badawczym. Specjalnie go jednak do pewnego momentu nie zgłębiałem. Stanowiło jedną z wielu pozycji do wykorzystania, gdy analizowałem historię – mniejszościowej w epoce nowożytnej – katolickiej społeczności protestanckiego podówczas Gdańska czy dzieje klasztorów. To było jedno z wielu źródeł i wcale nie najważniejsze. W 2016 roku profesor Józef Borzyszkowski zapytał mnie, czy nie opracowałbym *Echa* pod względem naukowym. W tym samym czasie tłumaczeniem owego dzieła zajmował się ksiądz doktor Mieczysław Józefczyk wywodzący się ze środowiska elbląskiego. Jego wersja była czystym odczytaniem łacińskiego oryginału i następnie tłumaczeniem na język polski, gołym tekstem, a należało mu się przyrzeć naukowym okiem. Ksiądz Józefczyk pochylił się nad tym

Po zakończeniu można było kupić książki. Sprzedano wszystkie przywiezione egzemplarze. Fot. P.D.

dziełem pod koniec swojego długiego życia. Należy podziwiać jego odwagę i umiejętności, ale uważniej przyjrzeć się jego odczytaniu i tłumaczeniu chociażby dlatego, że nie był klasycznym nowożytnikiem. I tak oto rozpoczęła się moja przygoda – praca badawcza nad rozpoznaniem i właściwym opracowaniem dzieła Borka. Przyglądając się jego pracy, z każdym kolejnym rokiem nabierałem podziwu dla samego autora, ale też coraz lepiej rozumiałem złożoność *Echa*. Wydawałoby się, że to ot, takie proste dzieło, sam Bork nazywał je dziełkiem. Na pozór przypominało prace Jerzego Schwengla – uczonego, osiemnastowiecznego przeora zakonu kartuzów. Obaj się zresztą znali. Myślę, że Bork w pewnym sensie naśladował tego starszego od siebie zakonika. Inspirowały go gromadzone przez Schwengla historyczne notatki, zwłaszcza o kartuzji, ale też o innych duchownych z Prus Królewskich. Wydawało mi się więc, że praca Borka będzie podobna do tekstów Schwengla. Bork jednak miał ambicję stworzenia czegoś na miarę wybitnego historyka Krzysztofa Hartknocha: katolickiej wersji dziejów Kościoła w Prusach Królewskich. Dostrzegłem też, że Bork miał szerokie spojrzenie i cechy badacza niemal współczesnego. Oczywiście to był osiemnasty wiek, jeszcze nie powstała szkoła Rankego ani metodo-

logia krytyczna początku dziewiętnastego wieku! Bork w dużej mierze brał więc za dobrą monetę to, co mu wpadło w ręce. Dotarł do bardzo wielu źródeł i publikacji archiwalnych i na miarę swoich możliwości starał się być wobec nich krytyczny. No i jego warsztat jako historyka – przypisy, noty biograficzne! Opracowanie tłumaczenia *Echa* szybko okazało się pracą, która przeszła moje oczekiwania. Stała się czymś w rodzaju śledztwa historiograficznego. Zastanawiałem się, skąd on to wiedział, jak to analizował. To nie było proste edytowanie materiału. Zainspirowany i podekscytowany tymi spostrzeżeniami musiałem poszukać publikacji, po które on sięgał. No i wyszły bardzo ciekawe sprawy związane z jego warsztatem.

Jak rozumiem, zobaczył pan Borka w nowym dla siebie świetle.

Tak, zdecydowanie. Wniknąłem w jego sposób pisania, bazę źródłową. Próbowałem zrozumieć, co go interesowało. Bork stosował pewien schemat. Kluczem do opisywania parafii, a właściwie miejscowości, było położenie na obszarze, który można zdefiniować jako Świętopelkowie Pomorze Gdańskie, czyli obejmujące i bytowszczyznę, i lęborszczyznę, też Kociewie, Krajnę. W paru punktach przechodził Wisłę.

Ale Bork w swojej pracy zajął się nie tylko Pomorzem i Powiślem...

Umieścił też Gniezno, bo Borzyszkowy znajdowały się w archidiecezji gnieźnieńskiej. Również i Łowicz, bo tam z kolei mieściła się kapituła archidiecezjalna. On sam wywodził się jednakże z diecezji włocławskiej, do której należała większość opisywanych parafii. Przywołując centra archidiecezji, w której przypadło mu pracować, być może chciał zyskać kolejnych sponsorów.

Na ile Borkowe *Echo* jest historią pomorskiego Kościoła?

[Lipusz] jest to wieś o jedną milę odległa od Kościerzyny, znajdująca się pod patronatem królewskim, jednakże czasowo posiada ją wielmożny pan Łaszcz Piechowski. Tutejszy kościół zbudowano pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła. W czasie ich uroczystości można uzyskać w tym kościele odpust zupełny, podczas gdy we wsi odbywa się słynny jarmark. Około roku 1746 zbudowano tu nową świątynię zarówno z dochodów Kościoła, jak i kary pieniężnej, którą wpłacono, ratując głowę pewnego bluźnierczego karczmarza z Żoźna, skazanego na śmierć w Kościerzynie w roku 1743 [...]. Od roku 1727 do 1762 rządził tym kościołem przewielebny ksiądz Mateusz Janta Lipiński, proboszcz, pochodzący ze szlacheckiej rodziny w Prusach [Królewskich], poprzednio wikariusz kościerski, za którego staraniem powstał ów kościół w Lipuszu.

Pracę Borka nazwałbym „czystopisowym rękopisem roboczym”, czyli takim przed wydrukowaniem. Gdyby autor miał więcej czasu, pewnie lepiej poukladałby całość i podpisywałby coś tu i tam, widać pozostawione wolne miejsca na uzupełnienie. Jego rękopis stanowi zespół bardzo nierównych danych. Niektórym miejscowościom Bork poświęcił wiele stron, na przykład Gdańskowi, opis innych zaś jakby dopiero zaczął. Schemat wygląda tak: położenie, dane geograficzne, informacje o założeniu miejscowości, dzieje świeckie, ważne powiązane z miejscowością osoby, najczęściej urzędnicy. Dopiero na końcu czytamy o parafii, kościele i księżach. Zdecydowanie nie jest to tylko historia Kościoła, w pewnym stopniu jest to kompendium krajoznawcze, choć nie tylko. Bork zatytułował swoją pracę *Echo grobowe, Echo z grobów*, bo w pierwotnym zamyśle miała być oparta przede wszystkim na epitafiach. Tak też wynikałoby z zachowanej do naszych czasów strony tytułowej drugiej części dzieła Borka – znajduje się tam deklaracja, że będzie zamieszczał epitafia. Ostatecznie nie znajdziemy ich zbyt wiele, łącznie kilkadziesiąt. Część pochodzi z kościołów, które do dziś nie zachowały się w dawnym kształcie albo wcale ich już nie ma. Są na przykład epitafia z kościoła Świętego Ignacego w Gdańsku jeszcze sprzed 1757 roku. Czasami widać, że Bork zaprzyjaźniał się z niektórymi proboszczami, bo pozwalali mu zajrzeć do swoich archiwów. Bork cytował całe znalezione w nich dokumenty. Nie wszystkie archiwalia tego rodzaju zachowały się do naszych czasów, więc on ocalił je dla nas. W *Echu z grobów* znalazły się również fragmenty Borkowej korespondencji. Stanowiła dla niego kolejną inspirację, a może wręcz wstęp do badań historycznych. To także pierwszy ślad, że zajął się zbieraniem danych, miał wtedy niespełna trzydzieści lat. Były to sążniste listy z 1748 roku wymienione z pastorami z Przyjaźni pod Gdańskiem. Bork był wtedy wikarym w Żukowie. Nie zachowały się do naszych czasów. Pokazują podejście katolików do protestantów i odwrotnie.

Jednak w opublikowanych niedawno dwóch tomach, łańskim i polskim z przypisami, nie zamieszczono całego oryginału *Echa*. Brakuje między innymi części poświęconej mojemu Bytowowi. Co stało się z resztą?

Możemy tylko dywagować. Ksiądz Paweł Czaplewski, który przed drugą wojną światową najwyraźniej przymierzał się do przetłumaczenia Borka, policzył, że z początku oraz końca części pierwszej ktoś wyciął niemal sto trzydzieści kart, około dwustu sześćdziesięciu stron tekstu. Zachowało się stron czterysta osiem. Część drugą mamy w całości, prawie osiemset stron. Kolejne pytanie dotyczy tego, czy zdążył napisać trzecią część. Jeżeli tak, to jaką miała objętość. Na pewno ją planował – w części drugiej odwoływał się do kilku miejscowości, na przykład Wejherowa czy Żarnowca, które miały znaleźć się w kolejnym tomie. Planował, żeby umieścić w nim

W roku 1748 [w Luzinie] rozpoczął budowę nowego kościoła z solidnego muru bardzo obrotny, zapobiegliwy i gorliwy Maciej Rzepczyński, dzikan mirachowski, zarazem proboszcz luziński. Prace budowlane dobiegły końca w roku 1750, lecz – o zgrozo – już w roku 1752 w uroczystość św. Małgorzaty, Panny i Męczennicy nowy kościół został poważnie uszkodzony od uderzenia pioruna. Sprawdziło się wówczas to, co przepowiedział ojciec Jan de Catena w swoim Apelles Symbolicus poświęconym piorunowi: „We własne uderza świątynie”, ma się rozumieć – Bóg [...]. Również parafialny kościół w Żukowie pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela przeżył w roku 1747 podobne dramatyczne wydarzenie...

także stołeczny dla diecezji kujawsko-pomorskiej Włocławek.

Jakie są szanse na dotarcie do tych zaginionych kart?

Nie ma szans. Nadzieję mogli mieć jeszcze ci, którzy zajmowali się tym wcześniej, na przykład Wojciech Kętrzyński, Stanisław Kujot czy wspomniany Paweł Czaplewski. Z ich korespondencji wynika, że szukali tych brakujących stron. Mieli nadzieję między innymi na odnalezienie rozdziału o gdańskich dominikanach. Może znaleźlibyśmy w tym fragmencie kluczowe dane do historii tego zakonu w Gdańsku. Ich archiwum spłonęło podczas oblężenia w 1813 roku, więc Bork je widział, a my już nie mamy szans. Proszę sobie wyobrazić, że do dziś do dziejów gdańskich dominikanów np. w archiwum krakowskim zachowała się tylko jedna teczka typowo dokumentowa, poszyt zupełnie przypadkowych rzeczy dotyczących gdańskich dominikanów... Jakub Fankidejski, jeden z pierwszych autorów korzystających z Borka, w pracy o cudownych obrazach pisał, że pierwsza część *Echa* znalazła się na strychu plebanii w Raciążu koło Tucholi. Tam czyjaś niedopatrzna, czyli lekkomyślna ręka używała jej kart do... podpalania fajki. Sądzę, że Fankidejski posiadał tę informację z pierwszej ręki. Pewnie pochodziła od osoby, która odnalazła rękopis. Musiał to być Mikołaj Frydrychowicz, brat Romualda, znanego historyka, tego samego, który popełnił do dziś cenione książki o Pelplinie, Tucholi i wiele innych. Obaj byli księżmi. Mikołaj po otrzymaniu święceń trafił w 1871 roku do Raciąża. Tam znalazł na strychu niszczący rękopis i usłyszał zapewne wytłumaczenie, skąd braki w nim. Stawiam, że sprawcą, czyli wyrwywającym karty, był duchowny, bo osoba ta nie została wymieniona z nazwiska przez Fankidejskiego. Zapewne nie chciał źle pisać o koledze ze stanu duchownego. Co do mojej pracy nad *Echem* natomiast, jeżeli będzie mi dane, jeżeli znajdę czas i ciągle będę czynnym badaczem, to będzie ona stanowiła rodzaj wstępu do czegoś historiograficznego. W Polsce przedrozbiorowej do szuflady pisano niesamowite rzeczy. Powstały, ale my ich nie widzieliśmy, nie możemy

Fot. A. Dzięcielska-Jasnoch

docenić. Epoka saska, w której żył Bork, nie była taka ciemna, jak nam się może wydawać.

Muszę zapytać jeszcze o Krzysztofa Janikowskiego. To jedna ze znanych postaci XVII wieku, której poświęcił Pan trochę swojej badawczej uwagi. Czy pisząc swoje dzieło, Bork wykorzystał jakiś sfalszowany przez tego słynnego oszusta dokument?

Bork w jednym miejscu ewidentnie dał mu się zwieść. Chodzi o fundację klasztoru Karmelitów w Gdańsku rzekomo z 1187 roku. To ewidentna fałszywka. Gdyby przyjąć tę informację za prawdziwą, oznaczałoby to, że niedługo po fundacji klasztoru Cystersów w Oliwie mieliby w Gdańsku osiąść karmelici. Najciekawsze jest to, że wielu się na ten fałszywy dokument nabrało. Bork natrafił na tę informację w jakiejś poważnej publikacji wydanej na Zachodzie. Sam wiedział o Janikowskim, ale dał wiarę źródłu zachodniemu. Karmelici zapewne postarali się u Janikowskiego o ten sfalszowany dokument w latach czterdziestych XVII wieku.

Pora zostawić *Echo* i zająć się jego autorem. Nazwisko Bork brzmi słowiańsko. Nosiła je znana na Pomorzu Zachodnim rodzina szlachecka. Rodzina naszego Borka wywodzi się z tamtych stron?

W obrębie tego dekanatu [mirachowskiego] znajdują się kaplice, czyli luterskie miejsca poświęcone, mianowicie w Szymbarku, którym władał predykan Jan Kownacki, syn Jakuba, woźnego sądowego, pochodzącego z oddalonej o milę od Malborka wsi Kaczynos. Druga taka kaplica była w Barkoczynie, wiosce starostwa kościerskiego, w których to osadach herezja rozwinęła się po śmierci biskupa Hieronima Rozrażewskiego.

Ten zachodniopomorski wątek wart jest dalszego śledztwa. Wiemy, że Borkowie, z których wywodził się Jan Gotfryd, już w XVII wieku mieszkali w pobliżu Gdańska. W poszukiwaniu wcześniejszych przodków księgi metrykalne za bardzo nam nie pomogą, bo nie jest ich zbyt wiele, zwłaszcza z pierwszej połowy XVII wieku. Te, które na pewno dotyczą jego rodziny, to znaczy z Zaroślaka, sięgają początków XVIII stulecia. Jego rodziców i rodzeństwo uchwyciliśmy, ale wcześniejszych pokoleń na razie nie udało się wytropić. Gdyby rzeczywiście pochodził z tych słynnych Borków z Pomorza Zachodniego, to jego rodzina w momencie, kiedy ją notujemy pod Gdańskiem, była już spauperyzowana, oni byli już plebejuszami. On sam, zdaje się, miał problem z tożsamością. Pod *Echem* podpisał się Borck, ale przez dłuższy czas używał spolszczonej formy Bork. To pokazuje, że zastanawiał się, kim jest. Może zezował ku zachodniemu Pomorzu i zastanawiał się, czy aby nie wywodzi się z tych szlacheckich Borcków.

Wróćmy zatem pod Gdańsk...

Bork, jak jego ojciec, pochodził z gdańskich przedmieść, konkretnie ze Starych Szkotów, a właściwie z Chmielników Pelplińskich. Wywodził się spośród ludzi określanych mianem *honestus*, czyli uczciwy. To byli ludzie wolni, nie przywiązani do ziemi, ale dzierżawcy. Miejscowość należała do posiadłości biskupich pod nosem luterskiego Gdańska. Stanowiła fragment – mniej więcej jedną włókę, czyli około siedemnastu hektarów – tych posiadłości. W XV wieku ostatecznie wydzierżawili je opaci pelplińscy. Co ciekawe, trzy czwarte ludności Chmielników stanowili luteranie. To taki – wydawałoby się dziś – paradoks, że w dobrach kościelnych, nakierowanych na rekatalizację Gdańska, gospodarzą też luteranie. A wygląda

na to, że to w zasadzie Gdańsk luteranizował te tereny. Zarówno biskupi, jak i opaci tępiłi menonitów, ale luteranów tolerowali. Oczywiście katolików preferowali, jednak tych było niewiele. Luteranie mogli na przykład zajmować urzędy w Chmielnikach. Sami Borkowie byli piwowarami. Swoje piwo – jak i inni podobni im partacze – próbowali wepchnąć na rynek gdański. Nie mamy stuprocentowej pewności, ale matka Borka najpewniej była katoliczką. Z niezbyt jasnych powodów ojciec naszego Jana Gotfryda, Daniel, pokłócił się ze swoim bratem. Pewnie popadł też w konflikt ze społecznością luteraniską. Sam Gotfryd został ochrzczony jeszcze jako protestant w Zarosławku, gdzie znajdował się najbliższy zbór luteraniski. Natomiast potem kolejne dziecko, córkę, Borkowie ochrzczili już w katolickim kościele Świętego Ignacego. Rok później ojciec przeszedł na katolicyzm. Rodzina wyprowadziła się na pewien czas ze Starych Szkotów. W wieku jedenastu lat Jan Gotfryd został wysłany do kolegium jezuickiego w Gdańsku. Większość uczniów kończyła tę szkołę jako ludzie świeccy, jednak część wybierała drogę duchowną. Bork udał się do seminarium we Włocławku, gdzie otrzymał święcenia. Mając dwadzieścia kilka lat, został wikarym w Kościerzynie, a stamtąd trafił do Żukowa. Myślę, że właśnie w Żukowie zetknął się ze Schwenglem. Wszedł też w krąg kilku rodzin, w tym szlacheckich, które go wspierały, zwłaszcza rodzina Wolskich posiadająca dobra między innymi w Niestępowie czy Sulęczynie. Wolscy najwyraźniej się nim zainteresowali po jego kazaniu na ceremonii pogrzebowej żony jednego z członków rodziny. Parę miesięcy później, w 1751 roku, postarali się dla niego o probostwo w Borzyszkowach.

Poparcie poparciem, ale Borzyszkowy znajdowały się wtedy na końcu świata. Jak Bork sobie radził, pisząc swoje dzieła? Musiał być nieprzeciętną postacią!

To prawda, jeździł tu i ówdzie, ale też pisał do rozmaitych plebanów. Jednocześnie, co było dla mnie ogromnym zaskoczeniem, jego twórczość i działanie pokazują, że gdańskie kolegium, w którym się kształcił, nie było takie złe. Dało mu solidne podstawy. To kontrastuje z późniejszą opinią Józefa Wybickiego, który wyrażał się o tej szkole nie najlepiej. Bork tymczasem pisał, zbierał informacje i książki.

W roku 1626 szwedzcy żołnierze Gustawa zdobyli opactwo pelplińskie, okoliczne siedliska i majątki, jak również należące do klasztoru folwarki, takie jak Nowy Dwór i Bielawki, ściągając zdobycz na zamek tczewski. W tymże roku, w dniu 4 sierpnia Gustaw osobiście zwiedził klasztor pelpliński, a nawet spożył tam obiad, jednakże w szczególnych okolicznościach, bowiem jego żołnierze rozkradli nawet jego rzeczy, tak że nie ostał się ani jeden miedziany garnek i musiano podać mu posiłek w garnku glinianym.

Do naszych czasów z jego biblioteki zachowało się trzysta czterdzieści woluminów. Miał najpewniej jeden z największych zbiorów książek wyróżniający się wielkością na tle innych plebanii w Prusach Królewskich, porównywalny z bibliotekami niektórych prowincjonalnych klasztorów, a jakością niewątpliwie przewyższał je w niejednym aspekcie. Po jego śmierci prawdopodobnie niektóre cenniejsze pozycje zostały sprzedane lub przejęte przez różne osoby. Najbardziej zaś zaskoczyło mnie, że docierał do nowości wydawniczych, nawet tych drukowanych za granicami Rzeczypospolitej, np. w Szczecinie. Bork korzystał również z książek napisanych przez protestantów, nie miał z tym problemu. To zdumiewające. W testamencie wskazał, by na pokrycie długów parafialnych sprzedać jego księgozbiór. Wydaje się, że to nie on zadłużył borzyszkowską parafię, raczej walczył o odzyskanie pieniędzy, przychodów borzyszkowskiego kościoła. Może jednak część parafialnych dochodów przeznaczał właśnie na zakup książek?

Ten człowiek wymyka się schematom, w które wtłaczamy ówczesnych ludzi.

Wiemy o nim, że musiał być szanowany, bo w wielu sprawach spornych występował jako mąż zaufania. Zanotowano to na przykład w chojnickich księgach miejskich.

Na zakończenie wypada zapytać o pańskie plany po opracowaniu dzieła Borka.

Swoje zainteresowanie stosunkami wyznaniowymi chciałbym wkrótce zamknąć dwiema syntetycznymi publikacjami. Z profesorem Edmundem Kizikiem zamierzamy w tym roku zakończyć pracę nad dziejami reformacji i protestantyzmu w Gdańsku. To temat rozpoczęty w 2017 roku z okazji pięćsetlecia reformacji. Wtedy mocno zaangażowaliśmy się w przygotowanie głośnej wystawy w Muzeum Narodowym w Gdańsku. Pokłosiem był tom esejów, który dostał nagrodę literacką „Wiatr od morza” w 2018 roku. Zaprosiliśmy wybitnych specjalistów, by pomogli nam stworzyć to wydawnictwo, taki rodzaj pospolitego ruszenia. Wtedy padł pomysł, by przy tyłu różnych niedociągnięciach, przekłamaniach i mitach raz na zawsze tę sprawę dobrze opisać i wyjaśnić. Samą reformację, początki Gdańska protestanckiego, a potem dzieje protestanckich kościołów aż do 1817 roku, czyli do zawarcia unii staropruskiej. Chodzi o ukazanie Gdańska jako silnego bastionu protestantyzmu. Moim drugim celem, do którego w zasadzie przygotowywałem się przez lata mojej naukowej działalności, jest ukazanie katolików w mieszanym wyznaniowo społeczeństwie Prus Królewskich, w ogniu konfliktów, ale też trudnej, wymuszonej życiowymi realiami koegzystencji. To byłoby zamknięcie moich wieloletnich badań.

Dziękuję za rozmowę, życząc powodzenia w kolejnych pracach.

ROZMAWIAŁ PIOTR DZIEKANOWSKI

Fot. archiwum rodzinne

SYSTEMATYKA TWÓRCZYCH DOKONAŃ JERZEGO SAMPA

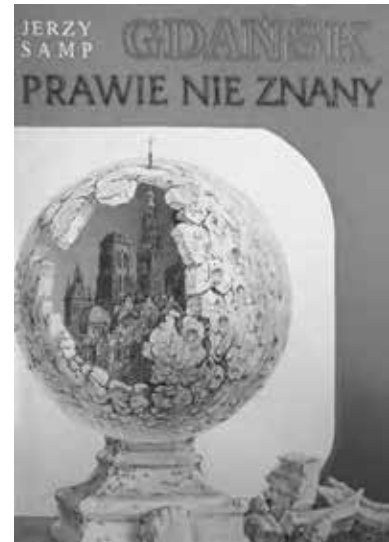
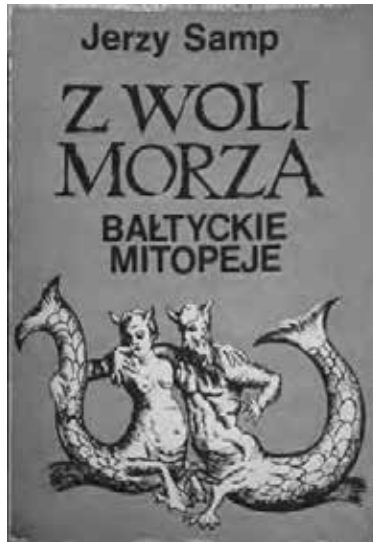
Tutaj się urodził i tu mieszkał – na gdańskiej Oruni, w kamienicy przy kanale Raduni, skąd widział oruński park i słyszał szum prastarych drzew. Do mieszkania na ostatnim, trzecim piętrze prowadziły niemiłosiernie skrzypiące schody z ledwie trzymającymi się poręczami. Z korytarza szło się do przedpokoju, łazienki, dwóch pokoi i kuchni, z której wchodziło się do pracowni. Jej ściany wyłożone były od podłogi do sufitu książkami, a przy pierwszym oknie, za którym było słycać gruchanie i trzepot gołębich skrzydeł, stało niewielkie biurko, przy którym nieraz siedzieliśmy, rozprawiając o wszystkim, co godne uwagi w życiu, literaturze, nauce i na uczelni. Natomiast gdy zdrowie zaczęło szwankować i wspinanie się po schodach było coraz trudniejsze, przeniósł się do nowego mieszkania na Oruni Górnej, skąd miał niedaleko do dawnej kamienicy i parku, który tak często odwiedzaliśmy.

Pierwszy raz spotkaliśmy się z Jerzym Sampem na uczelni. Prowadziłem zajęcia z literatury Młodej Polski i pracowałem nad habilitacją o słowiańskiej mitologii w młodopolskiej literaturze. Zbierając materiały, natrafiłem na jego książki *Droga na sabat* (1981) i *Smętk* (1984), w których zainteresowały mnie kaszubskie wierzenia i obrzędy. Gdy w roku 1983 rozpocząłem pracę na filologii polskiej gdańskiego uniwersytetu, bodaj w roku 1985 spotkałem się z ich autorem, będącym na tym kierunku najpierw u prof. Andrzeja Bukowskiego asystentem, a po doktoracie adiunktem. Odtąd co raz widywaliśmy się, mijając, zabiegani, na korytarzach Instytutu Filologii Polskiej, a po kilku latach znaleźliśmy się już na tyle, by wspólnie wyjeżdżać do uniwersyteckich bibliotek.

Jerzy Samp doktoryzował się w 1982 roku z kaszubskiego *Smętka* i dlatego poza *Remusem* Majkowskiego oraz innymi kaszubskimi i polskimi

autorami *Czorliński* Derdowskiego znaczył w jego twórczości wiele. Stąd nie przypadkiem w roku 1990 wydał *O Panu Czorlińskim, co do Pucka po sece jachol* z obszernym wstępem oraz w oryginalnej pisowni. Kiedy o tym rozmawialiśmy, tłumaczył, że współczesny odbiorca powinien znać wygłos tamtejszej mowy, a konkretnie miało to lepiej oddać wielewską kaszubszczyznę, którą współczesna kaszubska ortografia uczyniłaby tożsamą całym Kaszubom. Oczywiście inaczej było z *Poezją rodnej mowy* (1985) i antologią kaszubskich bajek w *Zakłętej stęgnie* (1985), gdzie kaszubski brzmiał już współcześnie. Tak więc, pominawszy mnogą publicystykę, można powiedzieć, że tematyka kaszubska funkcjonowała w twórczości Jerzego Sampe nie tylko naukowo, ale i edytorsko.

Również w pracy *Z woli morza. Bałtyckie mity* (1987) jak najbardziej eksponował Jerzy Samp

kaszubskie treści, mówiąc już w pierwszym rozdziale o bogini Jastrze i obszernie rozpatrując podróż Czorlińskiego morzem do Jastarni, a zaraz potem rozpatrując *Brzegowe prawo łupu, którego ślady dotrwały w kulturze kaszubskiej do naszych czasów pod nazwą bity lub bëtowizny* (s. 15). I tak można by wskazywać kaszubskie treści w każdej z tych bałtyckich mitopei, chociaż gdańskie już się trafiały.

Podobnie i jeszcze więcej można by powiedzieć o *Mitopejach pobrzeża Bałtyku* (2009), niejako drugiej edycji *Z woli morza*, bogatszej o dziewięć rozdziałów, w których m.in. o Arkonie, św. Wojciechu czy kaszubskim Gosku, a także o Żydzie Wiecznym Tułaczem na Pomorzu i Kaszubach. Ten ostatni temat mnie również był bliski w roku 1992 opracowałem literacko dla jednego z gdańskich wydawnictw kilkutomową powieść Eugène'a Sue *Żyd Wieczny Tułacz*, która z racji wielości stron się nie ukazała. Podobnie było ze *Szkicami z ziemi i historii Prus Królewskich* Konstantego Damrota, na których wydanie z Jerzym Sampem nie znaleźliśmy chętnych nawet wśród najbardziej zainteresowanych Kaszubami. Natomiast gdy się to rozniosło, ten pierwszy reporterski dziennik z Kaszub i Pomorza wydano na Śląsku.

Kiedy w roku 1991 ukazała się praca *Gdańsk w relacjach z podróży 1772–1918*, na podstawie której Jerzy Sampa uzyskał w 1992 roku habilitację, można było już mówić o gdańskim temacie w jego twórczości. Chociaż szata graficzna habilitacyjnej pracy była wielce mizerna, bo tak to wtenczas wyglądało, to jej syntetyczna treść doskonale zdawała sprawę z tego, kto od wieku XVIII do drugiej dekady wieku XX odwiedzał Gdańsk i co o nim napisał.

Zaledwie rok po książce habilitacyjnej zaistniały jednocześnie dwie monografie – Oruni i Wrzeszcza, następnie bliska im pozycja z racji historycznych treści *Gdańsk prawie nieznan* oraz *Legends gdańskie*. Chociaż tom gdańskich legend ukazał się w roku 1992 jako pierwszy, to najpierw trzeba powiedzieć o *Oruni*, w której Jerzy Sampa uczynił to, co Zbigniew

Żakiewicz w *Sadze wileńskiej*, poświęciwszy Oruni monografię i w ten sposób spłaciwszy miejscu swego urodzenia dług wdzięczności, nie zapomniawszy przy tym o tak mu bliskim parku oruńskim. Jako następna ukazała się książka o Wrzeszczu, która – jak można było przeczytać w *Słowie wstępnym* – nie była pełną monografią. Wrzeszcz – podobnie jak Orunia – został opowiedziany literacko: fragmentami wspomnień gdańskiego bówki Zwarzy czy słowem literatury pięknej, gdzie nie zabrakło *Blaszanego bębenka* Grassa, *Weisera Dawidka* Huellego czy *Krótkiej historii pewnego żartu* Chwina.

Legends gdańskie pojawiły się przed wskazanymi wyżej monografiami i zainicjowały ich cykl: *Uczte stulecia* (1994), *Legends gdańskie. Dawne, nowe i naj-*

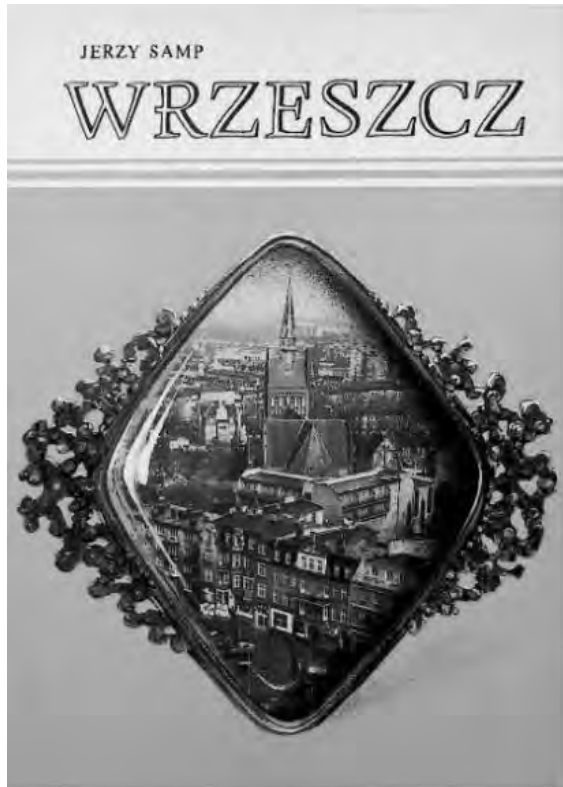
nowsze (2000) oraz *Gdańskie legendy nieznanne* (2010). Pierwszą księgę legend poprzedził obszerny wstęp, w którym powiedziano cokolwiek o „wielokulturowości” Gdańska, jego etymologii, funkcjonujących między prawdą a fikcją apokryfach czy hagiografii, wobec której legenda przecież nieobojętna, podobnie zresztą jak wobec uniwersum mitu, oraz o innych kwestiach legendzie bliskich. Chociaż legend było tu niemal pięćdziesiąt, to blisko trzydzieści autorskich, pozostałe zaś Heykego, Łęgi, Rabskiej, Fenikowskiego, Nagła, Sędzickiego. W następnych tomach tego cyklu pojawiające się autentyczne postacie oraz historyczne wątki pozwalały wiedzieć, że legenda to nie bajka i zawsze kryje w sobie cokolwiek prawdy. Szczególnie że poza wieloma tekstami absolutnie autorskimi, zupełnie nowymi i oryginalnymi, do innych legend narracyjnej materii dostarczały zarówno *Dziennik podróży do Polski 1635–1636* Ogiera, jak i *Danziger Sagen* (1843) Karla, *Danziger Sagenbuch* (1883) Brandstättera, *Westpreussischer Sagenschatz* (1908) Behrenda. Przy czym pozwoliło to Jerzemu Sampowi wywiedzieć się na temat metodologii legendy i tego, jak powinno się ją pojmować:

W książce niniejszej pomieszczono zatem najbardziej chyba charakterystyczne dla Gdańska przekazy, które w rozlicznych swych wariantach powtarzane były od setek lat. Nigdy nie poznamy ich rzeczywistych autorów. Zresztą problem indywidualnego autorstwa pozostawać tu musi z natury rzeczy sprawą względną. Rola pisarza może być w takim przypadku porównywana do roli dyrygenta, czy też twórczo zaangażowanego wirtuoza. Jakże różnie brzmi jeden i ten sam

utwór w zależności od tego, jak i przez kogo jest on wykonywany (s. 12).

Nadto trzeba pamiętać, że artystycznemu i mitycznemu słowu gdańskich legend przydała symbolicznego i metaforycznego wyrazu szata graficzna Wawrzyńca Sampa. Dlatego zanim odbiorcy przyszło zająć się ich treścią, widział na okładce zwisające z gdańskiej korony klucze, które zapowiadały różnorodny i zarazem pełen tajemnic katalog tychże legend. Wszak każda opowiadała o Gdańsku, niosąc coraz to nowszą o nim wiedzę, do której poznania trzeba było coraz to innego klucza. A potem ta plastyczna wizja wychylających się z najznamienitszych gdańskich budowli postaci, legendarnej treści patronujących, i tego pająka wypełzającego z połamanej holenderskiej fajki, tak popularnej niegdyś w tym mieście nad Motławą. Albo ta ilustracja do legendy *O oruńskiej syrenie i zatrzymanym czasie*, gdzie tyle znaczyła właśnie klepsydra. Kiedy po ośmiu latach ukazały się raz jeszcze *Legendy gdańskie* (2000), w mniej obszernym niż poprzednio wprowadzającym słowie można było przeczytać, że *niniejszy wybór uwzględnia wszystkie najważniejsze i najbardziej dla miasta reprezentatywne motywy. Większość z nich opracowano na nowo, nadając im odpowiedni kształt literacki* (s. 5). Wśród blisko tym razem sześćdziesięciu tekstów, zarówno tych z pierwszej edycji *Legend gdańskich*, jak i z *Uczty stulecia*, o której zaraz się powie, znalazło się wiele nowych, co tłumaczono: *Baśniokrąg bowiem ma to do siebie, że wciąż się rozrasta, zaś każda epoka [...] dopisuje swe własne dzieje bajeczne* (s. 6). Można było się w tych słowach doszukać zapowiedzi następnego tomu legend, który ukazał się w roku 2010 jako *Gdańskie legendy nieznanne*, poprzedzone tym razem bogatym w refleksje wstępem mówiącym wiele o szczególnej roli legendy w naszej człowieczej egzystencji.

Wspomniana *Uczta stulecia* (1994), która ukazała się pomiędzy dwiema edycjami *Legend gdańskich*, wносиła również nowe tytuły. Wśród nich mógł zwracać uwagę tekst *Pogromca niedźwiedzi*, mający swoją historię. Otóż z Jerzym Sampem jeździliśmy na konferencje do Niemiec, jak chociażby do Travemünde. Pierwszy raz pojechaliśmy tam bodaj 14 marca 1994 roku, busem sprzed dworca PKP we Wrzeszczu, o godzinie piątej rano. Jak to bywa w każdej podróży, wiele rozmawialiśmy, głównie o swoich naukowych pracach, a gdy zeszło na Młodą Polskę i tak bliskiego mi Tadeusza Micińskiego, przywołałem niewielki epizod z jego opowiadań, jak to bartnicy radzili sobie z niedźwiedziami. Kiedy pod koniec roku 1994 otrzymałem *Ucztę stulecia*, autor przypomniał tamtą opowieść, mówiąc, że Żeromski przedstawił ją obszerniej. Trafiłem na nią we wspomnianej wyżej legendzie. Co prawda nadto obszerny będzie to cytat, ale pomimo to warto go podać, by pamiętać, że zarówno w gdańskich legendach, jak również w innych zawsze mamy cokolwiek prawdy. Przy czym tutaj, poza tą rzeczywi-

stą, bartniczą metodą odstraszenia niedźwiedzi, wiadomo z przypisu, że dawniej Niedźwiednik zwał się Bärenwinkiel, co zdradzało miejsce z mnóstwem tego zwierza. Ale czas na cytację:

Skąd wiedział sprytny Barnim, że największy ze wszystkich niedźwiedzi, jakie kiedykolwiek widziano w tych stronach, będzie miał właśnie tego dnia ochotę na porcję miodu, pozostanie na zawsze tajemnicą. Prawdą jest jednak, że po godzinnym oczekiwaniu oczom ukrytego w gęstwinie księcia i jego wojów ukazał się olbrzymi, kroczący na dwóch łapach wprost ku staremu dębowi król puszczy.

Jedni odruchowo chwycili za oszczepy i topory, inni sięgnęli po łuki i strzały. Jednakże Barnim uspokoił ich, przykładając palec do ust i każąc tylko patrzeć na to, co będzie dalej.

Teraz dopiero dostrzegli, że na wysokości dziupli, wokół której roilo się od pszczoł, zwisa, przytwierdzonej solidną liną do jednej z gałęzi wielki sękaty kloc. Dyndająca w powietrzu kłoda niemalże zasłaniała miodową dziuplę. Kiedy więc niedźwiedź wdrapał się wreszcie na drzewo, musiał najpierw odepchnąć przeszkodę nie pozwalającą mu od razu dobrać się do barci i rozpocząć słodkie ucztowanie.

Pszczoły, które natychmiast wyczuły obecność nieproszonego gościa, stworzyły nagle groźnie bzyzącą chmurę brunatnej barwy. Chmura ta natychmiast zaciekle i z furii atakować zaczęła kosmate cielsko wroga. Niedźwiedź jednakże niewiele sobie robiąc z latających pszczelich żądeł pchnął łapą ciężki kloc, co zwiślał na powrozie, lecz ten wprawiony w ruch zaraz wrócił na swoje miejsce, solidnie waląc zwierzę w łeb, zanim

jeszcze zdążyło sięgnąć łapą po miodowy plaster.

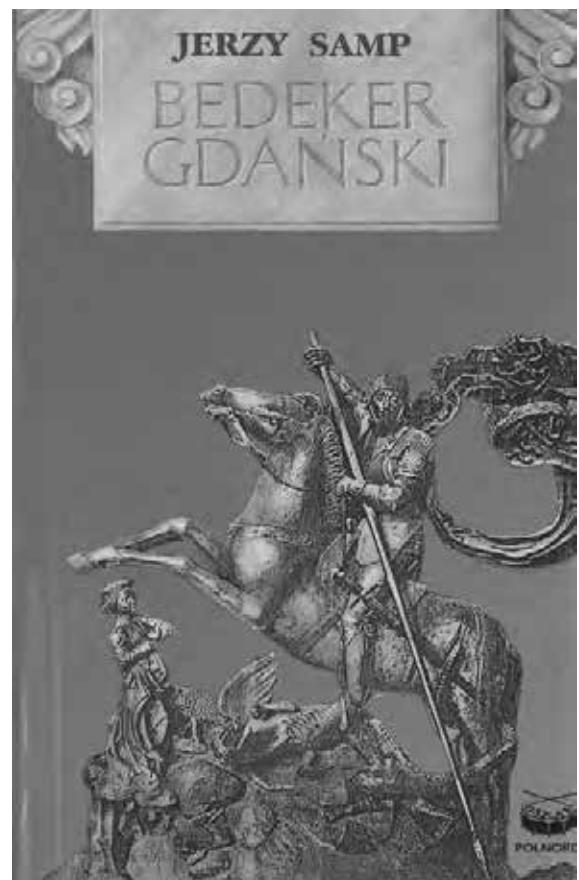
Odepchnął więc niedźwiedź kłodę dwa razy silniej, by mu nie przeszkadzała w biesiadzie, i natychmiast dwakroć silniejszy spadł na niego cios. Roześlone na dobre niedźwiedzisko, wydając z gardzieli groźny pomruk, postanowiło przystąpić do głównego ataku. Wbiwszy długie i ostre pazury głęboko w korę, intruz ujął tym razem kloc w obie przednie łapy, zaparł się, zamachnął z całej siły, po czym odrzucił kłodę z taką mocą, że aż zatrzęsło się pod nim całe drzewo.

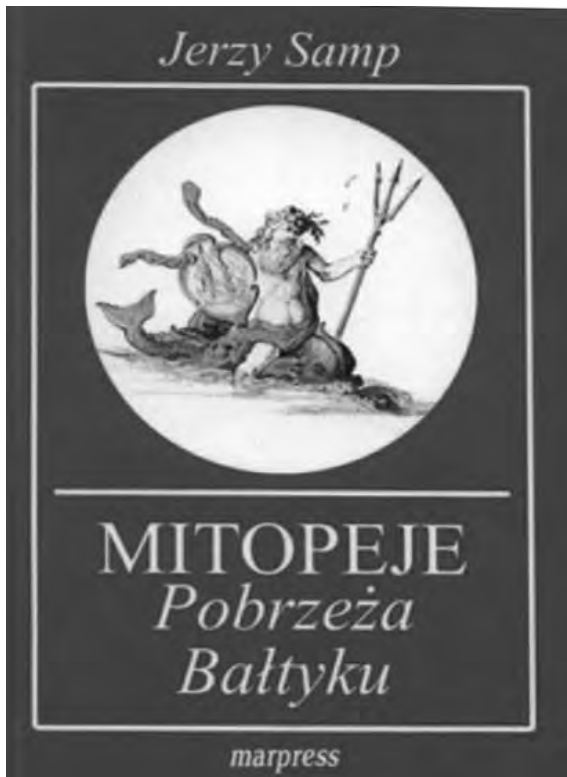
Niepoprawny amator miodu zdążył tylko wetknąć nos do dziupli, gdy ciężka, niczym ogromne wahadło, bela zwała go na ziemię. Oszołomiony król puszczy ryknął ze złości, a z wysokich sosen i świerków posypało się suche igliwie, lecz kolejnej próby już nie podjął. Nie miał więcej ochoty ani na wspinaczkę, ani na miód, tym bardziej zaś na pojedynek z zupełnie mu nieznaną machiną.

Poskromiony, o ironio! przez samego siebie, odszedł jak niepyszny, kulejąc i jęcząc z bólu, by nigdy już w te strony nie zaglądać [...].

Tak oto skończyły się kłopoty leśnych ludzi z podwrzeszczańskiej osady, nieprzypadkowo dziś jeszcze noszącej pamiątkową nazwę Niedźwiednik (s. 33–34).

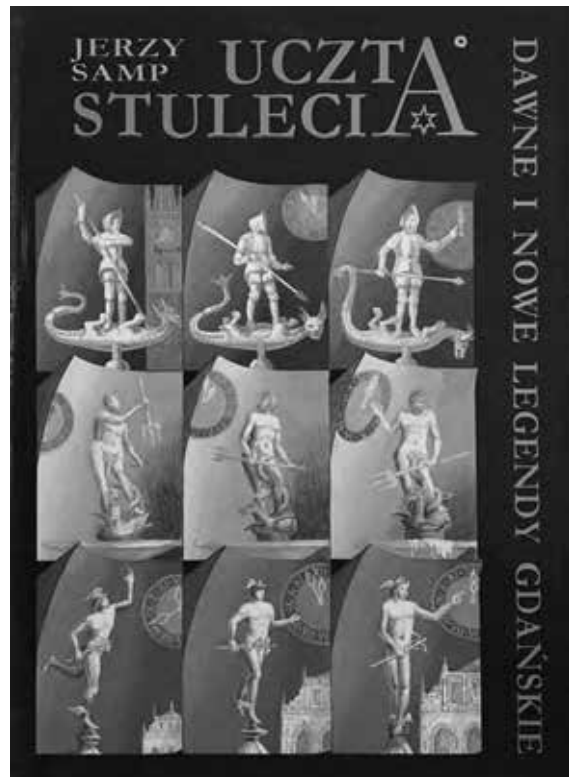
Tak radzili sobie bartnicy z niedźwiedziami i taka wydumana, a może rzeczywista etymologia Niedźwiednika, co najlepszym dowodem, jak z mniej lub bardziej źródłowych wątków, dzięki pisarskiemu talentowi oraz wyobraźni, powstawały te legendy. Stąd nie przypadkiem zdał się wydany rok później *Gdańsk*

prawie nie znany (1993), w którym każdy faktograficzny rozdział mógłby zainicjować kolejną legendę. Tak chociażby ze słowem o kapitanie Benekem, którego postać, jak powiedział Jerzy Sampa, już *obrastać zaczęła legendą* (s. 12). Podobnie z obrazem Memlinga, kiedy to legendarne wieści poczęły zyskiwać silniejszy wygłos niż słowo historyków sztuki. Tak mogłoby się też przydarzyć Stanisławowi Przybyszewskiemu, o którym ostatni rozdział tej książki. Bo jeżeli autora *Mściciela* zwie się legendą Młodej Polski, to dlaczego nie legendarną postacią Gdańska, gdzie pracował cztery lata w Dyrekcji PKP, a w Sopocie mieszkał. Nie powinno to być miastu Neptuna obojętne, jeżeli chce tak bardzo być literackie, jak pisano ongiś w „Tygodniku Powszechnym” w artykule *Gdańsk Miasto Literatury* (2022, nr 51).

By jednak takie legendy mogły powstawać, należało wprawdzie doskonale znać dzieje Gdańska i mieć na ten temat wszechstronną wiedzę, czego najlepszymi dowodami *Gdańsk prawie nieznan* oraz *Bedecker gdański*, który pojawił się na księgarskich półkach w roku następnym, czyli w 1994. W *Słowie wstępnym* gdańskiego bedekera Waław Odyniec nie tylko o Giacomo Fantuzzim, któremu w XVII wieku Gdańsk nie był obcy, powiedział, a potem – przywoławszy nazwisko Karla Baedekera – tak trafnie ocenił bedekera Jerzego Sampe, ponieważ znał całą jego twórczość. Mówił więc, że podobnie jak książki Jerzego Sampe, *Bedecker gdański* to wręcz *osobisty, prawie intymny melanż tego, co można było zastać wczoraj a spotkać dziś. Ciekawostki przeplatają się z podstawowymi faktami z przeszłości, bo autor zna ją dobrze*

i omawia w sposób niebanalny, czyli interesujący, a co bodaj ważniejsze – serdecznie, ciepło i rzetelnie. Prostuje zastarzałe i często błędne omówienia, wprowadza nowe ustalenia. Wszystko to robi z wdziękiem i życzliwością, jakby chciał powiedzieć: Pisałem to dla Miasta Moich Rodziców i Przyjaciół” (s. 5). Tymczasem w recenzji, która ukazała się w 1994 w „Pomeranii”, uzna-

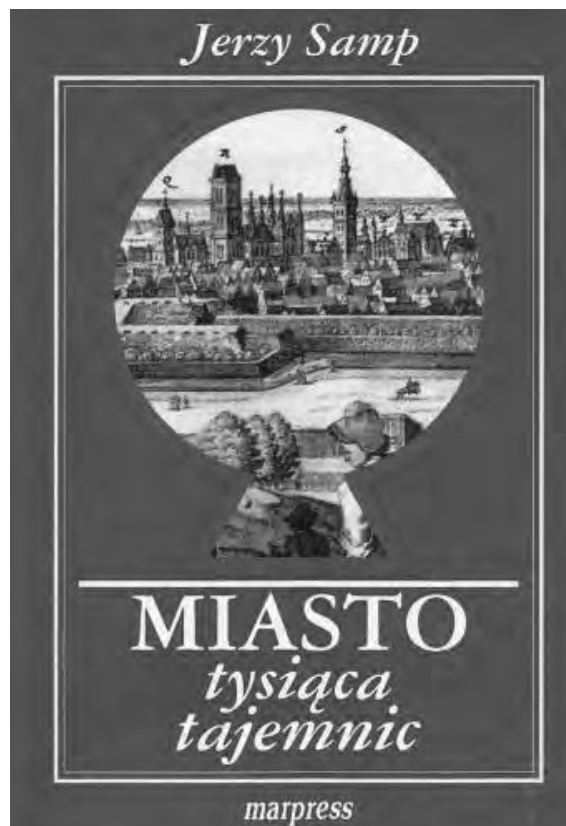
łem, że to jakby dziennik podróży po Gdańsku i razem glosariusz, czyli zbiór co ciekawszych gdańskich haseł. Wiadomo bowiem, że wszystkiego nigdy nie uda się w bedekerze spisać, wszak miasto się zmienia i nowych haseł przybywa.

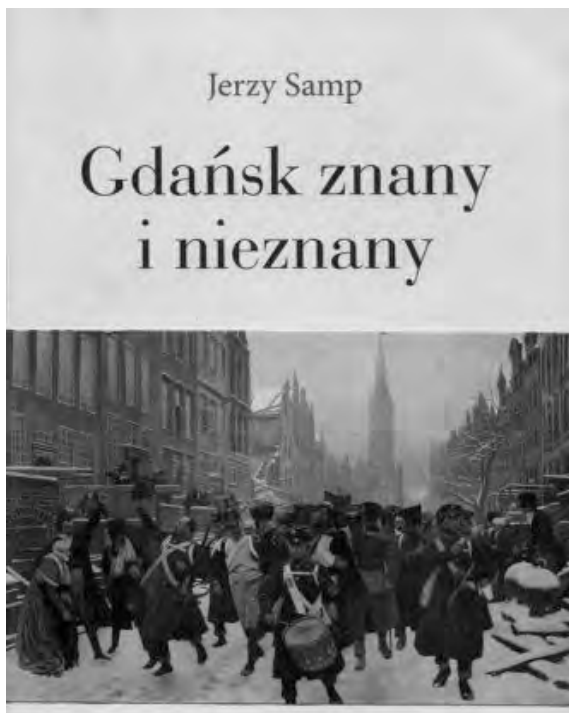
Po *Bedekerze gdańskim* zaistniał gdański glosariusz, którego trzy części – *Miasto czterdziestu bram* (1996), *Miasto tysiąca tajemnic* (1999) i *Miasto magicznych przestrzeni* (2003) – bogaciły wiedzę o grodzie Neptuna i jego okolicy o mało znane motywy, artefakty. Ponieważ definicja glosariusza pozwalała na wybiórcze z nich korzystanie, więc lektura nie mogła być męcząca. W *Mieście czterdziestu bram*, wydanym w tysięczną rocznicę gdańskiego grodu, pierwszy tekst mówił o św. Wojciechu, następne zaś też zapowiadały odpowiednie cytacje z obszernego zbioru źródeł, opracowań, wspomnień. I tak chociażby z pierwszą glosą *Świętego Wojciecha dialogu ze Smętkiem*, która kierowała uwagę na Żeromskiego *Wiatr od morza*, do czego Jerzy Samp dopowiadał własne przemyślenia i ustalenia. Zamykało natomiast *Miasto czterdziestu bram* obszerne słowo o gdańskich nekropoliach, oczywiście tych mniej znanych, jak chociażby w gdańskich kościołach, a także poza murami miasta lub tych *zrównanych z ziemią* (s. 215).

Zanim jednak zajmiemy się kolejną częścią gdańskiego glosariusza, warto zwrócić jeszcze uwagę na gdańskie fajki z holenderskiej glinki, o których Jerzy Samp musiał opowiedzieć przy okazji słowa o tytoniu, zapowiadając to niby oksymoronicznym tytułem *Przedsmak piekieł czy dar niebios*. Jako gor-

liwy zbieracz tych fajek mógł o nich mówić godzinami. Znajdował je podczas spacerów w wielu różnych miejscach, ale najczęściej nad Radunią lub wśród rozkopanych fundamentów oruńskich i gdańskich kamienic. Oczywiście każda była inna: *Wypalone z jasnej glinki zawierały na ściankach rozmaite znaki i symbole, ptaki i zwierzęta, herby, wizerunki żaglowców, wiatraków, przedmiotów, roślin* (s. 131). Również tytoń, sprzedawany wtenczas przez Szkotów, miał nie tylko wśród gdańszczan zwolenników, chociaż – jak to zawsze bywa – zdarzali się przeciwnicy tego ziała. Dlatego znany barokowy poeta Jakub Teodor Trembecki, który bywał często w Gdańsku, ponieważ mieszkał przez wiele lat w Kościerzynie, tak pisał w *Wirydarzu poetyckim*: *Diable weźmi tobakę i z Szkoty pospołu, niech ją tam u twego w popiele kurzą stołu* (s. 130).

Druga część glosariusza – *Miasto tysiąca tajemnic* – okaże się podobnie bogata we wszelakie treści, dopełniając ostatni funeralny rozdział pierwszej części relacjami o znamienitych gdańskich rodach – Ferberów, Kosów, Brandesów czy Bahrów. A potem mamy m.in. o zasłużonych ongiś dla Gdańska osobach, pomnikach, słynnych gdańskich przedprozach, oruńskim parku, Wisłoujściu, carze Piotrze I w Gdańsku i – danym na koniec – spirytystycznym seansie w Danziger Hof. Wspólnym zaś tematem obu części zda się znowu rzecz o holenderskich fajkach, którą z poprzednią łączą te słowa: *Maleńka, wykonana z nieszkliwionej białej glinki kaolinowej główka, którą zamknąć można w zaciśniętej dłoni, to za każdym razem tajemnica jej*

wykonawcy, użytkowników i tego wreszcie, który ją znalazł w ziemi i ocalił. Ile owych jednorodnych [...] fajek dotarło do Gdańska w ostatnich trzech stuleciach, tego nie dowiemy się nigdy. Importowano je tutaj w solidnych dębowych beczkach (s. 127).

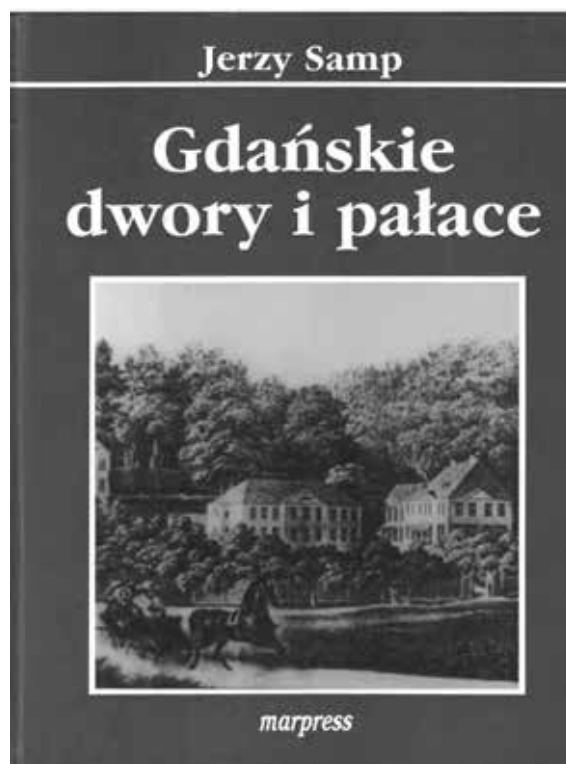
Trzecią część, poprzedzoną obszernym Słowem wstępnym, w którym znajdujemy odniesienia do poprzednich treści, poświęci Jerzy Sampa ulicom Gdańska, Wrzeszcza, Oliwy czy Oruni; oczywiście nie tylko tym dawnym, każda bowiem ma swoją historię. Wszak wiadomo – poprzez imiona tych ulic poznajemy ich biografie. A ponieważ tutaj mamy ich blisko trzysta, świadczy to najlepiej o wiedzy autora. Podobnie zresztą, jak w poprzednich częściach, gdzie historyczne wieści podaje się nie tylko z elokwencją i swadą, ale i z wybrzmiewającym z każdego słowa literackim artryzmem. Nadto wobec takiego multum informacji czyta się każdą z tych ksiąg z niesłabnącym zainteresowaniem.

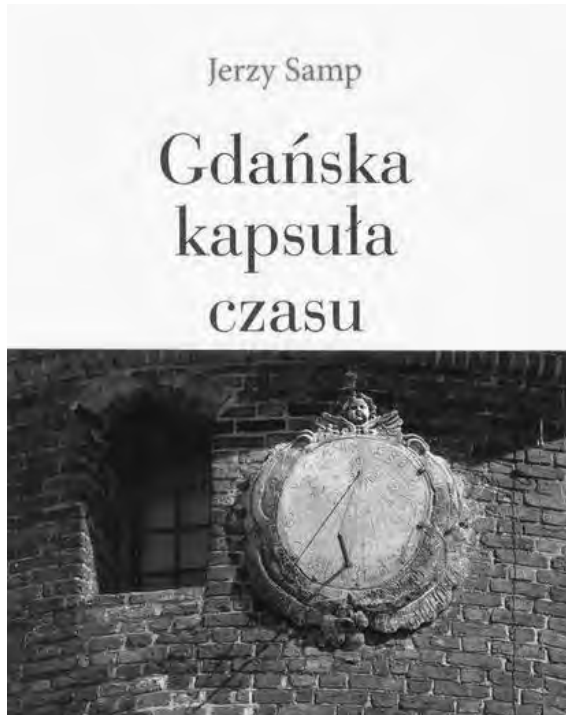
Podobnie jak Jerzego Sampe *Gdańskie dwory i pałace* (1998), których poszerzona edycja ukazała się po jedenastu latach raz jeszcze w roku 2009. Ze wstępnego słowa wiadomo, że pisano już nieraz na ten temat, ale najlepiej go ogarnął Konstanty Damrot w *Szkicach z ziemi i historii Prus Królewskich* (1886), o czym Jerzy Sampa nie zapomni nie tylko w pracach naukowych, ale także w bałtyckich mitopejach, glosariuszach czy bedekerze. Wszak wiele znaczyły u Damrota również wszelkie wieści o gdańskich dworach, jeżeli w „Gazecie Toruńskiej” wyprzedzały o kilka lat wspomnienia Stanisława Tarnowskiego *Z Prus Królewskich* (por. T. Linkner, *Śląski poeta na Kaszubach*, s. 49). Jakże wobec tego w *Gdańskich dworach i pałacach* Jerzy Sampa mógłby Damrota pominąć, ilustrując nadto

każdy tekst archiwalnymi i współczesnymi zdjęciami. I chociaż pałaców tu niewiele, to bez wątpienia często gdańskie dwory pałacom były równe, czego słowo o nich oraz ich obraz najlepiej dowodzą.

I na tym można by skończyć wędrowanie po Kaszubach i Gdańsku, oddając się lekturze książek Jerzego Sampe, gdyby nie jeszcze ta ostatnia, której promocja odbyła się 12 listopada 2014 roku w gdańskim Dworze Artusa podczas benefisu autora *Uczty stulecia*. Kiedy zebrani nie doczekali się benefisanta, ponieważ choroba nie pozwoliła mu wyjść ze szpitala, zastąpił go syn Chrystian, który radził sobie doskonale. Lecz chociaż autor był stale na łączach i słyszeliśmy, co mówił o swojej ostatniej książce – *Gdańskiej kapsule czasu* – mimo wszystko było to przygnębiające, szczególnie widok pustego gdańskiego krzesła, na którym tego wieczoru Jerzy Sampa nie zasiadł.

Chociaż ostatnie dwie książki Jerzego Sampe – *Gdańska kapsuła czasu* (2014) i *Gdańsk. Baśniowa stolica Kaszub* (2014? 2018) – Gdańsk miały w tytule, to tylko pierwsza skupiała uwagę na grodzie Neptuna, druga zaś na baśniowych kaszubskich kontekstach w dziejach miasta. Nadto pierwszą poprzedzało wstępne słowo, którym autor zapraszał do poznania kolejnych motywów mariackich, do zwiedzania świata nieznanego dotąd baśni lub osobliwości niektórych budowli (s. 6), wskazując zarazem na mozaikową strukturę tej książki (s. 7). Tym razem niewiele znalazło się w niej wątków baśniowych i paralegendarnych, a więcej treści, wzbogaconych słowem historyków i zainteresowanych dziejami Gdańska. Najpierw powiedziano o szczególnych gdańskich budowlach,

uznanych gdańszczanach, mariackich motywach i *dyskretnie o niedyskrecjach*, a dopiero potem o gdańskich baśniach z Kaszubami mających wiele wspólnego, by zakończyć relacją o gdańskim chlebie, tytoniu i oczywiście o fajkach.

Ponieważ każdy z racji swych zainteresowań zwraca podczas lektury uwagę na inne kwestie, gdy czytałem o twierdzy Wisłoujście, budziły się wspomnienia, jak to z Jerzym Sampem tam nieraz bywaliśmy. Podobnie było podczas lektury innych rozdziałów *Gdańskiej kapsuły czasu*, jak chociażby przy gdańskich malarzach i rzeźbiarzach, o których tyle się rozmawiało. Co raz jakiś gdański detal budził imaginacje i bliskie baśniowym zastanowienia, co tutaj zdało się zapowiedzią nie tylko przedostatniego rozdziału, ale zrazem książki następnej, gdzie tyle kaszubskich wątków.

Jej tytuł, *Gdańsk, baśniowa stolica Kaszub* (2018), natychmiast kierował uwagę na baśniowy charakter miasta, wiodąca zaś była, bliższa legendarnej, kaszubska materia organizująca fabułę. Jako że niełatwo wskazać, co w niej najciekawsze, bo w każdym miejscu znajdujemy coś wartego uwagi, więc zatrzymamy się chociaż na chwilę przy kaszubskiej mitologii, gdzie czytamy o Smętku, stolemach, klabaterniku czy mumaczu. Natomiast wiedząc, że to baśnie Jerzego Sampa, warto pamiętać jego słowa, że to *współczesne wcielenie dawnych przekazów* (s. 187), bo przecież *baśniokrag gdański [...] nie jest księgą raz na zawsze zamkniętą* (s. 187). Szkoda tylko, że takich gdańskich i kaszubskich legend i baśni już nie przeczytamy.

Wobec tego wróćmy do początku. Wszak wiadomo, że kto umyślnie chwyta za pióro i potem z nim się nie rozstaje, podpisuje na siebie cyrograf. Taki cyrograf

podpisał Jerzy Sampa, kiedy w roku 1977 zadebiutował poetyckim tomikiem *Cyrografy*, tomikiem niewielkim, w którym mieściło się zaledwie czternaście wierszy. Ale jak to w poezji bywa, *imagine* znaczyła tu najwięcej, i to wobec czasu i miejsca. Już pierwszy wiersz słowami *pazdury, blaszane koguty na wieżach* kierował uwagę na wiejską przestrzeń, a tytuł *O łusce*, w której *uwieziono wszystkie barwy tęczy* – jakby na kaszubską krainę jezior. Podobnie wiejska aura z jej tajemniczą swojskością, pamiętając o tym *starym dzbanie z odlamanym uchem*, wybrzmiewała niczym u Małgorzaty Hillar z kolejnego wiersza. Dopiero gdy *Przy skacie* pokazano rybaków, można było być pewnym, że to kaszubska okolica, znana tak doskonale autorowi z rodzinnych stron jego matki. I wtenczas wskazywały już Kaszuby takie wiersze, jak *Smętek*, *Stolem* czy *Jurata*, gdzie nawet ten świętojański kwiat o kaszubskiej sobótce przypominał. I chociaż zaduma i tęsknota tych poetyckich impresji miały tak bardzo liryczny wygłos, to mimo wszystko kaszubskość znaczyła w nich wiele. Zresztą, jakże miałyby być inaczej, jeżeli na nią podpisano już „cyrograf”. Chociaż mogłoby się to kojarzyć z *Panią Twardowską* Mickiewicza i cyrografem podpisanym diabłu, u Sampa spełniło się to cyrografem na kaszubską tematykę, i to na pierwszym etapie twórczych dokonań – najpierw w doktoracie *Motyw Smętka i jego funkcje w literaturze polskiej*, pisanym pod czujnym okiem prof. Andrzeja Bukowskiego i obronionym w roku 1982, następnie w kaszubskiej tematyce innych tekstów. Na co natomiast podpisał Jerzy Sampa kolejny „cyrograf”, jeżeli w tytule tego tomiku wybrzmiały *Cyrografy*, tego wtenczas nie zdradził, chociaż pewnie przewidywał, że kaszubskość nie będzie w jego twórczym żywocie jedyna i ostatnia. Dopiero gdy następnym tematem okazał się Gdańsk, można było mówić o „cyrografach”!

Sumując spotkanie z twórczymi dokonaniem Jerzego Sampa, spotkanie – z racji tak obszernego katalogu książek – wręcz telegraficznie przekazane, trzeba powiedzieć, że edycja każdej nie była przypadkowa, wzięwszy pod uwagę czas zaistnienia. Najpierw pojawiały się pozycje o tematyce kaszubskiej, zarówno edytorskie, jak naukowe. A były to lata osiemdziesiąte. Kiedy na początku lat dziewięćdziesiątych Jerzy Sampa uzyskał habilitację, którą poprzedziła praca o *Gdańsku w relacjach z podróży 1772–1918*, zaistniała przede wszystkim tematyka gdańska – w monografiach Oruni i Wrzeszcza, w trzech tomach gdańskiego glosariusza, w *Bedekerze gdańskim*, księdze o *Gdańskich dworach i pałacach* i *Legendach gdańskich*. Natomiast gdy potem jedna książka mówiła o Gdańsku jako baśniowej stolicy Kaszub, a druga o gdańskiej kapsule czasu, wtenczas relacje między kaszubskością a gdańskością w myśli twórczej Jerzego Sampa ze sobą się skojarzyły i zamknęła się kapsuła czasu. Pytaniem retorycznym jest: taka kompozycja twórczego działania była przypadkowa czy też przemyślana?

TADEUSZ LINKNER

KASZUBSKIE PLENERY MALARSKIE

WARSZAWSKIEJ SZKOŁY KONRADA KRZYŻANOWSKIEGO

Uwielbiał bawić się kolorami jaskrawymi i radosnymi. Był mistrzem kobiecego portretu – napisała o twórczości Konrada Krzyżanowskiego Lija Skalska-Miecik.

Wydawałoby się, że o Kartuzach i okolicy oraz postaciach z nimi związanych napisano już wszystko... Jednak przeglądając stare publikacje, natrafiłem na ciekawą wzmiankę ks. Alojzego Kowalkowskiego, historyka, polonisty, kapelana RAF-u podczas II wojny światowej, urodzonego w 1905 roku w Kartuzach. Podał informację o pobycie na Kaszubach w latach 1920–1921 Konrada Krzyżanowskiego z uczniami na letnich plenerach malarskich.

Sięgnąwszy do albumu *Konrad Krzyżanowski* Lii Skalskiej-Miecik (wyd. Galeria Browarnia, Łowicz 1999), przeczytałem w kronice *K.K. Kalendarium* życia i twórczości lakoniczną notkę o pobycie tego wybitnego malarza sztuki modernistycznej latem 1920 roku, wraz z uczniami, na studiach plenerowych w Kartuzach i Chmielnie na Pomorzu. Na Kaszuby przybył bezpośrednio z Wenecji, gdzie gościł na XII Międzynarodowej Wystawie Malarskiej. Podobną wzmiankę spotykamy w tymże *Kalendarium* pod rokiem 1921: *w lecie wyjeżdża z uczniami na studia plenerowe do Kartuz i Chmielna*. Artysta przybył na Kaszuby latem 1920 roku, w czasie, kiedy przez Polskę przewalała się nawała bolszewickiej Rosji. Jej echa pojawiają się w jego twórczości i pismach.

Te ułamkowe wiadomości skłoniły mnie do dalszych badań, zwłaszcza że autorka albumu żadnych uzupełniających informacji nie była w stanie mi podać.

Konrad Krzyżanowski urodził się w 1872 roku w dzisiejszej Ukrainie. Zmarł w Warszawie w 1922 roku. Studiował malarstwo w Kijowie, w petersburskiej ASP i w Monachium. Był również stypendystą we Włoszech. W 1900 roku osiedlił się w Warszawie, gdzie prowadził własną szkołę malarstwa, z którą wyjeżdżał na plenery do Arkadii koło Nieborowa, Zwierzyńca koło Zamościa, do Finlandii i na Kaszuby. Jego malarstwo mieści się w symboliczno-ekspresjonistycznym nurcie secesji, współgrającym z artystyczną wizją twórczości Olgi Boznańskiej. Ekspresja jego portretów i pejzaży nie ma odpowiednika w ówczesnym malarstwie polskim (powszechnie znana jest seria portretów marszałka Józefa Piłsudskiego). Poślubił swoją uczennicę Michalinę, która była kontynuatorką jego stylu. Dzieła Krzyżanowskiego można oglądać w Muzeum Narodowym w Warszawie i innych muzeach polskich. W dorobku artystycznym tego wielkiego artysty znalazło się około tysiąca prac, znacznie uszczuplonych w czasie II wojny światowej. Na aukcjach krajowych obrazy jego osiągają wysokie ceny, lecz pojawiają się rzadko.

Spośród uczniów Krzyżanowskiego wielu zajęło znaczące miejsce w kulturze polskiej. Należą do nich:

Józef Czapski (1896–1993) – malarz, rysownik, eseista, współzałożyciel paryskiej „Kultury”. Z jego zapisków dowiadujemy się m.in., że przebywając w letniej szkole malarskiej na Kaszubach odwiedził Stefana Żeromskiego w Gdyni, o którym napisał: *byłem pod urokiem jego ludzkości, normalności zupełnej i skromności jakiejś*;

Tadeusz Pruszkowski (1888–1942) – wybitny pedagog, animator życia artystycznego w międzywojennej Polsce, krytyk i teoretyk sztuki;

Adam Rychtarski (1885–1942) – asystent Krzyżanowskiego w prywatnej Szkole Malarstwa i Rysunku w Warszawie. Po śmierci mentora prowadził dalej samodzielnie szkołę jego imienia. Wyjeżdżał nadal na plenery do Kartuz. Z jego kaszubskich dokonań artystycznych znane są pejzaże Kartuzy (1931 rok) z widokiem na kościół ewangelicki oraz *Droga do Kartuz*;

Jan Gotard (1898–1943) – był prawdziwym malarzem alchemikiem, a jego dzieła należą do najoryginalniejszych kreacji w światowej sztuce dwudziestolecia międzywojennego;

Michalina Krzyżanowska (1883–1962) – żona i ulubiona modelka artysty. Tworzyła głównie pejzaże, specjalizowała się w technice olejowej. Malowała

Kaszuby. Często w swojej twórczości sięgała po tematykę marynistyczną;

Emilia Wysocka (1888–1973) – malarka, przyjaciółka Michaliny i Konrada. Na kaszubskich plenerach namalowała m.in. *Portret księdza*;

Antoni Michalak (1899–1975) – uczeń Krzyżanowskiego i Pruszkowskiego, twórca mistycznych obrazów religijnych, portretów duchownych i profesorów.

Wśród uczestników plenerów kaszubskich należy wymienić również malarzy: Kazimierza Libina (1904–1944), Annę Wojdalińską (1899–1970) i Jana Marylskiego (1893–1954).

Po plenerach w Arkadii czy Finlandii znajdował Krzyżanowski *bajecznie malowane pełne uroku pejzaże Kaszub oraz pokryte patyną czasu urokliwe kapliczki i kościółki*. Letnie plenery malarskie miały charakter szczególnie. Przebiegały w atmosferze rzetelnej pracy, serdecznych stosunków koleżeńskich, a jednocześnie zabawy, dowcipu i humoru. Polski historyk krytyki sztuki i kustosz muzealny dr Jan Wegner tak je opisywał: *Każdego dnia o godz. 7-ej rano, po śniadaniu, stawali wszyscy przy stalugach [...]. O godz. 7-ej zjawiał się Krzyżanowski. Rozglądał się najpierw uważnie, aby sprawdzić obecność swych uczennic i uczniów, a potem zabierał się do przeprowadzenia korekty. Pozostawiał wszystkim zupełną swobodę w malowaniu, cenił nade wszystko indywidualność [...]. Za niedbalstwo, manierę, martwość, brak szczerości i zapału, łajał ostro [...]. Kiedy widział talent i pasję malarską, wyrażał swoje zadowolenie, często całowaniem. Punktualnie o godz. 1-szej rozpoczynano popołudniową pracę malarską. O godz. 4-tej schodzono się na podwieczorek, a potem malowano do godz. 7-mej tj. do kolacji*. Ten dzienny rytm często ulegał zakłóceniu, zwłaszcza kiedy uczniowie rozjeżdżali się do różnych miejsc na Kaszubach w poszukiwaniu odpowiednich plenerów. Mieszkali najczęściej na kwaterach prywatnych, stołowali się głównie w pensjonatach, których w Kartuzach nie brakowało.

O Kartuzach Krzyżanowski pisał: *Miłe wrażenie robią tylko stare domki w polskim stylu mansardowym, których kilka stoi po bocznych uliczkach. Do nich należy dom, w którym mieści się apteka*. Z relacji wnuczki aptekarza kartuskiego Daniela Christa dowiadujemy się, że *bardzo znany malarz polski z Warszawy (pewnie K.K.) bywał często u dziadka. Był schorowany i lubił przebywać w naszym przy aptecznym parku, gdzie malował jego fragmenty. Jeden z jego obrazów wisiał w salonie na piętrze*. Prowadząc zajęcia w Chmielnie, gościł artysta na plebanii u księdza proboszcza Konrada Hoffmana, animatora zespołów muzycznych na Pomorzu, delegata na sejm dzielnicowy w Poznaniu. Narysował tam portret jego ojca Piotra sygnowany: *Na pamiątkę 14 sierpnia 1920 roku księdzu Piotrowi w Chmielnie K.K.* Spośród innych obrazów Krzyżanowskiego z plenerów kaszubskich możemy wymienić: *Studia plenerowe na Pomorzu, O zachodzie, Studium Kaszubki, Jeziora Raduńskie na Pomorzu,*

Kapliczka w Kartuzach. Prawdopodobnie znajdują się w zbiorach prywatnych. W Muzeum Narodowym w Warszawie zobaczymy Jezioro Klasztorne w Kartuzach. Ten niewielki (30 na 30 cm) obraz jest dość znany, ponieważ jego ładne kopie są rozpowszechniane. Pozwoliłem sobie zestawzić jego zdjęcie z równoczesnym obecnym wyglądem tego miejsca (odbitki wykonał Jasiu Rauber).

Profesor Juliusz Studnicki, założyciel PWSSP w Sopocie, wykonawca polichromii zabytkowych kamienic Gdańska, napisał: *Pierwszy przed laty na pejzaż do Chmielna jeździł Konrad Krzyżanowski. Nawet wyschnięte tuby jego farb znalazłem jeszcze u rybaka, u którego mieszkał*.

Dodam jeszcze, że opisywany okres w malarstwie wybrzeżowym i kaszubskim był bardzo popularny. Dość wymienić takich artystów, jak Marian Mokwa, Kazimierz Jasnoch, Waclaw Szczeblewski, Władysław i Leon Drapiewscy, Stanisław Chlebowski.

W tym czasie, co plener (czerwiec 1921 roku), w Grudziądzu odbywała się I Wystawa Sztuk Pięknych Artystów Pomorskich, którą osobiście otworzył marszałek Józef Piłsudski, a której powstanie zawdzięczamy w głównej mierze dr. Aleksandrowi Majkowskemu, autorowi epopei kaszubskiej *Żćć i przigodę Remusa*.

JERZY NACEL

Opracowanie to dedykuję moim przyjaciółom z Kartuskiego Oddziału Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego.

ZWYCZAJNE ŻYCIE I CODZIENNA PRACA

USIĄDŹ, ANECZKA, POGADAMY. CZĘŚĆ 6

Nawet w obozie koncentracyjnym, miejscu tak strasznym, toczyło się „zwyczajne” życie. Toczyło, bo musiało. Żeby nie zwariować, żeby przeżyć, żeby dotrzeć do końca. Choć to może wydawać się niewiarygodne, był tam i śmiech, i przyjaźń, i wzajemna pomoc. Do wszystkiego można przywyknąć – jak mawia babcia.

Ta moja koleżanka Danusia, to ona już w obozie była trzy miesiące i wiedziała, co i jak. Była obeznana. Tak jak mi przykazała, ja zawsze byłam chętna do pomocy i roboty. Wtedy kapowe na nas lepiej patrzyły. Były dla takich „roboczych” bardziej wyrozumiałe, bo ktoś tam musiał robić te wszystkie obowiązki.

I my latałyśmy z tymi wiadrami po ten obiad, po kawę. A w kuchni to już była taka starszyzna. Tam byli, musisz wiedzieć, Aneczka, kapitanowie okrętów, nie byle kto. Byli nawet niemieccy marynarze. Nie chcieli wojować, to ich wsadzili do lagru. W tej kuchni to gotowali nie tylko lagierskie jedzenie, ale i dla wojska, i dla tych szych, które co i rusz tam przyjeżdżały. Czasami to tam tak pachniało... A nam się trafiało takie liche jedzenie, mój Boże. Ale tam robiły też dziewczuszki z lagru. Codziennie

dwadzieścia szło skrobać ziemniaki. Te to miały dobrze, bo ci kucharze zawsze im coś zostawili, jakieś resztki na patelni albo w garnku. Te, co tam chodzili, to takie popasłe były, bo one i mięsa dostały, i wszystkiego.

Jedzenie dla nas to oni wystawiali przed takie schody. I jak my we dwie po nie szłyśmy, to ci chłopcy do nas po niemiecku wołali: „Ej, dziewczyny, uśmiechnijcie się do nas”. A my nic, ino szybko te wiadra brałyśmy i szłyśmy w swoją stronę. Ta nasza kapowa, ona mogła tam do kuchni zachodzić, to nam czasem mówiła, że ci młodzi chłopcy o nas gadali. Śmiali się, że przychodzą tu takie dwie dziewczuszki, ale nawet nie patrzą, tylko uciekają. I ona nam mówiła, żebyśmy się do nich chociaż uśmiechnęły, a nie były takie bojaźliwe.

Tam każdy musiał pracować. Ta moja koleżanka nie chciała, tak jak ja, do pracy w pole chodzić, i dostała się do magazynu, gdzie sznurówki dla pilotów szyli z takiej cienkiej skóreczki. Ale ona nie szyła, tylko robiła przy wykańczaniu. Jak gdzie jaka niteczka była, to ona musiała poprawiać. Miała lekką pracę i w ciepłym. A ci esmani to też tam nie zaglądali. Tak razem było nam lżej.

Po jakimś czasie to można było dostawać paczki z domu. One były zawsze sprawdzane, otwierane i przeglądane, ale co tam mogło być, ino coś do jedzenia, najczęściej suchary. A jej ciotka to przysyłała takie fein kromeczki, bo z tłuszczem. Piekła chleb, potem te groneczki chleba moczyła w tłuszczu, suszyła i wysyłała. Jak ona to wkładała w kawę, to się rozleło i już było takie lepsze. A ja z tego pola to też zawsze coś przyniosłam. To jaką bulwę albo jabłko, ogórka. My to wiązały pod spódnice, a jak trafiłaś dobrego wachmana, to ci jeszcze pomógł coś przynieść. I tak sobie pomagałyśmy. Tak się przebiedziło.

Ja lubiłam pracę na świeżym powietrzu. Raz, a było nas może ze dwadzieścia dziewczuch, poszłyśmy do lasu nabierać jagód. Każda dostała słoik litrowy i musiała swój dzieln uzbierać. A że my obrotne byłyśmy, to i szybko się z robotą uwinęłyśmy. Wtedy ta nasza kapowa, dobra to kobieta była, pozwoliła nam wejść do morza. To my nic, ino spódnice podwinęłyśmy i do tej zimnej wody. Oj, jaka to była dla nas uciecha w ten ciepły dzień. Ale ona nas miała na oku i mówiła, żeby za daleko nie iść, co byśmy się nie popotyły. Musisz wierzyć, że to był pierwszy raz, jakem była nad morzem. Później jeszcze byłam we Gdańsku, u kuzynki, ale ten pierwszy raz to wciąż mam w pamięci. Bo jakieś tam była dobra i uczynna, to i wszystko wydawało się znośniejsze. A ja miałam szczęście do ludzi.

Była tam taka kobieta z Wejherowa. Niemka. A taka ładna, kole czterdziestu lat miała. Ona trafiła za niewinność. Jej chłop był w niemieckim wojsku jakimś starszym porucznikiem czy czymś takim. On nie chciał walczyć, to ją zamknęli. Pracowała w pralni i tak nam sprzyjała. Zawsze nam ładne sukienki przyniosła albo i koszule czy fartuszki. Obkleła dwa na siebie i nikt nie widział. A my, młode dziewczuszki, to się cieszyłyśmy, że mamy coś ładnego i czystego. To ja tego jedzenia jej też durch dawałam, się z nią dzieliłam, bo to dobra kobieta była. Zawsze mówiła do mnie: „Genia, jak ta wojna się skończy, to ja cię wezmę do siebie do Wejherowa, bo my mamy taki wielki dom, i ty będziesz ze mną mieszkała”. Ona nie miała dzieci, co z chłopem – też nie wiadomo, i tak mi zawsze gadała.

A ja już się bojałam, że mnie nie zwolnią. Inni, co tam przychodzili, to i po miesiącu byli zwalniani, a ja nie. To ta niemra na tak długo mi podpisała, bo myślała, że jak sama sobie wybrałam lagier, to niech tam odwałam! Ino raz i mnie wypuścili. To było 15

października 1943 roku. Wywołali numer obozowy 23 772 i mogłam iść do domu. Jakem wychodziła, to z Danusią ino sobie ręce podałyśmy. I mnie łyży poszły, i jej łyży poszły, i koniec było. Ona, ta Danusia, została do końca wojny w lagrze, a co potem z nią się stało, tego nie wiem.

Wiele my tam razem przeżyłyśmy. Dobrych i złych chwil. Był i śmiech, i płacz, ale zawsze razem. Jakaś była tak miła i dobra, to inni też tacy byli i jakoś to wszystko tak łatwiej leciało.

WSPOMNIENIA SPISAŁA ANIA RÓZEK, WNUCZKA

Muzeum Rybołówstwa w Helu. Fot. Sławomir Lewandowski

MILITARNE DZIEDZICTWO ZATOKI GDAŃSKIEJ W HELSKIM MUZEUM

– Zatoka Gdańska jest jednym z najciekawszych akwenów polskiego wybrzeża. Przez jej wody prowadziły liczne szlaki żeglugowe, a w Gdańsku i Gdyni rozwijał się przemysł stoczniowy. To również tutaj rozegrano wiele bitew morskich, a śladem tego są spoczywające na dnie wraki okrętów, statków i samolotów – mówi dr Anna Rembisz-Lubiejewska, kuratorka wystawy, zapraszając na wystawę czasową „Militarne dziedzictwo Zatoki Gdańskiej”. Wystawa od 11 kwietnia prezentowana jest w Muzeum Rybołówstwa w Helu (Oddział Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku).

– Odwiedzający nas mogą zobaczyć, jak nowoczesne technologie zastosowane w nurkowaniu oraz dokumentacji wraków przyczyniają się do popularyzacji podwodnego dziedzictwa kulturowego Bałtyku i opieki nad jego zabytkami – dodaje Anna Rembisz.

Zaprezentowane na wystawie wraki pochodzą z okresu II wojny światowej. We wrześniu 1939 roku w wyniku ataków lotnictwa niemieckiego w wodach Zatoki Gdańskiej zatonięło wiele polskich hydroplanów i okrętów, w tym OORP Gryf i Wicher. W czasie okupacji ten akwen był poligonem doświadczalnym flotylli szkoleniowych załóg niemieckich okrętów podwodnych, stacjonujących w Gdańsku, Gdyni i na Helu. Intensywność szkoleń, niedoświadczenie załóg lub sabotaż często prowadziły do kolizji lub zatonięcia jednostek ćwiczebnych.

W ostatnich miesiącach wojny, podczas operacji Hannibal, zatoka stała się areną szczególnie dramatycznych wydarzeń. To właśnie tu wiele jednostek uczestniczących w akcji, z tysiącami ewakuowanych niemieckich żołnierzy i cywilów na pokładach, padło ofiarą sowieckiego lotnictwa i okrętów podwodnych.

– Po wojnie niektóre wraki, przede wszystkim te blokujące dostęp do portów, zostały w całości lub częściowo usunięte – mówi kuratorka wystawy. – Przez długi czas pozostałości metalowych jednostek traktowano jak przeszkody denne.

Dziś, dzięki rosnącemu zainteresowaniu podwodnym dziedzictwem kulturowym, obiekty te, jako wyjątkowe ślady minionych wydarzeń, odsłaniają swoje historie przed coraz szerszym audytorium.

– Dostępność sprzętu do nurkowania oraz rozwój technologii dokumentacyjnych otwierają możliwość

Fot. Paweł Józwiak / Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku

Fot. Paweł Józwiak / Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku

nie tylko obejrzenia zatopionych jednostek, ale również ich cyfrowego odwzorowania – informuje Anna Rembisz-Lubiejewska. – Dzięki temu oprócz archeologów podwodnych również nurkujący pasjonaci odgrywają kluczową rolę w dokumentowaniu wraków, tworząc między innymi szczegółowe wizualizacje obiektów zalegających na dużych, trudno dostępnych głębokościach.

Cyfrowe modele fotogrametryczne wybranych wraków spoczywających na dnie Zatoki Gdańskiej są na wystawie pokazane zarówno w postaci dwuwymiarowych obrazów, jak i animacji 3D oraz fizycznych form przestrzennych.

– Można z bliska obejrzeć na przykład pozostałości polskiego niszczyciela ORP *Wicher*, niemieckich U-Bootów U-272 i U-768, łodołamacza *Königsberg*,

jednostek typu *Kriegsfischkutter* oraz holowników – wylicza kuratorka. – Nowoczesne formy dokumentacji służą nie tylko popularyzacji militarnego dziedzictwa Zatoki Gdańskiej; są również podstawą oceny stanu zachowania i postępu degradacji tych wyjątkowych obiektów historycznych, a także sposobem na zachowanie wiedzy o nich dla przyszłych pokoleń.

Wystawa „Militarne dziedzictwo Zatoki Gdańskiej” będzie udostępniona zwiedzającym do 23 czerwca.

RED.

Muzeum Rybołówstwa w Helu do 29 czerwca br. czynne jest dla zwiedzających od wtorku do niedzieli w godz. 10.00–16.00.

WYSTAWA CZASOWA / TEMPORARY EXHIBITION
11.04.2025 - 23.06.2025

Muzeum Rybołówstwa w Helu
Fisheries Museum in Hel

Kaplica Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia Świętego Wincentego a Paulo u zbiegu Starowiejskiej i placu Kaszubskiego
Fot. Andrzej Busler

STAROWIEJSKA – ULICA NAJPIERWSZA

CZĘŚĆ 2

Kontynuujemy cykl zapoczątkowany w poprzednim numerze „Pomeranii”, nawiązujący do historii ulic Gdyni, która w przyszłym roku będzie świętować 100-lecie nadania praw miejskich. Podążamy szlakiem najstarszej gdyńskiej ulicy – Starowiejskiej, będącej główną osią dawnej gbursko-rybackiej wsi Gdynia, stanowiącej obecne śródmieście miasta.

W 1920 roku Polska powróciła po przeszło stu latach zaboru pruskiego na Pomorze. Silnie związana jest z tym data 10 lutego – symbolicznych zaślubin z morzem. W Gdyni jeszcze w lutym tegoż roku polskie władze przejęły agencje pocztowe, a kierownikiem szkoły przy ulicy Wiejskiej (obecna Starowiejska) został Jan Kamrowski, będący do dziś symbolem początków gdyńskiej międzywojennej edukacji. Dziesiąty dzień lutego ma w Gdyni także inną symbolikę, związaną z nadaniem w 1926 roku praw miejskich. Nie bez przyczyny jedna z głównych gdyńskich ulic nosi nazwę 10 Lutego.

W 1927 roku radni młodego miasta postanowili przemianować ulicę Wiejską na Starowiejską i taka nazwa zachowała się do dziś. Zapoczątkowany został wówczas proces prostowania i wielkomięskiej zabudowy oraz brukowania ulicy. Pierwszym okazałym budynkiem stawianym zgodnie z nowymi założeniami był Dom Magistracki pod

numerem 50. Dziś znajduje się tam siedziba gdyńskiego Sanepidu, a o dawnej samorządowej historii przypomina tablica poświęcona pierwszemu burmistrzowi Gdyni Augustynowi Krauzemu.

Niezwykle charakterystyczny jest styk ulicy Starowiejskiej i placu Kaszubskiego (dawniej Rynku Kaszubskiego) z istniejącym do dziś Domem Zgromadzenia Sióstr Wincentynek – jego nowa odsłona powstała w 1928 roku. Trzypiętrowy budynek składał się z 60 pokoi przeznaczonych częściowo dla wczasowiczów, a w części dla chorych; parterowe lokale były wynajmowane na cztery sklepy, w tym Aptekę Centralną Zenona Salickiego. W późniejszych latach siostry postanowiły przystosować cały budynek do celów szpitalnych. Ten obiekt dał początek budowie nowego skrzydła szpitala, niezwykle potrzebnego w rozbudowującym się młodym mieście. To dzieło jest nierozdzielnie związane z postacią siostry przełożonej Franciszki

Berek. Pierwszą siedzibę znalazły u sióstr również prywatne gimnazjum dr. Teofila Zegarskiego oraz biuro „Gazety Kaszubskiej”, a w latach 1931–1935 biblioteka Towarzystwa Czytelni Ludowych.

Początek ulicy Starowiejskiej, a konkretnie numer 8, związany jest z niezwykle barwną postacią kurlandzkiej baronowej Izabelli z Działowskich p.v. Buxhoevdn s.v. Kostrzeńskiej, która w wieku 33 lat była już dwukrotną wdową. W Gdyni wyszła za mąż po raz trzeci – za kapitana Marynarki Wojennej Stefana Schmidta. Małżeństwo prowadziło dwa gdyńskie kina: Morskie Oko w budynku kasy na i Lido w słynnej Galerii Morskiej młodokaszuby Mariana Mokwy u zbiegu ulic 10 Lutego i 3 Maja.

Kolejny mocno kaszubski punkt Starowiejskiej to dom Franciszka Schroedera, jednego z najbogatszych gdyńskich gospodarzy. Istnieje on do dziś, jednak znajduje się na zapleczu bloku zbudowanego już w czasach PRL-u. Piękna kamienica Schroederów znajduje się niewiele dalej pod numerem 16. W domu tym mieszkała córka wspomnianego właściciela Małgorzata, która poślubiła miernicze- go Walentego Trawińskiego, ściągniętego do Biura Budowy Portu przez inż. Tadeusza Wendę. W latach trzydziestych XX wieku mieściło się tu Towarzystwo Ekspedycyjno-Kontrolne Bawelny oraz Salon Mód Klary Frostówny. W 1934 roku ta witryna została nagrodzona jako najpiękniejsza i z najlepiej

oświetlonym oknem wystawowym w mieście. Także tutaj mieścił się Salon Mody Męskiej Kazimierza Turzyńskiego. Od 1935 roku to również siedziba świetnie prosperującego sklepu WISŁA braci Czupryńskich, którzy przybyli do Gdyni z Poznańskiego. Dziś, przechadzając się ulicą Starowiejską, na kamienicy Schroederów ujrzymy często kaszubskie flagi, a podczas świąt narodowych – dostojną dekorację w barwach kaszubskich i polskich.

Następny dobrze znany adres to Starowiejska 18 – siedziba rybackiej rodziny Sampów. W tym miejscu mieściły się biuro architekta Bernarda Dulnego i siedziba niezwykle znanego zakładu fotograficznego Foto-Elite, który w 1935 roku został przeniesiony nieopodal – do kamienicy Juliusza Hundsdorffa (Starowiejska 7). Opisywany dom rodziny Sampów to w kolejnych latach także inne działalności – Cukiernia i Piekarnia Starowiejska Alicji i Stanisława Findeisenów (działała tutaj w latach 1929–1932, zanim została przeniesiona na ulicę Świętojańską) oraz bar Bachus Franciszka Nowackiego i skład bławatów Alfonsa Modelskiego.

Na dalszą wędrówkę międzywojenną ulicą Starowiejską zapraszam już w kolejnym numerze „Pomeranii” – będzie sporo o kolejnych kaszubskich rodach i ich dziejach.

ANDRZEJ BUSLER

Ulica Starowiejska podczas prostowania w latach dwudziestych ubiegłego wieku. Archiwum A.B.

GDAŃSKI SALWATOR

Czas Wielkiego Postu i zbliżająca się Wielkanoc skłoniły mnie do znalezienia ulicy w Gdańsku w jakiś sposób związanej z tym okresem. Zapraszam dziś na spacer na Salwator, czyli na Zaroślak i Biskupią Górkę.

PROCHEM JESTEŚ...

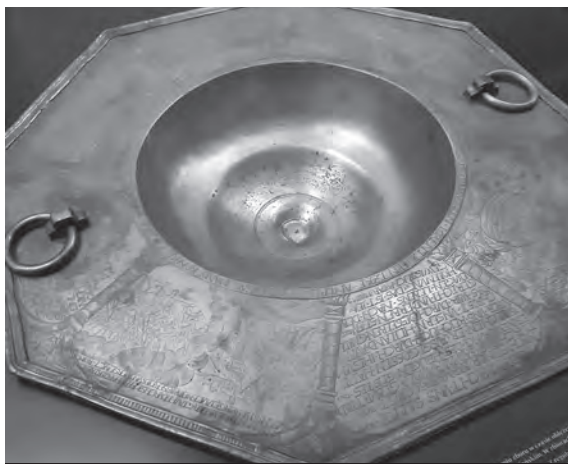
Wędrówkę rozpoczynamy na mostku nad kanałem Raduni, prowadzącym na ulicę Zaroślak. Przy skrzyżowaniu dróg stoi samotna ceglana wieża. Zdecydowanie nie zachwyca swym wyglądem, ale na pewno intryguje. Jest to pozostałość po Salvatorkirche – kościele Zbawiciela, od którego zbocza Biskupiej Górki nazwano Salwatorem. Świątynia powstała w związku z powiększającą się liczbą wyznawców luteranizmu na gdańskim przedmieściu. Budowana w latach 1633–1635 była pierwszym w Gdańsku protestanckim kościołem wybudowanym, a nie przejętym od katolików. Ponieważ znajdowała się poza systemem fortyfikacji, została niestety rozebrana przez gdańszczan obawiających się oblężenia szwedzkiego w 1656 roku. Z wyposażenia kościoła zachowała się misa chrzcielna, o której wspominałam w artykule w poprzednim numerze. Można ją podziwiać w Muzeum Narodowym.

... W PROCH SIĘ OBRÓCISZ

Pod koniec XVII stulecia ponownie nad kanałem Raduni wzniesiono kościół pod wezwaniem Zbawiciela. Tym razem świątynia wyszła z rąk słynnego budowniczego Barthela Ranischa (jego dzieła to także m.in. Kaplica Królewska i kościół św. Ignacego w Starych Szkotach). Lokalizacja u stóp Biskupiej Górki była dość pechowa. Budowla ucierpiała już w 1734 roku w czasie wojny o sukcesję polską, kiedy miasto oblegali Rosjanie. Wśród obrońców walczył kanonier Christian Tolkien. Mieszkał na Zaroślaku i właśnie w kościele Zbawiciela ochrzcił swoje dzieci. W 1752 roku został tu ochrzczony Johann Benjamin Tolkien – prapradziadek angielskiego pisarza J.R.R. Tolkiena! W okresie pierwszego Wolnego Miasta Gdańska Francuzi wykorzystywali halę świątyni na magazyn prochu strzelniczego. Mimo zniszczeń z roku 1814 kościół odbudowano i służył wiernym do końca II wojny światowej. W 1945 roku świątynia spłonęła, uchowała się jedynie część wieży, a także... stare księgi kościelne, dzięki którym związki przodków Tolkiena z Gdańskiem są niepodważalne.

PARK ZBAWICIELA

Wiernych z parafii Salvatorkirche grzebano na zboczu Biskupiej Górki. Dziś znajduje się tam Szkoła Podstawowa nr 21, a także niewielki park zwany przez mieszkańców Salwatorem. Uważne oko dostrzeże aleję lipową pamiętającą czasy nekropolii. Niedgdy spoczywali tu również gdańszczanie z parafii kościołów św. Jana, św. Katarzyny, Mariackiego, a także menonici. Niestety, słynący z pięknych, starych nagrobków

Misa chrzcielna z kościoła Zbawiciela. Fot. Marta Szagźdowicz

Kościół Zbawiciela, około 1915 roku. Fot. Gedanopedia

omentarz został całkowicie zlikwidowany w latach sześćdziesiątych XX wieku. Był tu pochowany m.in. Wilhelm August Stryowski (1834–1917), wybitny malarz, którego obrazy można podziwiać w Narodowym Muzeum Morskim na Ołowiance. Jego obraz zdołał ołtarz główny Salvatorkirche, a podarowała go parafii żona artysty Clara Baedeker. Clara była bratanicą Carla Baedekera, od którego nazwiska przewodniki turystyczne zwie się bedekerami. Małżeństwo zostało uwiecznione na tabliczce szkolnego płotu.

Kończymy spacer, idąc uliczką Salwator do Biskupiej. Przy wylocie ulicy spotkamy... Brunona Zwarzę. Ławeczka z pomnikiem pisarza autorstwa Wiesława Kwaka została odsłonięta w grudniu 2024 roku. Przypomina, że słynny gdańszczanin przyszedł na świat w 1919 roku właśnie na Biskupiej Górce i tu spędził wiele lat swego długiego życia. Zmarł w 2018 roku. Zasiądźmy więc na chwilę, by odpocząć i przenieść się w klimat przedwojennego miasta.

MARTA SZAGŹDOWICZ

BIESZCZADY A KASZUBY. KILKA SUBIEKTYWNYCH REFLEKSJI

CZĘŚĆ 4

Wędrując bieszczadzskimi ścieżkami, pomyślałem, że jest nieodzowne, by lepiej poznać, opisać sytuację Ukraińców wysiedlonych podczas Akcji „Wisła” także na Kaszuby, Pomorze. Trudności i niekiedy łatwość w przystosowaniu się do nowych warunków, ich do nich stosunek itp. Można się tutaj posłużyć dwoma przykładami, ogólnym i szczegółowym.

Wiedza o stosunkach wyznaniowych Ukraińców sprzed ich wysiedlenia w Akcji „Wisła” ułatwia zrozumienie ich postaw religijnych później, szczególnie stosunek do katolicyzmu i konwersje wyznaniowe, w tym łatwe wtopienie się w społeczność katolicką części z nich. Przybyli wtedy na Kaszuby, Pomorze Ukraińcy przywieźli ze sobą sporo obecnych wśród nich w Bieszczadach przejawów współdziałania, ale też konfliktów. Jeden z nich, według formalnie niepotwierdzonych informacji, zakończył się śmiercią części uczestników już na współczesnych Kaszubach. Dzięki pobytowi w Bieszczadach relacji o sporze, konfrontując jedne z drugimi, mogłem wysłuchać od dzisiejszych mieszkańców zarówno naszego regionu, jak i Bieszczad. Swoją drogą, jak sądzę, ewentualne badania – nie tylko socjologiczne – związane z kontaktami pomiędzy wysiedlonymi Ukraińcami a pobratymcami pozostałymi w miejscach dotychczasowego osiedlenia w różnych prze-

działach czasowych mogłyby doprowadzić do ciekawych ustaleń. Jednak z regionalnej, kaszubskiej perspektywy najważniejsze wydaje się, że przybyli wtedy na Pomorze Ukraińcy stali się integralną częścią miejscowej społeczności, przekazawszy jej część swojego kodu kulturowego. Dotyczy to również wspólnoty kaszubskiej, chociażby małżeństwa mieszane, kaszubsko-ukraińskie, na krańcach zwartego osadnictwa kaszubskiego, szczególnie w powiecie bytowskim i człuchowskim, stały się powszechne.

Ukraińcy przymusowo osiedleni na Pomorzu, Kaszubach, z nielicznymi wyjątkami, żyli tym samym pragnieniem: powrotu w rodzinne strony. Nie było to łatwe. Dotknął ich zakaz opuszczania miejsc nowego zamieszkania, za którego przekroczenie groziły im surowe kary. Był to też główny miernik ich społeczno-politycznej oceny przez polskie władze. W źródłach pisanych, także z kaszubskich gmin, znajduje się ogrom przekazów świadczących

o uznawaniu za „dobrych” tych Ukraińców, którzy według urzędników wyzbyli się chęci powrotu, i tych „złych”, stale się o to starających, przez to gorzej gospodarujących w przydzielonych im gospodarstwach, warsztatach itp. Ci drudzy byli bardziej szycanowani i otoczeni inwigilacją.

Pobyt w Bieszczadach uzmysławia, że ci nieliczni, którym udało się wrócić, musieli się zmierzyć z kolejnymi trudnościami. Wracali bowiem do już innej rzeczywistości. Ich domostwa często były zniszczone, oddane w inne ręce, panowały odmienne realia społeczne, sąsiedzkie. Z drugiej jednak strony to właśnie czas spędzony na tym terenie ukazuje, że ukraińska reemigracja nie była wcale taka mała. Nie dlatego, że udało mi się trafić na sporo indywidualnych przypadków. Tablica w cerkwi prawosławnej św. Trójcy w Sanoku upamiętnia odrodzenie miejscowej parafii tego wyznania *po powrocie parafian wysiedlonych w tragicznej akcji „Wisła”*. Tak więc powroty te były na tyle liczne, iż umożliwiały reaktywację niektórych instytucji. Jest to tym bardziej znamienne, że wśród wysiedlanych było więcej osób wyznania greckokatolickiego niż prawosławnego. Niestety, ta i inne tablice wokół tej świątyni przede wszystkim potwierdzają ogromną traumę osób, które przymuszono do opuszczenia stron rodzinnych. Nie były w stanie jej zmniejszyć walory regionów, gdzie ich osiedlano, w tym Kaszub.

Stopniowe zmiany społeczno-polityczne w naszym kraju po 1980 roku pozwoliły na odrodzenie, swobodne sprawowanie kultu w obrządku unickim, co we wcześniejszych dziesięcioleciach było utrudnione. W szczególności symbolizowało to przekazanie pojezuickiego, rzymskokatolickiego kościoła w Przemyślu grekokatolikom na archikatedrę tego wyznania przez Jana Pawła II w 1991 roku. Decyzja ta wpłynęła na uspokojenie ówczesnego konfliktu pomiędzy przemyskimi wiernymi katolickimi a unickimi, jednocześnie jednak wywołała u części tych pierwszych niezadowolenie w stopniu, który byłby niemożliwy wtedy na Kaszubach w stosunku do postanowień polskiego papieża, uwielbianego przez kaszubskich wiernych. Z kolei otwarcie na unicki Kościół od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku spowodowało, że znacząco wzrosła na Kaszubach liczba unickich świątyń, które trwale wpisały się w krajobraz kulturowy naszego regionu. Na cele kultu grekokatolickiego przeznaczano nie tylko były zbory protestanckie, ale także budowano nowe obiekty. Najnowszym tego potwierdzeniem jest budowa unickiej cerkwi w Lęborku.

Do 1945 roku spore podobieństwo łączyło Kaszuby i Bieszczady w położeniu kulturowo-geograficzno-politycznym. Stanowiły one bowiem pogranicze kulturowe i państwowe. Kaszuby słowiańsko- (polsko-, kaszubsko-) -germańskie (-niemieckie). W odniesieniu do Bieszczad to pogranicze było bardziej skomplikowane. Teoretycznie miało trójstronny charakter. Stanowiło obszar, na którym mieszały się trzy słowiańskie narody: polski, ukraiński i słowacki. Ponieważ jednak Słowacja przez prawie tysiąc lat była częścią Węgier, stanowiła tzw. Górne Węgry, wpływy węgierskie, kontakty z węgierskim państwem były tu zawsze znaczne. Był to też teren migracji z Bałkanów, których mieszkańcy mieli między innymi być protoplastami Bojków. Spowodowało to między innymi, że w Bieszczadach możemy odwiedzić miejsca, gdzie w różnych okresach historycznych zbiegały się granice państwowe, tak jak to jest także na Kaszubach.

Po 1945 roku sytuacja na Kaszubach się zmieniła, granice państwowe znacznie się od nich oddaliły. Natomiast w Bieszczadach są bardzo blisko, przez to są one doskonałą bazą wypadową na, szczególnie przygraniczne, tereny trzech współczesnych państw: Ukrainy, Słowacji i Węgier. Do tej pierwszej dostęp jest utrudniony przez trwającą rosyjską agresję. Jednak wielu osobom to nie przeszkadza, szczególnie miejscowym, znającym tutejsze stosunki. Również ja byłem bliski zorganizowanego wyjazdu za wschodnią granicę. Nie doszło do niego z bardzo prozaicznego powodu: ekstremalnej, chociaż krótkotrwałej, pogody. Napięte plany mojego pobytu nie pozwoliły

na powrót do realizacji tego zamierzenia. Było czego żałować, bo tam znajduje się ogrom pamiątek, nawiązań do Kaszub i Pomorza. Na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie pochowana jest między innymi Maryla Wolska, autorka często cytowanego na Kaszubach wiersza o spierających się siedmiu miastach, które są stolicą Kaszub, między innymi o Gdańsku jako „mieście licznym”. W tamtejszych bibliotekach, muzeach jest sporo publikacji, zabytków związanych z Kaszubami, niedostępnych w naszym regionie. Zasluga to dawnych polskich mieszkańców tego miasta, interesujących się naszym regionem. Należał do nich historyk Wojciech Kętrzyński, który do swoich badań gromadził wówczas powstające na Pomorzu publikacje, których nie gromadziły zaborcze niemieckie instytucje, a polskich, kaszubskich nie było.

Także w Słowacji i na Węgrzech spotyka się sporo miejsc, w których na myśl nasuwa się porównanie, wspomnienie Kaszub, Pomorza, chociaż nie mają one takiego znaczenia, jak te w Ukrainie. W Słowacji, całkiem niespodziewanie, przypomniało mi się Rzucewo w powiecie puckim i umieszczona w tamtejszym pałacu restauracja. Stało to się w winiarni Barko w Brekovie. Znajduje się ona nieopodal ruin zamku o takiej samej nazwie. Podobno zatrzymał się w nim Jan III Sobieski, wracając do kraju po wiktorii wiedeńskiej. Stąd pomysł właściciela winiarni, biegle posługującego się językiem polskim, by jedno z win nazwać imieniem polskiego króla, mimo że

przebywał w tej okolicy krótko. Podobnie w Rzucewie, chociaż związek z tą miejscowością Lwa Lechistanu nie był duży, jego postać i osiągnięcia są mocno wykorzystywane w przyciąganiu turystów i klientów. Na marginesie można dodać, że rozwój tego słowackiego regionu w znacznym stopniu był uzależniony od współpracy z Polską, stąd sporo w nim także innych polskich pamiątek, świadectw. Zamieszkuje go też szczątkowa mniejszość polska.

Nieprzypadkowo w kontekście polsko-słowackich kontaktów pojawiły się winnica i wino. Przez Bieszczady w ciągu wieków na masową skalę sprowadzano do Polski wina węgierskie. Stąd ich nazwa, węgryzn. Najsłynniejszy z nich był tokaj, produkowany w regionie o takiej samej nazwie na pograniczu Słowacji i Węgier. Jego stolica to także Tokaj. Z polskich Bieszczad jest do niego stosunkowo blisko, warto go zobaczyć. Nie tylko ze względu na słynne wina. Jest to po prostu urokliwe miasteczko z wieloma zabytkami i intrygującymi ciekawostkami kulturowymi, położone u zbiegu rzek Cisy i Bodrogu. Właśnie tuż obok ich połączenia w jeden nurt znajduje się pomnik bogaty architektonicznie, rozbudowany, ale w wymowie i treści bardzo podobny do tych postawionych na Kaszubach w okresie międzywojennym, szczególnie w ich części pozostałej po stronie Niemiec. Upamiętnia bowiem poległych podczas I wojny światowej. Liczba ujętych na nim nazwisk uzmysławia, że także dla Węgrów ten konflikt był tragicznym doświadczeniem, odczuwalnym do tej pory. Być może ci i inni węgierscy żołnierze spotykali się z Kaszubami w pruskich mundurach, przecież wcielono ich do sojusznicznych armii. Jak okrutne były bitwy tej wojny, jak ogromne ludzkie straty, można prześledzić właśnie na podstawie licznych opisów w polskich Bieszczadach, rozmieszczonych przy znacznej części szlaków turystycznych i w szeregu miejscowości. Na ich terenie odbyły się bowiem zaciekle, długotrwałe walki. Toczyły się głównie pomiędzy wojskami rosyjskimi i monarchii austriacko-węgierskiej, wspieranej przez żołnierzy niemieckiego cesarstwa. Opowieści tutejszych mieszkańców, przewodników o ciągłym odnajdowaniu szczątków poległych w lasach i górach mogą więc też dotyczyć Kaszubów, Pomorzan, którzy nie wrócili z tej wojny, uznani zostali za zaginionych.

Także na Węgrzech można spotkać szereg poloników, pamiątek związanych z naszym krajem. Dla mnie pewnym zaskoczeniem była kopia obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w kościele katolickim przy głównym placu w Tokaju. Nie wiem, jak i dlaczego znalazła się ona w tej świątyni. Miałem jednak świadomość, że takie wizerunki są też mocno obecne na Kaszubach.

BOGUSŁAW BREZA

Skrzyżowanie Nowego Światu z Alejami Jerozolimskimi w Warszawie. W narożnej kamienicy z lewej strony kadru mieścił się Café Club.
Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe

JERZY BANDROWSKI. TRAJEKTORIA CZASU WOJNY

CZĘŚĆ 2

Choć obecnie wiemy o Jerzym Bandrowskim więcej niż jeszcze kilka lat temu, kiedy jego bujna biografia zawierała się raptem w suchej encyklopedycznej nocie, pewne wątki i etapy jego życia nadal są owiane tajemnicą.

Z dzisiejszego punktu widzenia sensacyjne i nieznane dotychczas informacje na temat losów Jerzego Bandrowskiego po wybuchu wojny zawiera artykuł *Klub Jaracza* opublikowany przez Jerzego Bazarewskiego w 1943 roku w piśmie „Dziennik Żołnierza APW”, będącym organem Armii Polskiej na Wschodzie. Urodzony w Mińsku w 1917 roku Bazarewski, poeta i spiker radiowy, był związany przed wojną z redakcją wileńskiego „Słowa”. Aresztowany w 1940 roku i zesłany do ZSRR, trafił następnie do Armii Andersa¹.

We wspomnianym tekście Bazarewski wspomina spotkanie z Jerzym Bandrowskim, do którego doszło w 1939 roku, już po zakończeniu działań wojennych, w... Warszawie. Nie podaje dokładnej daty, w tekście wspomina jednak, że *za oknami padał śnieg*.

Do spotkania doszło w warszawskim Café Clubie. Modny przed wojną lokal znajdował się w samym sercu miasta, u zbiegu Nowego Światu i Alei Jerozolimskich. Na trzech kondygnacjach, w urządzonej z przepychem wnętrzach, mieściły się niegdyś kawiarnia, dancng z cocktail barem i sala koncertowa. Po zajęciu Warszawy lokal zmienił swój charak-

ter. W pierwszym okresie okupacji stanowił swoisty azyl i przytulisko dla artystów stolicy. Zaczęła działać w nim kawiarnia zatrudniająca aktorów z teatrów Ateneum i Narodowego, którzy wobec zakazu prowadzenia działalności artystycznej, wydanego przez władze okupacyjne, zostali pozbawieni możliwości zarobkowania. Jej gospodarzem był sam Stefan Jaracz, aktor i założyciel Ateneum. Od jego nazwiska lokal nazywano Café Jaracz lub Klubem Jaracza. To tam pewnego zimowego wieczoru doszło do spotkania Jerzego Bazarewskiego z Jerzym Bandrowskim:

Zbliżał się moment zamknięcia lokali. Myślałem o tym z trwogą, musiałem jeszcze wrócić do domu na Wilczą.

W tej chwili przyszedł portier. Coś tam Jaraczowi naszeptał. Ktoś do mnie przyszedł – powiedział Jaracz. Wyjdę na chwilę do drzwi.

Odprowadziłem go niespokojnym spojrzeniem.

Na progu sali ukazał się jakiś potworny łachmaniarz, człowiek widmo, dziwadło z workiem żebraczym i zbójcecko zmierzwioną brodą. Powiało na salę wódką. „Dziad” uśmiechnął się wśród haszczów zarostu. Pod-

¹ G. Czerwiński, *Jam z rodu nomadów*, Białystok 2017, s. 109.

Grupy cywilnych uchodźców były częstym widokiem na polskich drogach we wrześniu 1939 roku. Na zdjęciu kolumna uchodźców w okolicach Sochaczewa. Źródło: Muzeum Ziemi Sochaczewskiej i Pola Bitwy nad Bzurą

szedł. Jaracz prowadzi go pod rękę. Szli ku mojemu stolikowi jak pielgrzymi, wśród śmiertelnej ciszy huczały podkute buty człowieka z torbą. W ręku brodacza jeżył się sękami kij. Jaracz przedstawił:

– Pan... Pan Jerzy Bandrowski...

Pociemniało mi w oczach. Uścisnąłem lepką rękę.

Bandrowski przyszedł pieszo z Pomorza. Był tam w szpitalu dla umysłowo chorych. Kiedy Niemcy rozpędzili szpital, przyszedł do Warszawy. Umiera tutaj z głodu, biją go za włóczenie się po stacjach, biją coraz większe mrozy.

Patrzyłem na człowieka, który kiedyś świetnie piął, rokował wielkie nadzieje, a dziś...²

Zachowanie Stefana Jaracza w przytaczanej scenie może wydawać się niecodzienne, co wymaga słowa komentarza. Zdaje się, że troska, jaką otaczał Bandrowskiego, wykraczała poza zwykły odruch serca. Kontrast ten jawi się tym większy, jeśli uświadomimy sobie pozycję zawodową i społeczną Jaracza, który przed wojną był nie tylko jednym z najpopularniejszych artystów dramatycznych w kraju – był wręcz legendą. Czym tłumaczyć jego zachowanie wobec Bandrowskiego, który – jak wynika z opisu Bazarewskiego – żył w Warszawie życiem bezdomnego? Najpewniej obaj znali się od dawna, a być może łączyła ich pewna zażyłość. Pochodzili z tych samych stron i byli równolatkami – Bandrowski urodził się w styczniu, Jaracz zaś w grudniu 1883 roku. Ponadto łączyła ich scena. Jerzy za młodu angażował się w działalność kabaretową, jego ojciec natomiast zajmował się teatrem profesjonalnie jako krytyk i dyrektor scen w Lwowie i Krakowie. Wspólne były ich doświadczenia wielkiej wojny. Obaj w tym czasie przebywali na uchodźstwie w Moskwie i Kijowie.

Błahe z pozoru informacje o opadach śniegu i narastających mrozach pozwalają nam określić przybliżony czas spotkania Bazarewskiego z Bandrowskim. Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że miało ono miejsce w grudniu, w drugiej lub trzeciej dekadzie. Okupacyjny „Nowy Kurier Warszawski” donosił dwunastego o opadach śniegu, który jednak szybko roztopił się ze względu na odwilż³. Z kolei czternastego informował o nieodśnieżonych i pokrytych lodem chodnikach, będących przyczyną upadków wielu przechodniów⁴. W stolicy były to pierwsze poważniejsze oznaki zimy tego roku.

Ślady pobytu Jerzego Bandrowskiego w Warszawie we wskazanym okresie znajdziemy też w innych źródłach. W swoich wojennych pamiętnikach Karol Irzykowski pod datą 19 grudnia 1939 roku opisał spotkanie Ferdynanda Goetla, ostatniego przedwojennego prezesa Związku Zawodowego Literatów Polskich, z panem Ł. (wiele wskazuje na to, że chodzi o Alfreda Łaszowskiego), do którego doszło w stolicy. Irzykowski podaje, że *Goetel kazał mu się zająć obłąkanym J. Bandrowskim, którego trzeba ulokować w Tworkach*⁵. Ta krótka informacja mówi wiele zarówno o kondycji psychicznej Bandrowskiego w owym czasie, jak i o wsparciu, jakiego udzielało mu środowisko literackie.

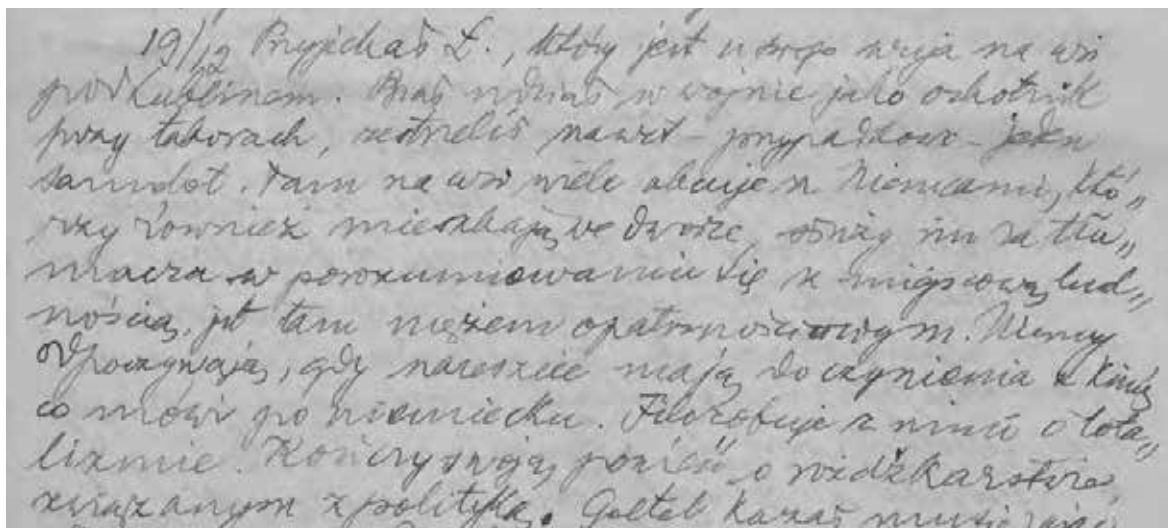
W relacji Bazarewskiego na uwagę zasługuje wiadomość o leczeniu Bandrowskiego w szpitalu psychiatrycznym, który miał zostać „rozpędzony” przez Niemców. Przed wojną na Pomorzu znajdowały się dwie główne placówki tej specjalizacji – Krajowy Zakład Psychiatryczny w Kocborowie koło Starogardu i Krajowy Zakład Psychiatryczny w Świeciu. W pierwszym z nich posługę duszpasterską pełnił ksiądz Ber-

² J. Bazarewski, *Klub Jaracza*, „Dziennik Żołnierza APW”, nr 42, 2.11.1943.

³ *Śnieg upiększył Warszawę*, „Nowy Kurier Warszawski”, nr 54, 12.12.1939.

⁴ *Posypywać chodniki piaskiem*, „Nowy Kurier Warszawski”, nr 56, 14.12.1939.

⁵ K. Irzykowski, *Notatki z życia – obserwacje i motywy*, Warszawa 1964, s. 402.

Karta z dziennika Karola Irzykowskiego. Pod datą 19 grudnia 1939 roku autor odnotował, że Ferdynand Goedel polecił panu L. zajęcie się Jerzym Bandrowskim. Źródło: CBN Polona

nard Sychta. Przytaczana wcześniej wzmianka w jego korespondencji, dotycząca rozmowy z Bandrowskim tuż przed wybuchem wojny, sugeruje, że pisarz mógł przebywać w zakładzie latem 1939 roku. Pacjentów szpitala czekała śmierć w ramach nazistowskiej akcji T-4, jednak część z nich została zwolniona z placówki jeszcze przez polski personel⁶. Czy wśród nich znajdował się Jerzy Bandrowski? Nie jest to wykluczone. Trzeba przypomnieć, że w przeszłości pisarz leczył się psychiatrycznie. W 1928 roku spędził kilka miesięcy w lwowskim Szpitalu dla Chorych Nerwowo. W późniejszym okresie przebywał między innymi w Schronisku dla Starców im. Roberta Domsa i Sanatorium Kasy Chorych przy ul. Kurkowej. Lew Kaltenbergh we wspomnieniach przywoływał słowa Saturnina Limbacha: [...] *siedzi pod kluczem bo nieuleczalny. Alkoholik. Miewa czasem ataki deliryczne*⁷.

Pobyt Bandrowskiego w Kocborowie w 1939 roku pozostaje w sferze domysłów, niemniej przytoczone materiały i relacje pozwalają na uzupełnienie wiedzy o wojennych losach pisarza. Możemy stwierdzić, że wybuch wojny zastał go na Pomorzu, skąd przedostał się do Warszawy. Dokładna sekwencja zdarzeń, terminów i okoliczności, w jakich Jerzy Bandrowski opuścił Pomorze, pozostaje nieznana. Zapewne dzielił los rzeszy uciekinierów, którzy w chaosie wojny próbowali dostać się w głąb kraju. Wielu z nich dotarło do Warszawy. Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej w drugiej połowie września miał pod opieką około 50 tysięcy uchodźców⁸.

Jerzy Bandrowski zmarł w Krakowie 21 sierpnia 1940 roku. Wpis dotyczący śmierci pisarza znajdziemy w Księdze zmarłych chrześcijan za rok 1940 w zespole archiwalnym Urząd Zdrowia w Krakowie (sygn.

29/83/314) pod numerem bieżącym 2504. Zgodnie z informacjami zawartymi w rejestrze, Bandrowski zmarł w Szpitalu św. Łazarza. Zgon nastąpił o godzinie 14.00. Nie uzupełniono daty urodzenia zmarłego, podano jedynie, że miał 58 lat. Miejsce urodzenia błędnie określono jako Kraków, a jako adres stałego zamieszkania podano ul. Lubicz 25, a więc Miejski Dom Starców⁹. Wskazano, że był rzymskim katolikiem i pozostawał w związku małżeńskim. Powieściopisarz – podano w rubryce dotyczącej zawodu.

Formularz zawiera także informacje o przyczynie zgonu. W tej rubryce wpisano kolejno: *Commotio cerebri, Bronchopneum[onia], susp[icio]* [skrót nieczytelny], *Intoxicat[io], samobójstwo?* Oględziny wskazywały na wstrząśnienie mózgu, zapalenie płuc i zatrucie (jeden z terminów, podejrzenie dodatkowej przyczyny – nieczytelny). Przypuszczano, że Jerzy Bandrowski zginął śmiercią samobójczą. Potwierdza to krótki dopisek czerwonym długopisem, sporządzony innym charakterem pisma, parafowany przez osobę posługującą się inicjałami M.S.: *Fractura baseos cranii, Haemorrhagia cerebri, suicidium*. To znaczy: złamanie podstawy czaszki, wylew krwi do mózgu, samobójstwo.

Rok dzieli pobyt Jerzego Bandrowskiego na Pomorzu latem 1939 roku od jego tragicznej śmierci w Krakowie w sierpniu 1940 roku. Kiedy i w jakich okolicznościach trafił do Krakowa? Czy wcześniej był w Wielkopolsce? Mimo że opracowania podają taką informację, brak potwierdzających ją źródeł. Być może jest to jedna z nieścisłości, które wdarły się w okresie powojennym do biografii Jerzego Bandrowskiego? Nie przesądzając tej kwestii, liczę na to, że w przyszłości uda się rozwiązać tę zagadkę.

MARCIN HERRMANN

⁶ A. Czajkowska, *Ukryte ludobójstwo na Pomorzu – niemiecka zbrodnia wojenna w Lesie Szpegawskim (1939–1940)*, „Biuletyn Informacyjny. Miesięcznik Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” nr 1 (393), 2023.

⁷ L. Kaltenbergh, *Ułamki stłuczonego lustra*, Warszawa 1991, s. 87.

⁸ 50 tys. uchodźców pod opieką S.K.S.S., „Wieczór Warszawski” nr 270, 23.09.1939.

⁹ Państwowe Przedsiębiorstwo „Polska Poczta, Telegraf i Telefon”, *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1938 r.*, Warszawa 1938.

NI MA JEDNY KASZĘBSCZI TONACJE, TO JE „AMŪZ PÒ KASZĘBSKŪ”

Krótkò przed Dniã Jednotë Kaszëbów we gduńsczi Mùzyczny Akademii miół mòl kòncert kaszëbsczi mùzyczi – z prof. Witosławã Frankòwską, òrganizatòrkã kòncertu, a prof. Przemysławã Stanisławsczim, jego dirigèntã, rozpòwiòdò Tòmk Fòpka.

Jesz bëlno nie przebrzëmiałë slédné nótë tegò wëdarzeniò, a ju w internece pòjawiłë sã całë krutë pòdzãkòwaniów skłòdònëch na Wastnë Profesór rãce midzë jinszima przez nòlëzników Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniò, przëtòmnëch w kòncertowi salë. Dòwelë w sècë dzëlëczy wëstãpów. Przë tim dało sã òdczëc tzw. mòłowi patriotizm, bò chòcële zrzeszińcowie z Jastarnie mòcni, wej, achtniwelë mòrszczë spiëwë. Skãdka sã wzãła ùdba na taczë celebrowanié jednégò z nòwòznieszëch kaszëbscziich swiãtów? Jaczë bëłë tegò spròwnë mòcë i partnerzë, w tim dëtkòwi?

Witosława Frankòwskò: Ùdba zòrganizowaniò kaszëbszczégò kòncertu w kameralny òdsłonié sã pòjawiła ju dwa lata temu, ale sã nie zjiscëła przez chòrobã wëkònowcczi. Czej w maju ùszlégò roku z bédënkã wespółòrobòtë òbczas Gduńscziich Dniów Kaszëbscziich wëszedł direktór biòra Òglowégò Zarzãdu Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniò, Łukòsz Richert, nie widzała jem za baro mòżnoscë pòkòzaniò piesniowégò repertuaru w òdkrètim rëmie. W szlach za tim przëszedł pòmëszlënk: a mòże w prziińdnoscë przëròczëc kaszëbskã pùblicznosc do Akademii? Zwëskawszë zelony wid ze starnë ùczelniovëch wãdzów, krok za krokã, òd telefonu pò ròznë pisma, partnersczi dogòdënk midzë Akademiã a KPZ – jesmë doszłë do realizacje zamëszlënkù; dódóm, przë stolëmnym wspiarcym pròcowników biòra KPZ, samòrzãdu Pòmòrszczégò Wòjewództwa i zrzeszonëch academiccziich sëlów.

Wasto Profesorze, òd lat Wasta wespółòtwòrzi naszã regionalnã kùlturã. Zbùdowòł òd spòdlò i prowadzyl jeden z kaszëbscziich chùrów; zaczął mùzycznë pòdjimë, chòcële kòlãdowi festiwal czë prawëkònanie *Requiem* Bernarda Stiélera dedikòwónégò Janowi Pawłowi II w piątã roczëznã Jegò smiercë. Aktiwno Wasta dzejòł w Radzëznie Kaszëbscziich Chùrów, prowadzacë pòspòlnë wëkònanie dokazów, w tim cykel kòncertów z Pierszã Kaszëbskã Pasjã. Je téz àutorã dzesãtk chùrowëch aranżacjów, w tim kòlãdowëch, co wcyg sã ceszã pòwòdzenim. Jak na ti mapie Wastë donëchczasny aktiwnotë sã nalòzò to, co jesta wëkònała òbczas niedòwnégò gduńsczczégò kòncertu w Akademii?

Przemysłów Stanisławsczi: Taczë kòncertë jak ten, co sã òdbël w Mùzyczny Akademii, sã pòtrzebne

(w całość dló Kaszëbów), bõ mòglë òbòczëc/ùczëc piesnie, co je znają – w wëkònanim warkòwi òrkestrë i solistów. Program òstòł zesadzony ze spiëwów w nowëch aranżacjach, a tëż dokazów skòmpònowónëch przez zëjącëch i ju niezëjącëch ùtwórców. Dobrze, co z tim ùtwórstwã mòglë i mògã sã wszëtcë zapòznac.

Słëchającë nagraniò kòncertu, jem doprzëszedł do mësłë, co jes pòstanowia, Witoslawò, wëzwëskac tam doswiòdczenia nabëté òbczas òrganizacje, prowadzeniò i wëkònywaniò Twòjégò àutorsczégò cyklu „Zetkania z mùzyką Kaszëb / Spotkania z mùzyką Kaszub” we wejrowsczim mùzeùm (ceplò i intymny charakter zetkaniò) a z jinëch mòłów, chòcle z wdòrnégò kòncertu z leżnoté 50-lecò Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniò w Bòltëcczi Flharmónii (pòdniòsłosc). Jem to dobrzë òdczëtòł?

W.F.: Mie sã wëdòwò, co to barzi repertuar doòkreslił farwë zòpówiesców. Mielë jesmë starã przekòzac brëkòwné wiadła ò ùtwórcach, dokazach, wëkònowcach na mòzłëwie zebróny òrt, chòcò nié bez òsobistégò cëchùnkù. Widzącë na Kòncertny Salë mòckã reprezentacjã jastarniczégò zrzeszeniò, w tim nòleżników bëlno mie znóny i przez mie achtniwóny Rëbacczi Dãti Òrkestrë pòd wòdzã Kazmierza Bùdzysza (w swòjich charakteristicznëch strojach z Nordë), żimkò mie sã bëło strzëmac przed òsobistim przëwitanim. Redota pòtkaniò w naszich ùczelnianëch mùrach z tima, co jima leżi na sercu bëlnota kùlturë i kawel kaszëbszczégò jãzëka, wszëtcë jesmë òdczëlë, wëcmanim z wëkònowcama i dirigeñtã. Stolëmno nas ùczeszëła przëtòmnosc wielnëch młòdëch słëchiñców.

Baro wòznã rolã òbczas tegò wëdarzeniò miała narracjò w kaszëbsczim a pòlsczim jãzëkù. Jesta sã pòdzielëła robòtã z aktorã Zbigniewã Jankòwsczim...

W.F.: Òd czasów nagraniò *Żëcégò i przigòdów Remùsa Zbigniew Jankòwsczi* òstòwò mòjim ùlubionym narratorã kaszëbszczich tekstów – do te mielë jesmë

ju czile razy leżnosc wëstãpòwac w pòspòlnëch kòncertach z pòeticznim przeslanim. Dwagłòs je wiedno czekawszi niżle mònolog – ten ùkłòd sã prosto dobrze spròwdzò. A do tegò, żlë binowi partner mò pòczëcë hùmòru, refleks i pasowné nasezdrzenié, czegò mòże chcec wicy?

Co je dló Wastë drzëniã kaszëbskòscë?

P.S.: Przede wszëtczim jãzëk. Wiëm, jaczi je jegò sztatus, równak je strach, co to nie sygnie.

Co jesz mòże zrobic w kaszëbsczim mùzyce? Czegò je nót dozerac a òd cze jic w strón?

P.S.: Baro wiele! Mùsi wëzwëskac to, co je, i to, co jesz nie je òdkrëté (wiele lëdowëch melodiów, co je jidze nalezc w niechtërnëch wëdaniach nie je òpròcowónëch). Ni ma pòtrzebë òpròcowiwaniò dokazów pòwszechno znónëch, np. W.A. Mòzarta, J. Brahmsa abò pòpòwëch karnów (jak The Beatles), bõ òne sã same bròniã. Nie wëòbròzóm sobie ùczëc np. „Hej, mòrze, mòrze” czë „Wiëm, jò wiëm” w katalònszczim jãzëkù. Je wiele kòmpòzycjów napisónëch przez kòmpòzytorów zrzeszonëch z Kaszëbama, co nie ùzdrzałë dzënnégò widu. Mùsi spròbòwac te „szëflòdë” òtemknãc i wëcygnãc je stamtãdka i zaprezentowac swiatu!

Robiãcë w gduñszi kùzni talentów – w Mùzyczny Akademii m. Stanisława Mòniuszczi – Wasta pòtikò tëż młòdëch Kaszëbów i Kaszëbczi. Jaczi je artisticzny pòtencjòł Kaszëb?

P.S.: Mò sã rozmiòc, sã sztuderzë, co pòchòdzã z Kaszëb, i majã, chcemë przëjmnaç, dobrì pòtencjòł. Czej sã jich pitóm, czë mówią pò kaszëbskù (abò chòcò majã starã gadac) – òdpòwiesc w 90% je negatiwnò.

Mò Wasta swòj ùlubiony kaszëbsczim dokòz?

P.S.: To nie je tak prosto òdrzeknaç – je jich skòpicã, tëch, co je lubiã. Lżi bë za to bëło mie rzeknaç, jaczych nie lubiã. Równak to òstawiã dló siebie...

Jaczé znanczi, jaczé wórtnotë są nówóznieszé dló warkówégò mùzyka? Ò czim ni mòże zabòcziwac?

P.S.: Je to ale baro czekawé i wózné pitanié, równak trudné. To je kòzdégò òsobnò sprawa, nawetkã bëm rzeknął: intymnò, bò mùsi pòwiedzec, czemù prawie tak. Òdpòwiém dosc lapidarno – to je mòje CREDO.

Czãsto Wasta dirigùje òrkestrama. Chtëren z instrumentów abò z instrumentowégò karna mò nówiksze kòl Wastë ùczestnienié? Są farwë, co Wasta w całoscë bierzã z mòcë? A jaczé głosë nòchãtni słëchò?

P.S.: Spiéw warkòwò rozmióny mie towarzi òd 57 lat, tej jem z nim zdrészony na różnëch spòdlach. Za to mòje instrumentowé preferencje rzeszã sã z mòjim pòczãtkòwim wësztòlënim (fòrtepiã, skrzëpice, klarnét). Barzi to wëchòdò z wëkònywónégò repertuaru w nym jistnym sztòce. Ròz to są smëczci (tuwò pewno na przòdkù je wiolonczela), jinã razã instrumenté daté (tuwò òbój, waltorniò), jina razã harfa, nã a chiba nówikszi z instrumentów, to je òrganë (wiedno mie interesowalë, równak nigdë jem nie nalòzł tãli czasu, cobë je pòznac blëzi).

Co je nòtrudniészé w wëkònywanim mùzyczi do tekstów w kaszëbsczim jãzëkù? Kò ni mòmé apartny mùzyczny skalë...

P.S.: Wiedno i we wszëtczich dokazach to je kaszëbsczi jãzëk a jegò prawidłowò, zanòleżno z jaczégò dzëla Kaszëb dokòz je, wëmòwa.

Znajesz, Witosławò, naszã mùzykã jak mało chto. Òd lat szukòsz kaszëbsczich mùzycznëch talentów, a Twòja stara przë twòrzeniem programù kòncertu, przë dobiërze wëkònowców – je szerok znònò. Mòżesz Të kãsk wëzdradzëc: czemù prawie taczì repertuar i czemù ti wëkònowcowie? Chto aranżowól dokazë?

W.F.: W zbiérach ùczelniany biblioteczi òstówò wikszośc kòmpòzytorsczi spòdkòwiznë naszich pòprzédców – mało chto sygò pò te dokazë. Przëznóm, co më

òbòje z prof. Stanisławsczim jesmë bëlë pòd stolëmnym cëskã cyklu piesniów Henrika Jabłońsczégò do słów Alojzégò Nagla. Cykel ten, znóny przez nas i wëkònywóny dotãdkã w wersji na głos i fòrtepiã, naròz rozskrził czësto nowim widã – gwësno dzãka brawùrowim interpretacjom Anë Fabrello i Maceja Mielewczika, ale téz dzãka pësno grający Kameralny Òrkestrze „Camerata Gedania”, wspiéróny przez harfã i perkùsjã. Kùliz farwów miała ta niezwëkò òrkestracjò!

Równò czekawi bël cykel piesniów Jana Trepiczika w òprócòwaniu Władisława Walentinowicza na wësoczi głos i òrkestrã – tu snòzo òddóny przez naszã trimną, młodëchnã sztuderkã Aleksandrã Pilarskã. Wiele redoscë i rësznoscë wniosła do kòncertu „Suita kaszubska” na mòlã òrkestrã Kazmierza Wilkòmirszégò, nawlëkającò do lëdowëch melodiów i tuńców. Jesmë jã pierszi ròz ùczëlë w kameralny wersji. Mùsi przëznac, co skùteczno przelòmała pełny nostalgic klimat piesniów Jana Trepiczika, Waclawa Kirkòwsczégò i Mariana Selina, co jem je przòdë lat sama zaaranżowała na głos, òrkestrã i daté drzewiané instrumenté. To są te z „cëchã Smãtka”... (smiëch), co jich niedoscycglã wëkònowckã òstówò òd lat Aleksandra Kùcharskò-Szeffler.

Żlë jidze ò samëch wëkònowców: mielë jesmë starã pòkòzac nasz akademiczci „pòtencjòł”, tak z profesorsczi starnë, jak i samëch sztuderów a ùczãstnika Doktorsczi Szkòlë.

Czëje sã Wasta Kaszëbã?

P.S.: Je to ale drãdzë pitanié, bò z pòchòdzeniò a z ùrodzeniò nim nie jem. Pròwda je takò, co jem wiele lat Kaszëbóm pòswiãcył, jem sã z nima zził, nawetkã sã dosc tãli nauczil jãzëka. Czë równak „Kaszëbi z gnòta” to rozmiejã achtnąc?

Czëjbë Wasta miòł doradzëc kòmu, co jész nie ùtrafił na swòjã kaszëbskã stegnã, a mòże sã prosto sromò swòjich kòrzeniów – co bë taczëmù Wasta doradzyl?

**PROGRAM I KONCERTU Z CYKLU
AMUZ PO KASZUBSKU,
13.03.2025 R., GODZ. 19.00
LECĚ, CHÒRANKÒ:**

• **Pieśni Jana Trepczyka na głos i orkiestrę w opracowaniu Witosławy Frankowskiej:** *Gdze mōja chęcz* – Aleksandra Kucharska-Szeffler, Krzysztof Lorek; *Leszczëna* (śl. lud.) – Aleksandra Pilarska; *Niezabòtcki* (śl. A. Labuda) – Anna Fabrello; *Łodze mōje* (śl. i muz. J. Trepczyk) – Maciej Mielewczyk; *Mōje stronë* (śl. J. Piepka) – Aleksandra Pilarska, Krzysztof Lorek, Jakub Borowczyk.

• **Pieśni Jana Trepczyka na sopran solo i orkiestrę w opracowaniu Władysława Walentynowicza:** *Welacjò;* *Gàsòrka* (śl. A. Labuda); *Halo-walo-walo;* *Rëbòcë;* *Wiém jò, wiem* (mel. ludowa) – Aleksandra Pilarska.

• **Pieśni znad morza w opr. W. Frankowskiej:** *Dzysò wieselë* (lud.) – Ryszard Minkiewicz, Aleksandra Kucharska-Szeffler; *Juliuskù* (śl. i muz. M. Selin) – Ryszard Minkiewicz, Aleksandra Kucharska-Szeffler; *Hej, mòrze, mòrze* (śl. i muz. J. Trepczyk) – A. Kucharska-Szeffler, A. Pilarska, A. Fabrello; *Wlëzë, ribkò* (śl. i muz. M. Selin) – Ryszard Minkiewicz; *Piesniò Jastarni* (śl. i muz. G. Konkel) – Ryszard Minkiewicz, Cezary Paciorek (akordeon solo).

• **Kazimierz Wilkomirski – Suita kaszubska F-dur na małą orkiestrę: Henryk Jabłoński – Pieśni kaszubskie** na sopran i bas solo, harfę, perkusję i orkiestrę smyczkową.

Szëmią walë – Maciej Mielewczyk; *Ûparty Michòł* – Maciej Mielewczyk; *Z niezabòczonëch dni* – Anna Fabrello; *Gromicznik* – Anna Fabrello; *Procëm nocë* – Anna Fabrello.

Anna Roclawska-Musiałczyk – Kùkówka na trąbkę solo i orkiestrę kameralną na motywach kaszubskiej melodii ludowej (premiera).

Tomasz Fopke – Kòlibiònka, opr. W. Frankowska – Aleksandra Kucharska-Szeffler.

Wacław Kirkowski – Teskniączka (śl. J. Karnowski), opr. W. Frankowska – Ryszard Minkiewicz.

Witosława Frankowska – Psalm 128 (śl. tłum. Szymon Krofey) – Jakub Borowczyk, Anna Fabrello.

Wykonawcy: Anna Fabrello – sopran; Aleksandra Kucharska-Szeffler – sopran; Aleksandra Pilarska – sopran; Jakub Borowczyk – kontratenor; Krzysztof Lorek – tenor; Ryszard Minkiewicz – tenor; Maciej Mielewczyk – baryton; Jaśmina Grzelewska – trąbka; Cezary Paciorek – akordeon; Orkiestra Kameralna *Camerata Gedanìa* pod kierownictwem Andrzeja Kacprzaka, Przemysław Stanisławski – dyrygent.

Prowadzenie koncertu: Witosława Frankowska i Zbigniew Jankowski.

P.S.: Żelë jò bë miòł tak-cos doradzëc – òdrzeknął bëm tak jak przed sztòtã na chiżniészë pitanié, czë jò sã czëjã Kaszëbã...

Jakò tonacjò, jaczi instrument, jaczé tempò i jaczé metrum sã Wasce parłãczą z kaszëbizną i czëmù?

P.S.: To je niemòzëbnë tak prosto wskòzac jednã tonacjã! Nòczãscy sã pòtikò, zanòleżno òd tribù, dokazë w tonacjach do dwóch przëkluczowëch znaków. Dzel lzi przinđze z instrumentama (tuwò nick pewno òriginalnégò nie rzekã, bò sã diabelszë skrzëpice, mrëczk a bazuna). Za to metrum to je dwùdzelnosc a trzëdzelnosc.

Jidze to zmerkac pòdobnosćë naszi mòli mùzyczny kùlturë do swiatowi mùzyczi, do wiòldżich kòmpòzytorów, ùtwòrców, wëkònowców? Dze më jesmë, Kaszëbi – na dardze do doskònałoscë mùzycznégò kùnsztu?

P.S.: Gwësno bë sã nalazë, leno na dwóch spòdlach: lëdowim – i tuwò nòlzi bë mógł tëch pòdobnosców pòszëkac, i warkòwim, twòrzonim przez kòmpòzytorów – tuwò je nót szëkac przërównaniò òrtu wëzwëskaniò materiału, co pòchòdzy z dónégò regionu. Pewno bë jesz jaczé przikładë sã nalazë...

Jes wprowadzëła kaszëbską mùzykã do pałacu i do kònservatorium. Kroczkama i kraczejoma wanożisz z nią pò kaszëbszczich chëczach. Jaczé sã Twòje nòblëszë planë? Dò to z tegò „jednotowëgò” kòncertu niépòjednijnzy cykel pòsobnëch zetkaniów z kaszëbską „wësokã” mùzykã?

W.F.: Baro bëm chcała, cobë cykel „aMùz pò kaszëbskù” wpisòł sã na wiedno w artisticznë dzejanié ùczelnie – zòczãtk je ju slòdë. Je to ale wòznë, cobë mùzyka twòrzonò w jaczim regionie – tam szła midzë lëdzy. Jem jò baro rôd, co òbczas pierszi edycji „aMùz pò kaszëbskù” jakno gòspòdòrz i wëkònowca wëstąpił rektòr Akademii – prof. dr hab. Riszòrd Minkewicz, niedoscygli interpretatòr piesniów znad mòrza. Żlë jegò wëmòwã pòchwòlëlë sami jastarnicë – mùszało bëc bëlno. Je kòl nas w ùczelnie wiele profesorów i sztudérów, co sã wëwòdzą z regionu abò co w niego wròstają. We wikszim dzëlu to òni bëlë/sã przëdnym wëkònowczim i kòmpòzytorskim karnã tërwajacégò ju 23 lata cyklu „Zetkania z mùzykã Kaszëb” we wejrowsczim Mùzeùm Pismieniznë i Kaszëbskò-Pòmòrszczi Mùzyczi. Niechtërny zmienilë swòjã leżnoscowã łączbã z kaszëbsczim repertuarã w tërwałã mùzyczno-regionalną przigòdã (dr hab. Aleksandra Kùcharskò-Szeffler, prof. dr hab. Ana Fabrello, Ana Roclawskò-Musiałczyk, Jakùb Bòrowczik, prof. dr hab. Mark Roclawsczi, prof. dr hab. Przemëslów Stanisławsczi, prof. dr hab. Krësztof Òlczók, dr hab. Sławòmir Bronk, dr Cezari Pòcòrk, Adóm Diésner), jiny dopiërze stówiają swòje pierszë kroczi. Nòwòznieszë, co chçã. Jem tegò bòga, co doroczne akademiczë pòtkania z kaszëbsczim repertuarã mògã tã zrzesz jesz barzi zacasnic.

WÈDOWIÉDZÀ PRZÉSÈKÒWÒŁ A PÒ KASZÈBSKÙ
ZAPISÒŁ TOMÒSZ FÓPKA

ÒDJ. ALEKSANDER SZPAKÒWICZ

ZYMKÒWÉ CZËTANIÉ *REMÙSA* ZA NAMA – BÈŁO MAGICZNO Ę INSPIRËJĄCÒ

W Stãżecë pierszi dzén zymkù fejròwelë razã z Remùsã. 21 strëmiannika w Gminny Pùbliczny Bibliotece miona Aleksãdra Majkòwsczégò òdbëło sã I Zymkòwé Czëtanié *Remùsa*. Tekst *Zwierzadla kaszëbsczégò* bëł czëtóny przez lektorów na żëwò na binie a téż na nadesłónëch nagraniach wëswietliwónëch na wiòldzim ekranie. Do akcje ròd dołączizwałë pòstãpnë òsobë, wszmërgiwającë na facebòka filmiczi, na jaczich czëtają wëbrónë wëjimczy dokazu Majkòwsczégò. Chto je czekawi, jak jima szło, sygnie, że wpisze na facebòkù hasztag #wiosenne-czytaniememusa.

W Stãżecë *Żëcë i przigòdë Remùsa* czëtëlë pò kaszëbskù, pòlskù, serbskù, japònskù ã nawetka pò tibetańskù! Kszãzkã ùczãstnicë czëtëlë òd samégò pòczãtkù, wëjimk pò wëjimkù (në, z malinczima òdstãpstwama òd ti reglë). Tim spòsobã kszãzka je zaczãtò, ã terò symboliczno lezi òdemkłò ã czekò na nastãpnë taczë pòspòlnë czëtania.

Chtëż tegò „Remùsa” tak pò pròwdze w Stãżecë czëtòł? Kòl mikrofonu sadnãlë pòstãpno: prof. Dušan Paždjersci z Gduńsczégò Ùniwersyte- tu, Zofiò Bùtòwskò ã Szëmón Nacz- k z I LO (I Ògłowòstòlęcãcégò Li- ceum) w Kartuzach, Łucjò Reiter, Michòł Hinc ã Lëna Klasa z ZKiW (Zespòłu Sztòlëniò i Wëchòwaniò) w Kamiëncë Szlacheczi, ksãdz probòszcz Piotr Lipkòwsczi,

gazëtniczka Gracjana Pòtrëkùs ã Wiktorio Cybùla z ZSZiO (Zespòłu Szkòłów Warkòwëch i Ògłowòstòlęcãcëch) w Kartuzach, gazëtnik Mateusz Bùllmann ã Barbara Kãkòł z Kaszëbsczégò Mùzeum w Kartuzach, òperowi spiëwòk Damian Wilma (jaczi nié tak dòwno wespòłtwòrził, z Danutã Stenkã mët, kaszëbskòjãzëkòwë widzawiszcze „Wòla Bòskò” we Wiòldzim Teatrze we Warszawie) ã nôlëznik Radë Kartësczégò Krëzu Paweł Kòwalewsczi, artystka ã etnolożka Iwòna Klinger ã Małgòrzata Wãsora z kartësczi bi- blioteczi, aktòrka Nòrodnégò Teatru Malwina Laska-Eichmann, Kata- rzëna Bùtòwskò ze Stowòrë Remùso- wi Drëszë ã Wanda Lew-Czedrowskò z Kaszëbskò- Pòmòrsczégò Zrzeszeniò. A na filmikach „Remùsa”

czetelë Motoki Nomachi z Japonii ë Tashi Wangmo z Nepalu.

– Żódnô z ósob rôczonëch na to swiãto nie rzekła nama „nié”. Wszëtcë przëklasnãlë ti ùdbie – rzekła wespółòrganizatorka Wanda Lew-Czedrowskò.

To nie je wszëtkò! Czëtanié tak baro sã ùwidzało, że ju terò je planowónò pòstãpnò takò rozegracjò.

– Jo, më ju mómë taczé planë, żebë robic dali. Bãdã téż jesenné czëtania. Te jesenné bãdã w jinym placu, a te zymkòwé më chcëmë òstawic tu, w Stãżëcë – doda Lew-Czedrowskò.

W programie nalazlë sã jesz interesëjącé prelekcje. Tak téż prof. Tadeùsz Linkner rzekł ò sło-wiańszcizach wierzeniach ë rozmajitëch basniowëch mòtiwach w romanie Majkòwsczégò. Òsoblëwie pòdsztrichnãł, że Remùs je herojà miticznym, solarnym (słúncowim). Prawie to przesłanié solarnégò heroje bëlno rezonëje z datã rozegracje. Kò pierszi dzén zymkù to je czas pòwrotu słúńca, a z nim téż nowi mòcë.

– Pierszi dzén zymkù to je nadzwëczajny czas – magiczny, jak całò pòwiesc Majkòwsczégò. Czëj më z Wandã Lew-Czedrowskã kreslëlë wizjã pòspólnégò czëtaniégò „Remùsa”, më czëlë, że pòtkanié lëdzy zakòchónëch w tim romanie prawie tegò dnia bãdze pòstãpnym sztótã òdrodzywaniò sã bëlno Kaszëbiznë. Chòba më sã nie pòmilëlë – rzekł wespółòrganizator Janusz Swiãtkòwsczi.

Ò pierszim wëdanim *Żëcò i przigòdów Remùsa*, i nié leno ò tim, òpòwiedzòł Andrzej Bùsler, wespółòzałożca czec.pl (kaszëbskò-pòmòrsczi ksãgarnie) i przëdnik Kaszëbsczégò Fòrum Kùlturë w Gdinie. To dzãka niemù ùczãstnicë mòglë òbezdrzec wëstòwk ùkòzywajãcy rozmajitë edicje tegò romana. Westrzód nich nalazò sã baro wòrtne wëdanié drëkòwóné jesz przed wòjnã przez jednégò kartësczégò drëkarza, jaczi do „Remùsa” ni miòł szczescò. Nòprzòdk, czëj chcòł tã pòwiesc pierszi rôz wëdac, zbankrutowòł. A czëj drëdzi rôz sã za niã wzãł, cobë wëdac – ùmarł.

Na binie sadnãła téż Sławina Kòsmùlskò, córka Lecha Bãdkòwsczégò. Chãtno òpòwiedza ò tim, jak ji òjc wzãł sã do tòmãczeniò nòwiãkszégò dokazu kaszëbsczi lëteraturë na jãzëk pòlsczi. Pòzni ò pòtkaniach Remùsowégò Krãgù w Bòrzëstowie rzekł zéndzonym Bruno Cëroczi. Trzimòł przë tim w rãce „wëmãczony” egzemplòrz romana *Żëcò i przigòdë Remùsa* – prawie ten, z jaczégò òd 25 lat czëtò wëjimczy òbczas comiesãcznëch zéndzeniów. A redaktor Èdmùnd Szczesòk òpòwiedzòł ò tim, jak szukòł i gdzie nalòzł „pròwdzëwégò” Remùsa, chtëren bëł inspiracjã dlò pòwstaniò lëteracczi pòstacje. Bël to paròbk z rodzynnëch stròn matczy Majkòwsczégò, jaczi – tak jak ksãżkòwi Remùs – wzãł sã za hãndel. Nieròz, czëj òn zajachòł do Kòscëcznë, przëchòdòł na gòscëniã do rodzënë Majkòwsczich. Aleksãder bëł tédë le malinczim knòpã, a krëjamny hãndlòrz ò nòzwëskù Remùs òdcësnãł na nim merk na całë żëcë.

Czekawé rzeczë dziejalë sã téż na ekranie. Bël pòkòz animacje z farwnyma drzewianyma rzezbanama

Irenë Brzesczi – inspirowóny ksãżkã Majkòwsczégò. Bël téż film pt. „Jak Remus wjechał na Swiëtã Górzã Polanowskã”, na jaczim francëszkanin òjc Janusz z Pòlanowa pòzdrowił wszëtczich zebrónëch w Stãżëcë. Tam w Pòlanowie Remùsa téż dobrze znają ë mają gò sobie wërzezbioné, razã z jegò karã.

I tak pierszé Zymkòwé Czëtanié „Remùsa” je ju za nama. Swiãto òkòzało sã wiòldzim sukcesã, a doch to bëła spòntanicznò ùdba ë na òrganizacjã bëlë le trzë niedzele czasu. Tim barzi za òrganizacjã wiòldzë pòdzãkòwania dlò Biblioteczi ë partu KPZ w Stãżëcë, dlò Radzëznë Kaszëbsczégò Jãzëka, Stowòrë Szkólnëch Kaszëbsczégò Jãzëka „Remùsowi Drëszë” ë Fùndacje Dialogù Kùltur Aite. A za piãkné prowadzenié nòlezi sã bóg zapłac Januszowi Swiãtkòwsczëmu ë Arturowi Zagòdzonowi.

GRACJANA PÒTRÈKÙS

WÔRT DAC KASZËBIZNIE CZAS

Malwina Laska-Eichmann to młodo aktorka. Skuńczęła Teatralną Akademiã we Warszawie ë téz m.jin. karno szkółów muzycznëch miona Chopina. Zrzeszonô je z warszawsczima binama (Teatr Narodowy i Teatr Ochoty), ji debiutã na wiôldzim ekranie bëł film „Wszystko dla mojej matki”. Mieszkô ë robi w stolęcë Pòlszczi, ale pòchôdô z Dzemiôn. Czë czëje sã Kaszëbkã? Prawie ò tim ùdało sã nama zrobic môłą wëdowiëdzã przë leznoscë Zymkòwégò Czëtaniô *Remùsa* w Stãżęcë, w jaczim Malwina Laska-Eichmann wzãła ùdzël. Pò kaszëbskù czëta ë spiëwa.

Pierszë pitanié miało bëc ò to, czë pamiãtôsz swój wëstãp na Festiwalu Pòlszczich i Swiatowëch Hitów pò Kaszëbskù w Lëpińcach, ale ju wiëm, że jo, bò jes dzysô w Stãżęcë zaspiewã nã samã frantówkã, co tedë...

Je wiedzec, że pamiãtóm! Jô përzna bëła w szkòle takã kòmbinatórkã, ë mòja stegna do kaszëbiznë – taczì mòji – bëła dosc krãtò. Na zòczãtkù, jakno dzeckò, jô miała w se òpór przed sedzeniem dlëzi w szkòle [na ùczbach kaszëbszczégò jãzëka, jaczé bëłë pò jinëch ùczbach – dop. red.]. Jesz tak bëło, że tedë wszëtcë chcelë bëc barzi z miasta, a kaszëbszczi kòjarzil sã przede wszëtczim ze wsã. Dlôte mòja stegna bëła takò, zebë nalezc na to swój spòsòb, zrzeszëc [kaszëbiznã] z czims, co jô lubiã, to je spiëwónã pòezjã abò aktorskã spiëwã ë pózni frantówkama Agniëszczi Ôsecczi. Zebë kaszëbiznã włożëc w to, co je mòje. Bò tedë kaszëbizna jesz nie wëdòwa mie sã mòja. Te Lëpińce to bëł dlò mie taczì kamizk do nalëzeniô placu dlò kaszëbiznë w mòjim zëcym. Pózni òglowò robiłë mie sã taczé rewòlucje z mòjã juwernotã. Dopierze jak jô wëjachała z Kaszëb, jô pòczëła, skãdka jô jem, skãd je mòja familiô, jak gòdò mòja familiô ë że jô jem doch z tim jãzëkã òslëchónò òd dzecka. Tatk nama tłumaczil bójczi na kaszëbszczi. Stegna do òdkrëcò mòji juwernotë, jak jô ju rzekła, bëła krãtò ë pewno sã jesz nie skuńczęła.

Mëslë ò kaszëbiznie sã z Tobã téz tam, gdzë Të terò mieszkòsz ë robisz? To je wòznë dlò Ciebie?

Wëjòzd do Warszawë bëł baro wòzny ë téz to, na jaczì òrt we Warszawie òdbierò sã kaszëbiznã. Nen zòkrãt w mòjim zëcym wiele mie pòkòzòł. Lëdze z Warszawë lubiã przëjezdżac na Kaszëbë na wakacje, gòdajã, że tu je tak piãkno. Jô czëła tedë wiedno taczé: „wow – kòmùs to sã widzy”. È czedë jô zdòwa do szkòłë teatralny, czedë trzeba bëło zaspiewac lëdowã spiëwã, to jô spiëwa pò kaszëbskù. To bëł taczì zachwët, ale to jesz nie bëło mòje. To bëło z bütna. Jô jesz nie bëła z tim „ùłożónò”. Przënomni nié tak pò pròwdze. To sã zmienilo, czedë jô brała ùdzël w perfòrmatiwym czëtanim dokazu Staszë Bùdzysz Welewetka. Jô sã z tim mòcowa. To bëł dlò mie taczì sztót ùzdrzeniô, że to je cos wicy, wiele wicy, nizlë to, że lëdze tu przëjezdżajã na wakacje ë gòdajã: jaczi wa mòta piãkny haft, jaczi bëlny je syr kaszëbszczi w krómie. Jô sã dowiedzała wicy ò historji. Jô zaczãła sznëkrowac,

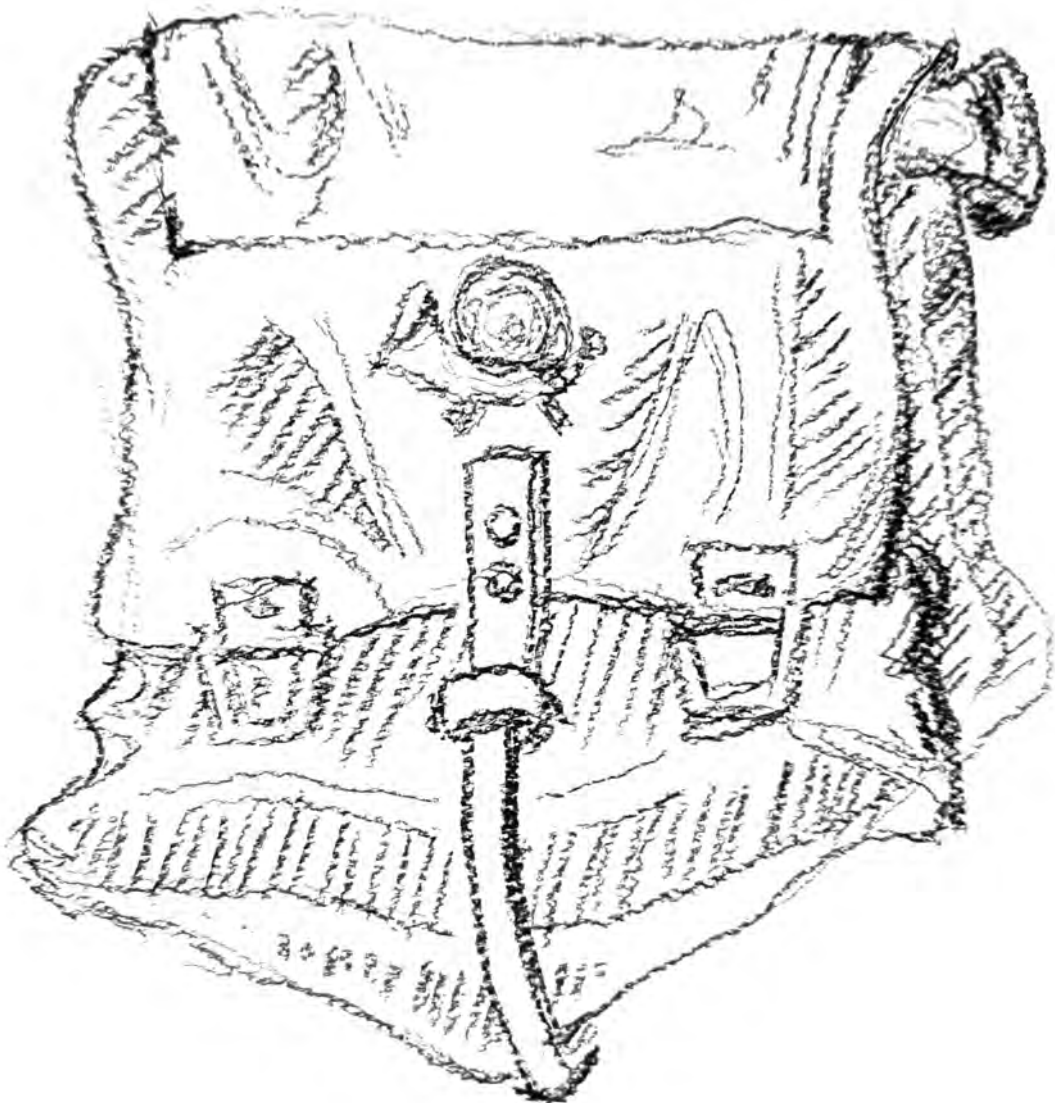

doch zëlë tu mòji przòdkòwie, co baro sã mielë za Kaszëbów. Bëlë dbë, że sã Pòlòsze, sã Niemcë, a më jesmë jesz apart. Widzec to w jãzëkù. Jô ni mùszã sã za Kaszëbkã przezeblakac, tak jak nie przezeblòkóm sã za Pòlòszkã, le wiëm, że niã jem. Jô zachãcywóm wszëtczich, co nie rozmiëją gadac pò kaszëbskù abò mësłã, że nie rozmiëją: mòże na zòczãtkù ni mùszisz gadac, zebë czëc sã Kaszëbã? Mòże to je zòczãtk stëgnë? Ale to je we krwi, w familie. To je wiele głãbszë, nizlë mie sã wëdòwało, jak jô wëjachała.

W Stãżęcë më mòglë pòslëchac, jak czëtòsz ë spiëwòsz pò kaszëbskù. Mëslisz, że mdã jesz taczé leznoscë?

Móm wiòlgã nòdzejë, że jo. Kaszëbszczi je baro teatralny. Do spiëwaniô czasã drãdzi, bò je baro spògłòskòwi, pòdobno jak pòlszczi, ale jesz barzi. Ale je teatralny, charakteristiczny. To je cos... jak jô so mësłã ò białkach w mòji familie... jak jô zacinóm czëtac czë gadac pò kaszëbskù, to òd razu czëjã, że Kaszëbczi sã taczé mòcnë. To sã do teatru baro nadòwò, do budo-waniô pòstacëji.

GÓDÔŁ MATEÛS BÛLLMANN

CĂZCZÉ ŽĚCÉ BRIFCZI

Na kòzdi wsë brifka to bëła wòznò persóna, doch jo? W nëch czasach to sã wszëstkò zmieniwò a miészò, sã rozmajiti kùrierzè a paczkòmatè. Ale doch brifcè jesz téz jeżdżą! Jak jò bël mlod-szi, to równak bëło czësto jinaczi, kòl mie we wsë brifka nawetka nie klepòł do dwiérzi, ani nie nacëskòł na knypser zwónka, ale òd raza karowòł sã prosto do chëczë. Dopierze w dómie wòłòł: briiiiifka! Taczé miòł prawò. Ale tak mészłã, że bëcè brifką to nie je blòs miòd. Móm ò tim cos czëté.

Wies bëła jak wiele jinëch. Remiza, szkòła, króm na westrzòd, a nawet dochtòr bël. Stro-ną chëczë, dali gbùrstwa, a pòd lasã fërsztòwka. Bëła téz pòczta, takò jak czedës, bënë w bù-dinkù mia òczenkò, a jesz – chòc to ju nie bëło

brëkòwné a ùziwòné – taką malineczką drze-wianą jizdebkã z telefònã. W ti pòczce co dnia swòjã robòtã zaczinòł brifka Pawel. Wiesoli chlop, co lubil swòjã robòtã, znòł wszëtczich a jich adresë móg z pamiãcè gadac, nawetka

jakbë gò w nocë zbùdzyl. Tégò dnia Pawel téz rëszył w rézã ze swòją taszą.

Je wiedzec, roznosyl lëstë i paczëtë, dëtków tégò dnia ni miòł do noszeniò. W kùncu zblížòł sã do gòspòdarstwa Staszka. Pawel wiedzòł, kò wszëtci we wsë wiedzëlë, że tu pùdze chùtkò, bò Staszka wnet wiedno mòzna bëło spòtkac òpiartégò ò swój plot, czedë òbszerwùje, co sã na drodze dzeje. Tak téz bëło.

– Briifka! – szpòrtowno zawòlòł ju z daleka Pawel. – Dobri dzéń!

– Dobri dzéń! Mòsz cos do mie? – òdrzek gòspòdòrz.

– Zycher, że jo!

Briifka wëcygnãł z taszë lëstë a òddòł. Chłopi pòdalë so rãce, wëmienilë czile słów ò wiodrze, ò pludrach, ale wcale nie pòszło flot, jak sã spòdzewòł Pawel, bò Staszka bëł robiony na kòrbionkã.

– Pawel, a jak w robòce?

– Kò w robòce dooobrze. A jak mò bëc?

– A nen mój sã wiele zastanòwiò, gdzie do robòtë jic... mòże na briifkã, co?

Pawel wiedzòł, że Staszków syn je dosc torbòwati, téj zastanowil sã sztòcëk, co mù rzeknãc.

– Wiész, jò swòjã robòtã lubiã, ale tak pò pròwdze to nie je tak ejnfach briifkã bëc. Óóóóó nié, nié. Ten wark mò téz swój niebezpiek. Mùsi ùważac. Nie wiém, czë mlodi terò sã tak nó to czëją...

– Jo? Cëz të.

– Widzisz, na scërze mùsi òpasowac.

– Në... to wszëtci wiedzą – ùsmiòł sã Staszka – ale to doch sã dò. Chòc terò mają so pòkùpionë te wszeljaczé rasowë. Chòcbë tu ten Potasynszci, taczégò szadégò mò terò...

– Eeee, tacji wiòldzi scyrz to nie jesz tak lëchò! Ròz, że òne nie są wcale taczé òstré, dwa, że të zarò widzysz, czë tacji scyrz je na pòdwòrkù. Te mólé! Te są nògòrszé. Zazarté! A tedë òne cëchò, cëchò sã pòdkròdają, a w tim òstatnym sztòce... cap za szpèrà! Mùsi òpasowac a swòje mëtłe miec.

– Në jo, ale të mòsz bùksë calé!

– Bò jò jem ju stòri kùnda. Ale są jesz lëdze, z lëdzamë biwò jesz barzi drãgò.

– Nibë czémù?

– Mùsi òpasowac. To nie je tak, że të dòsz lëst kòmu le. Ròz jò przëniòs beszët na gbùrstwò. Lëst bëł z wòjska do sëna, ale to prawie jégò nënka òdebra. Jaczis czas pòzni do nich na pòdwòrk wjachalë wòjskòwi szandarzë a wzãlë gò tak, jak stojòł, w gùmòfilcach, prawie òd wërzucaniò gnojë. Òkòzalo sã, że jak ta nënka przeczëta, że

to je lëst z rezérwë, że òn mò do wòjska przëjachac, a to bëłë prawie żniwa, to pòdzarla nen cédel a nic sënowi nie gòdala ò tim. Lëst bëł òdebròny, òni za nim żdalë, a chłop sã nie pòjawil. A to blòs ò jaczës papiora chòdzëło, ti szandarzë gò zawiozlë aż na Hël, òn cos pòdpisòł a móg wracac dodóm. W gùmòfilcach a bez dëtków!

– Heheh, tak cos! – smiòł sã Staszka – a kòl kògò to bëło?

– A to je krëjamnota briifczil!

– Në, ale to sã zdarzëło...

– Mùszisz òpasowac, gòdajã cël! Jinym razã bëł lëst do jedny bialczil, òd còrczil, że mëmka òstònie starkã. Kò nim òni sã doczëtalë, że to pò pròwdze bëł lëst do sãšòdczil, to ta bialka wnet atak sërca dosta. A pòzni, jak ta sãšòdka sã dowiedza, to wnet atak sërca dosta, ale nié ò tã starkã, ale ò to, że ji sãšòdka pludra ju ò tim wié!

– Ale tobie òni cos zrobilë zò to?

– Kò pò pròwdze nié, ale strach je. Ale jò czuòł ò jednym briifce, co lëchò skùnczil. Calò wies sã smia z niégò, a ksãdz z ambònë jégò szkalowòł!

– Jak to mògło bëc?

– To bëło jesz za tëch czasów, jak ò zdënkù bëłë slòné te zawiadomienia, të wiész. A lëdze òdsylalë žëczbë dlò mlodëch. Tedë briifka wiedzno to zbiéròł, nie zanòszòł, le wszëtkò przëniòs prosto na wieselé. Té òn czãsto tam òstòł a sã bawil z gòscamë. Tak jeden ròz nazbiéròł a fejn sã bawil, tóncowòł, wëpil. Terò na drëdzi dzéń bëła niedzela. Jak lëdze szlë na pòrénã mszã, to nen briifka spòł, w mùndurze, z taszã, òpiarti ò kòscelnã brómã. Të wiész, co to bëł za smiëch a pògòrcha?!

– Pò pròwdze letkò nie je... – rozmislòł Staszka.

– Ale nie gòdajã, fejn robòta téz, na lëfce, wiedno co jinégò. Ròz slunészko, ròz deszcz, ròz snieg. Lëdzy pòznòwòsz, òni ciebie. Pògòdòsz, wiedno wszëtkò chcã wiedzec, wëcygają z ciebie wiadla, ale jò tam lubiã z lëdzamë pòkòrbic.

– Kò mòże to nie je wcale takò letkò robòta. Tégò jò sã, Pawelkù, nie mësłòł. Në jo! Jò ce dlëzi nie trzimiã!

– Tédë, Staszka, z Panã Bògã! Do ùzdrzeniò!

– Z Bògã! Z Bògã, Pawelkù.

Briifka pòdrëptòł w swòjã stronã, a czedë òdwròcył sã òd Staszka, to pòdsmiòł sã pòd knërã. Pò sztòce pòmësłòł so równak ò tëch swòjich wspòminkach, co pò pròwdze za baro zmësłoné nie bëłë, a jakòs tak ùwòzni ne lëstë tégò dnia roznosziwòł.

MATEÛSZ BÛLLMANN

Tekst z niechtërnyma znankama nordowi kaszëbiznë

NIÉ BLÓS TATKÓWIE

Chòc mieniujący sã swiat spròwiò, że nie je letkò stwòrzec definicjã familie, chtèrnã kòzdi czètający te słowa bë akceptowòł, to równak wierã dècht wszètcè zgòdzą sã co do te, że starèszkòwie to rodzèna (i to nôblèższò). To sã ani nie gòdò, że jednyma òd nôwòznièszich òsobów w žècym dozdrzeniujacégò człowieka sã rodzèce najich rodzèców, tak tej ópa i óma / dzadek i babcza. To òni ùczą nas zarzesziwac bótè, tłomaczã, że òb zèrnã mùszi nosèc mùcã, abò że do szkòłè ni mòže jic bez zjedzeniò frisztèkù. Dzàka jich cerplèwòscè wèwiadèjemè sã, jak dzejò swiat i kògum pò pròwdze jesmè. Temù téz jich bènosc w žècym mòlègò człowieka je ale wòznò, tej sej trófiò sã równak tak, że ta łączba wnuków ze starèszkama/dzadekama je ùtrudnionò abò czèsto niemòžlèwò. Taczi stón rzeczè je niezgòdny z dobrã dzecka, co merkò téz ùstawòdòwca, dozwòliujacè na regulacjã łączbè starèszków z jich wnukama/òtrokama bez òpiekùnczi sąd na mòdło gwèsné rodzècóm. W hewòtnèch prawnych rozwòzaniach pòwiémè tej ò tim, jak to óma abò ópa mùszã jic sã prawòwac, stòwajacè naprocèm swòjim dzeccóm na sądowi zalè. Mdze téz kask ò tim, kòmu òkróm dzadeków slèchò sądowò regulacjò łączbè z dzeckã.

Za czym ta łączba ze starèszkama?

Z chùtczèszich dzèlèków prawnych rozwòzaniów z „Pòmèrianiã” ju wièsz, że przednã reglã pòlsczègò rodzynnègò prawa je òchrona dobra dzecka, co spròwiò, że wszètczé dzejania pùblicznèch wèszèznów, téz sądów, majã bëc ùczèrènkòwónè na ji zagwèsnieniè. Tak tej skòrno ùstawòdòwca zmerkòł, dajacè bòczeniè na badèrowania socjologów i psychòlogów, że łączba dzecka z jegò starèszkama je kòrzèstnò dlò jegò rozwiju, dól sã za ji prawné ùregulowaniè. Brzadã legislacyjny robòtè bëłò wprowadzeniè do rodzynnègò i òpiekùnczègò kòdeksu spòdlò do regulowaniò łączbè dzadeków z wnukama bez sąd przè òpòwièdnim wèzwèskanim regulacjów tikajacèch sã kòntaktów midzè dzòtkama i jich rodzècama.

Czej je mòžlèwè sądowè ùregulowaniè kòntaktów z wnukama?

Sądowò regulacjò kòntaktów wnuków ze starèszkama je wèjatkã, tak tej mòže miec zastosowaniè

blós w òkreslonèch sytuacjach. Wèstãpieniè na sądowã drogã je dlò wiele lèdzy òstatecznosçã (bò wej rzeszi sã z nerwama) i je mòžlèwè przede wszètczim, czej tatkòwie dzecka (jegò matka i òjc) nie dozwòliwajã na kòntakt z òtrokã, abò midzè dzadekama a rodzècama młodègò człowieka ni ma zgòdè co do zòkrãžò i spòsobù realizacjì łączbè, np. jegò tatkòwie nie chcã, żebè òn òstòwòł kòl jich starszich na noc abò jezdzyl z nima na rèzè.

Jò tak za nima teskniã! Co mùszã zrobic?

Czej nijak ni mòżesz doprzyńc do pòrozmièniò w sprawie kòntaktów z wnukama, mòżesz wèstãpic z wnioskã do gwèsnègò Rejonowègò Sądu – Wèdzèlu Rodzynnègò i Nielatnèch (gwèsny mdze sąd, w chtèrnègò òkrãgu mieszkò dzeckò, np. dlò dzecka mieszkajacégò w Swiònowie – Rejonowi Sąd w Kartuzach). Wniòsk slèchò sądowi òplãce w wèsokòscè 100 zlotèch i mùszi gò zòžec do sądu z òdpisama (kòpiama) dlò kòzdegò z rodzèców dzecka. Bòczè, że wniòsk mògã zòžec ópa abò óma apartno abò dzejajacè razã. Do wniòskù nót dołączec téz òdpis skrócony aktu ùrodzeniò Twòjègò dzecka, chtèrno je rodzècã wnuka, i òdpis skrócony aktu ùrodzeniò wnuka. Te dokùmentè letkò dostòniesz z kòzdegò Ùrzãdu Cywilnègò Stanu. Wòrt je téz dołączec wszelejaczè dokùmentè, z chtèrnèch wèchòdò, że tatkòwie nie dozwòliwajã na łączbã (np. wèdrèkòwónè SMS-è), i pòdac adresè swiòdków, chtèrny mògã pòcwièrdzèc to, ò czym piszesz we wniòskù. Pamiãtòj równak, że taczè sprawè rozmiejã dosc dlugò warac, tej wòrt je wèstãpic téz z wnioskã ò zabezpieczeniè (ùregulowaniè kòntaktów na czas sądowègò pòstãpòwaniò). Zabezpieczeniè mòže dostac ju w czile miesãcy.

Co ùregulèje sąd?

Zadaniã òpiekùnczègò sądu w tegò zortu sprawach je ùregulowaniè całownotè sprawów rzeszacèch sã z kòntaktama z dzòtkama. Tak tej sąd ùregulèje przede wszètczim czas (np. co drègò sobòta miesãca òd 10 do 6 pp), plac kòntaktów (dodóm dzadeków abò dodóm dzeccy) i wskòže, czè łączba mdze sã òdbiwa w òbecnosçè tatków (abò sądowègò kùratora) czè bez ni. Sąd mòže téz zòbòwiãzac starèszków i (abò) rodzèców do

òkreslonégò dzejaniò, np. przewiezeniò i òdebraniò dzecy z placu kòntaktu pò jegò zakùnczenim i płaceniò za taczé transpòrtè. Mòże bëc téz tak, że sąd dozwołi na òdbiéranie dzecy ze szkòłè abò przedszkòłégò czè na nocowanié kòl starèszków. Pamiàtòj równak, że ùregùlowanié kòntaktów ni mòże przékòwac dobru dzecka, tej np. ni mòże òdbèwac sã w czasie, czej dzeckò je w szkòle.

Wniosek mògã złożyć téz tatkòwie

Chòc to prawie sã nie tròfiò, ùprawnienié do zòżeniò wnioskù slèchò téz kòzdemù z rodzèców dzecka. Taczé wniosci z grèbszégò wiora zdòrzają sã tej, czej dzeckò je chòré i ni mòże òstawac na noc kòl dzadeków mającèch domòcè zwierzãta, czegò starèszkòwie ni mògã zrozmièc. W nògòrszich przètròfkach sąd mòże nawetkã zakazac łączbè dzadeków z wnukama, czej przékùje òna jich bezpiekòwi.

Mè bë chcelè, zèbè Zosza mia kòntakt ze starèszkama, le òni nie chcą

Chòcòz wikszosc lèdzy òczama swòji zòbrazèniè widzy starèszków jakno wspòmòżników i ògradzènow z dziecnèch lat, z chtèrnyma ròd szło sã na grzèbitwã, to tej sej biwò, że ópa i óma (z rozmajitèch wzglãdów) nie chcą mièc nic do ùczinikù z wnukama. To baro kòmùdné sytuacje, bò

W pòstãpnym dzèlu prawnèch rozwòżaniów z „Pòmeraniã” pòwiémè ò tim, co to tak richtich je zènbã i czim je ji kùnc – rozdènk. Niezależno òd zaplanowónégò czãdu prawnèch rozwòżaniów pamiàtòj, że jeżlè mòsz prawné pitaniè abò tòczel, chtèren miòłbè bëc òbgòdony w rodnymòwie, mòzesz wiedno napisac na adres: klebba2@onet.pl – a jò mdã miòł starã òdpòwiedzec na nadesłóné pitania.

prawò je procèm nima nieradné. Łączba dzadeków z òtrokama, jinaczi nigle rodzèców z dzòtkama, ni mò bezwzglãdnégò charakteru. Òznòczò to, że wèrażeniè bez nich òprzèczci (brakù zainteresowaniò) spròwiò, że nawetkã sąd ni mòże przèmùszèc jich do kòntaktu z wnukama, i mùszì òddalèc zòżony bez tatków wniosk.

Chto jesz mòże regulowac kòntaktè z dzòtkama?

Òkróm rodzèców i starèszków kòntaktè z dzeckã mògã téz regulowac na sãdowi drodze bracynowie i sostrè, pòwinowati w prosti linie, a nawetkã jinè òsobè, pòd warènkã, że bez dlègszi czas sprawòwałè òpiekã nad dzeckã, np. partner/partnerka rodzèca pò rozstanim. Mùszì równak pamiàtac, że co do zasadè zòkrãzè jich łączbè z dzeckã mdze propòrcjonalno mnièszè nigle rodzèców czè starèszków.

KLEBBÓW MATIS

ÒDDÔŁ ŻĚCÉ KASZĚBIZNIE

23 strĚmiannika ùmarł Alfónks Miłosz, wespółzałożca i redaktor miesăcznika „Lesôk”, wielelatny dzejôrz KaszĚbskò-Pòmòrsczegò Zrzeszeniô, przednik partu w SzĚmôldze, nôleznik Przędny RadżeznĚ KPZ. BĚł tĚż szkôlny i direktoră szkôlĚ w Dolmierzu.

Òb czas pògrzebù jegò żĚcĚ i dzejania przĚbòczył Èugeniusz PrĚczkòwsczi. Hewò jegò wĚstăpieniĚ.

TczĚwòrtnò Rodzino sp. Alfónksa, ksăza, drĚszĚ, sşasadżĚ, szkôlny i uczniowie!

KaszĚbiznie jô pòswiăcył calĚ mojĚ żĚcĚ, wiele jô să òd ni nauczil – wspòminôł w ksăżce ò titule Piekłò na zemi Alfónks Miłosz, jeden z ji bòhaterów. Zanim równak mógł să barzi taczĚźnie pòswiăcĚ, skùnczil szkôlĚ a nabiĚrôł doswiôdczeniô w robòtach. WszĚtkò să zacząłò òd ùrodzeniô w nadmòrsczi Karwi w 1937 roku. Przed nim na swiat przĚszłò jegò trzech bracy. Ojc Alfónksa, ùrodzony w Detroit, wrócył jakno dzecckò ze swòjima starszima z emigracji, co tej rzòdkò să ùdòwałò. Jegò matka, tĚż czekawò swiata, bĚła na ZaslĚbinach Pòlsczi z Mòrză w Pùckù. Znaczi to, że ju doma miôł bĚlnă ùczbă, czim je szukaniĚ wiĚdzĚ, czim je swiat a kaszĚbskò taczĚźna.

Pò karwiŃsczi szkòle ùczył să w Pedagogicznym Liceum w Wejrowie w jedny klasĚ z baro znònym pòzni pisarză Jană DrzĚżdżonă, tĚż z nordowĚch strón. Absolwentă ti szkôlĚ bĚł pòchòdżacy z gminĚ SzĚmôld jegò drĚch – Jan PiĚpka. Pò maturze òstôł szkôlnym, a tĚż wnet sztuderă WĚższy Szkòlnowsczi SzkòlĚ w BĚdgòszczĚ, pò jaczi ùczył historii a WF-ù, spòrt bĚł jegò pasjă, realizowónă tĚż przez wiele lat jakno piłkarsczi sădza A-klasĚ.

Ùczył w SmażĚnie, a òd 1956 roku przez dwa lata w ŁebiŃsczi HĚce, pòtemù w Czelnie, dze dobrze să pòznôł z pòetă Alojzym Nòglă. Stąd na piăc lat szedł do Barłomina, a tej na czerownikà do Dolmierza, dze òstôł ju do swĚgò kùńca, chòc ùczył jesz w SzĚmałdze i znòwù w ŁebiŃsczi HĚce. Tam ùczył tĚż mie historii. Na gwĚs mojĚ zajinteresowaniĚ dzejama KaszĚb, dzys – jakno doktora historii – je w jaczims dzĚlu i jegò zaslĚgă. Jegò ùczenkă je tĚż òbecnò tu dr Bòżena Ùgòwskò – wiceprĚdniczka KaszĚbskò-Pòmòrsczegò Zrzeszeniô. Bóg zapłac za ji bĚcĚ, jak tĚż pòcztòm stanicowim ÒglowĚgò Zarządù i partów w SzĚmałdze a LĚżĚnie.

W szĚmałdzczi gminie nigdĚ nie felałò bĚlnĚch a zaslùzonĚch KaszĚbów. Tu Alfónks Miłosz pòdjął wespòldzejaniĚ z FrancĚszkă LiĚdtkă a Bòlesławă Bòrkă. Z nima twòrzył part KaszĚbskò-Pòmòrsczegò Zrzeszeniô w 1981 roku. Pò LiĚdtce bĚł w latach 1995–2001 jegò przĚdnikă, a przez szesc kadencjów w Radze Naczelny òrganizacji. RĚchtowôł sejmiczci ùczeniowscze w ti gminĚ, przez dwadzesce lat z Kazmierză Bistroniă prowadzyl kònkùrsĚ ò KaszĚbach w LĚżĚnie. DozĚrôł rodnă mòwă, jakă chătno gòdôł, ale tĚż „Rodnă Mòwă”, kònkùrs, chtĚren wespòmò-

gòł przez wiele lat jakno juror eliminacji gminĚch i pòwiatowĚch, a na finałĚ do Chmielna przĚjĚdzôł z nòdgròdă miona Alojzegò Nòglă.

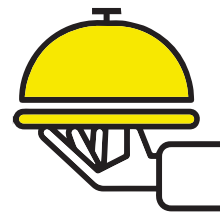
Staròł să ò tòflă pamiăcĚ Nòglă w Czelnie, ò pòmnik Jana Piepcki w Łebniu, z szòłtĚsă Dolmierza Zdzysławă Pòlaskă stòwiôł kam przedwòjnowĚmù pòsłowi a starosce wejrowsczĚmù SztĚfanowi DăbrowsczĚmù.

GwĚs mòże rzec, że dbòł ò dobră pamiăc lĚdzy ti zemi. Równò dobrĚ, a mòże nawet jesz bĚlniĚszĚ dozĚraniĚ ti pamiăcĚ prowadzyl w pismionie „Lesôk”, chtĚrnĚgò bĚł redaktoră naczelnym. Kòzdi, chto bădze chcòł òpisĚwac dzeje ti gminĚ, mò tam baro dobră pòmòc, jakă òstawił pò se swiati pamiăcĚ szkôlny z Dolmierza.

Tă robòtă pò pròwdze zasłùzil so na swiătă i wiecznă pamiăc nasză i naszich pòtòmków. Wierză, że te zaslĚdzi dlò kaszĚbiznie să miłĚ Bògù, chtĚren za wstawienim Kròlewi KaszĚb wskòze Mù stegnă do nieba! Spij w ùbĚtkù!

ÒDJ. Z ARCHIWUM EP

SUBSTYTUTY KAWY

Choć dziś nawet w najmniejszym wiejskim sklepie możemy wybierać spośród wielu kolorowych opakowań, to mówi się, że w przeszłości nie było tak wesoło i różowo. Kawy rzekomo nie było, a ludność miała korzystać z różnego rodzaju roślinnych ersatzów palonych w specjalnych naczyniach i następnie mielonych.

Muszę uczciwie powiedzieć, że nie do końca mogę zgodzić się z takim podejściem. Mam dowody na inne fakty w postaci zapisów w gazetach wydawanych na Pomorzu przynajmniej w ciągu ostatnich stu kilkudziesięciu lat. Oczywiście mógłbym, bazując na literaturze, przyjąć założenie, że Kaszubi wraz z królem Janem III Sobieskim udali się pod Wiedeń bronić chrześcijaństwa, a z wyprawy tej przywieźli zwyczaj spożywania kawy. Mógłbym, ale byłoby to nadużycie, bo jeżeli nawet kawa trafiła na Kaszuby przy okazji tej wyprawy wojennej, to był to przypadek odosobniony, który reguły braku tego środka spożywczego nie potwierdzał.

Przeglądając gazety wydawane na terenie Pomorza i Kaszub, zwróciłem uwagę na bardzo często pojawiające się w nich ogłoszenia z charakterystyczną postacią dobrotliwego księdza Kneippa, który był twarzą kampanii sprzedaży kawy zbożowej i dodatków do niej produkowanych w Skawinie przez firmę Franck i Synowie. W późniejszym okresie powstała fabryka na Kujawach i to pewnie produkty z tej fabryki docierały na Pomorze.

Wróćmy jednak do realiów codzienności Pomorza i Kaszub przełomu XIX i XX wieku, a także (szczególnie) pierwszej połowy XX wieku. Przed laty – z racji wojen, a także idących za nimi braków zaopatrzeniowych – spożywano nie prawdziwą kawę, a napoje przypominające kawę, wykonane z różnych składników, które po odpowiedniej obróbce mogły być traktowane jak ziarna kawy, a więc służyły do zaparzania aromatycznego napoju. Składniki zastępcze dają podobny kolor, smak i aromat podobny do ziaren kawy, lecz nie zawierają kofeiny.

Aby przygotować surogat napoju kawowego, odpowiednie części roślin należy oczyścić, pozbawić części niejadalnych i niepożądanych, takich jak łuskowate skórki, łodygi i liście. Po oczyszczeniu rośliny są suszone, a następnie prażone i finalnie mielone na tyle drobno, na ile pozwalają posiadane narzędzia kuchenne. Do zaparzenia naparu stosuje się czyste składniki bądź ich mieszanki.

Na terenie Kaszub w czasach pruskich i niemieckich znano następujące substytuty kawy: kawę słodową, kawę zbożową, kawę z cykorii i muckefuck. Choć wspomina się o kawie z żołądździ, to z racji niewielkiej populacji dębów nie należy traktować tej wersji zbyt poważnie w sensie popularności.

KAWA ZBOŻOWA

Przez kawę zbożową rozumiano mieszankę niewykiełkowanych ziaren żyta i jęczmienia (inne zboża były stosowane sporadycznie). W warunkach domowych palono ją w młynkach będących elementem systemu fajerkowego. Naczynie z kręgiem fajerki wkładano w wolne miejsce w piecu i powoli palono ziarna na niewielkim ogniu. Naczynie miało system mieszania z łopatką, którą poruszała rączka zawieszona pionowo.

Jeżeli w gospodarstwie był piec kominowy, to oś mieszająca stawała się poziomą, a naczynie – walcem z drzewczkami. Narzędzie wieszano na stojakach, które zbliżano lub oddalano od ognia w zależności od potrzeb.

KAWA Z CYKORII

Zwano ją przed laty w krajach niemieckojęzycznych kawą błękitną. Właściwie należałoby mówić o kawie z korzenia cykorii, bo właśnie z tej części rośliny jest wytwarzana. Uważa się, że stosowanie korzenia cykorii jako substytutu kawy jest starsze niż moment jej pierwszego użycia około 1680 roku, co miało miejsce w epoce wielkich odkryć geograficznych.

KAWY OWOCOWE

Wiedzę o podstawowych surogatach kawy należy uzupełnić wiedzą ludową, która pozwalała na przygotowanie napojów naśladujących kawę, a właściwie napój energetyzujący. Chodzi o kawy, które można nazwać owocowymi, bo miały w składzie owoce roślin wieloletnich, takie jak żołądździe, owoce bukowe, kasztany i owoce łubinu.

Bywało i tak, że do stworzenia mieszanki naśladującej kawę używano prażonych nasion lub pestek jeszcze innych owoców. Dziś możemy mówić o swego rodzaju modzie na spożywanie napojów o charakterze zbliżonym do kawy.

KAWA ŻOŁĘDZIOWA

Jeden z najczęściej wymienianych surogatów kawy bazował na żołądździach. Napar sporządzano na bazie drobno posiekanych lub zmielonych (w miarę możliwości), wcześniej uprażonych żołądździ.

Uważa się, że kawa z żołądździ mogła służyć do zaparzania gorącego napoju już pod koniec XVIII wieku, a w XIX wieku miała być nawet uważana za napar mający wła-

ściwości lecznicze, więc wypijany głównie przez starsze schorowane osoby.

Kawa z żółodzi stanowiła powszechny zamiennik właściwej kawy w okresie wojen światowych. Dziś jest do kupienia w sklepach ze zdrową żywnością, więc nie da się obalić jej mitu.

KAWA Z KORZENIA MNISZKA LEKARSKIEGO

Mniszek lekarski jest blisko spokrewniony z cykorią, więc wykonanie naparu na jego korzeniu wydaje się całkiem naturalne. Mankamentem jest to, że korzenie są małe, rosną głęboko i ciężko je wydobyć z ziemi, lecz w razie braku innych surowców za naturalne należy przyjmować pozyskiwanie korzeni tego chwastu, którego usunięcie nie przynosiło szkód. Taki surogat kawy spożywa się do dziś lokalnie w Niemczech, a szczególnie w Bawarii.

KAWA ŁUBINOWA

Taka kawa miała być przygotowywana na przełomie XIX i XX wieku. W celu sporządzenia „aromatycznego” naparu palono nasiona łubinu słodkiego. Mówi się, że kawa z łubinu zyskała popularność w okresie wielkiej wojny, gdy w Niemczech, których częścią było Pomorze, z oczywistych względów brakowało kawy naturalnej. Efektem tego było pojawienie się w menu restauracji i kawiarni „kawy po niemiecku”, która była w istocie kawą zastępczą. W związku z brakami zaopatrzeniowymi w handlu podejmowano również próby naśladowania szlachetnego napoju właśnie na bazie nasion tej rośliny strączkowej.

KAWA SŁODOWA

Zgodnie z nazwą do jej wytwarzania używa się słodu jęczmiennego: ziaren jęczmienia, które doprowadzono do kielkowania, a następnie wysuszono. Oczywiście można spożywać napój czysto słodowy, ale najczęściej słodu używa się do tworzenia mieszanek, choćby z prażonym żytem. Smak zależy od czasu i temperatury suszenia ziaren, a nawet od tempa obracania się bębna z podgrzewanym sładem.

Mówi się, że na naszych terenach sól do przygotowania surogatu kawy zastosowano pod koniec XVIII wieku, kiedy w Europie wprowadzono ograniczenia w handlu kawą, ewoluujące nawet w kierunku pruskiego monopolu kawowego, a i później, w latach 1806–1812, kiedy wprowadzono napoleońską morską blokadę kontynentalną. Właśnie ta blokada dostępu do „kawy arabskiej” legła

u podstaw intensywnego poszukiwania surogatów. W handlu, a więc i w powszechnym użyciu, zaczęły królować produkty bazujące na zastępczych źródłach prażonego smaku. Choć początkowo polegano głównie na cykorii, to z czasem praktyczny naród niemiecki lubiący piwo szybko doszedł do tego, że można zastąpić ziarna kawy, mieszając prażone zboże ze sładem, który był elementem powszechnym, bo niezbędnym do warzenia piwa.

Historycznie jedną z dominujących fabryk była Kathreiners Malt Coffee Factory, której początków należy szukać w Monachium jeszcze w 1892 roku. Jej produkty były na tyle popularne, że bardzo szybko powstały zakłady w innych europejskich państwach. Jednym z nich była fabryka w Skawinie koło Krakowa. Produkty ze Skawiny (w połowie okresu międzywojennego firma wybudowała kolejną fabrykę w Inowrocławiu), sprzedawane najczęściej pod marką Kawa dr. Kneippa, były powszechnie dostępne w pomorskich sklepach kolonialnych.

Warto dodać, że w okresie międzywojennym bardzo popularne było promowanie się producentów żywności przez wydawanie niewielkich książek kulinarnych. Od tego trendu nie uciekła firma Henryka Francka i Synów, która w okresie dwudziestolecia międzywojennego opublikowała popularną książkę kucharską pod tytułem *Gotować, lecz co*, która to książka rozdawana była osobom zakupującym produkty firmy.

O tym, jak istotnym produktem spożywczym była kawa słodowa, świadczyć może to, że choć w okolicy były palarnie kawy naturalnej, w Kartuzach powstało zorganizowane przedsiębiorstwo, które zdecydowało się na wprowadzenie własnej marki kawy słodowej.

KAWA SŁODOWA Z KARTUZ

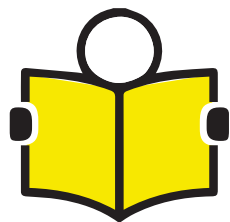
Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej 10 grudnia 1923 roku odnotował pierwsze zgłoszenie Fabryki WYROBÓW SŁODOWYCH Towarzystwo Akcyjne w Kartuzach. Po kilku miesiącach zarejestrowano pod numerem 11487 znak towarowy MALTO-POL. Znak dotyczył produkcji środków odżywczych, ekstraktów słodowych.

Spółka produkowała kawę słodową, stając się konkurencją dla kawy Kneippa. Reklamowała się w prasie całej Polski, na przykład w „Gońcu Lubelskim” i „Głosie Górnośląskim”. Co ciekawe, reklama w lokalnej prasie była znikoma.

Aby się zorientować, co oferowała firma, powinniśmy zapoznać się z treścią ogłoszenia opublikowanego w „Wiadomościach Farmaceutycznych” 1 lutego 1924 roku. Opublikowała je *Apteka pod Orłem, właśc. D. Christ, Apteczna 3, Kartuzy, tel. 80*. Dziś apteki w tym miejscu nie ma, bo ustąpiła miejsca różnym działaniom gospodarczym, ale można powiedzieć, że jeżeli ekstrakt słodowy produkowany w ośmiu różnych wersjach trafił na łamy branżowego periodyku, to znaczy, że zainteresowani mogli go nabyć w całej II RP. Choć z racji gęstej sieci kolejowej dystrybucja była najprostsza na terenach dawnego zaboru pruskiego, to jednak wysoka jakość usług ówczesnej Poczty Polskiej każe zakładać, że produkty mogły trafić do odległych miejsc kraju.

Pisząc ten artykuł, nie piłem kawy z nowoczesnego ekspresu o dziesiątkach funkcji, kawy naturalnej nie piję bowiem od około 30 lat. Kiedy jednak skończę go pisać, a zrobię to po bardzo wczesnej pobudce, z przyjemnością wypiję kawę słodową z mlekiem.

RAFAŁ NOWAKOWSKI

LEKTURY

KIEDY PROZA STAJE SIĘ POEZJĄ?

Daniel Odija, *Ale*, Wrocławski Dom Literatury / Wydawnictwo Warstwy, Wrocław 2024

Daniel Odija to dość dobrze znany na Pomorzu i w Polsce literat. Nawet średnio czytany człowiek słyszał o jego prozie, która jest określana przez krytyków jako „ciemna” i „męska”. Być może zna także tytuły jego utworów, jak *Ulica* lub *Tartak*. Kaszubski czytelnik mniej może rozpoznaje Odiją, gdyż ten jedynie w powieści *Niech to nie będzie sen* (2008) oraz w słuchowisku radiowym *FC Gochy* (2016) sięgnął po realia terytorialne i obyczajowe południowych Kaszub. Nie powinno jednak zdziwić to, że jeszcze do spraw kaszubskich wróci, ponieważ w Słupsku, w którym mieszka, Kaszubi od zawsze

byli i są obecni.

Po wielu realizacjach utworów epickich Odija postanowił opublikować wiersze i wydał we Wrocławskim Domu Literatury oraz Wydawnictwie Warstwy tomik pod tytułem *Ale*. Kiedyś, jeszcze na początku swojej artystycznej drogi, wydrukował kilka przykładów poezji, ale od tego momentu upłynęło mnóstwo czasu. Jeśli wracał do poetyckiej nuty, to może jedynie w „poematowej” prozie *Pustych głów* (2018). Można zaryzykować twierdzenie, że dopiero teraz twórca ponownie postanowił spróbować swoich sił w liryce i dobitnie ujawnił się ze swoją skrywaną nieco wrażliwością. Zbiorek *Ale* zawiera 32 utwory i podzielony został na cztery kompozycyjne części. W przeważającej mierze są to poezje krótkie, napisane wierszem wolnym i emotywnym. Dopiero w ostatniej części zbioru pojawiają się formy ambitniejsze, kiedy napotkać można dłuższą frazę poetycką i tym samym głębiej rozważyć, z jakim typem emocji mamy tutaj do czynienia.

Pierwsza część tomiku jest zestawem dwóch tendencji estetycznych. Z jednej strony to krótkie, wręcz miniaturowe formy poetyckie, które naśladują japońskie haiku. Naśladują, ponieważ nie mają filozoficzno-religijnego podłoża buddyjskiego, które stymulowało utwory chińskie czy japońskie. Odija z oryginalnego kształtu haiku wzięł skrótowość wersów oraz błysk

nagłego odkrycia rzeczywistości. Miniatury z dzisiejszego tomiku nie mają zatem konstrukcji z powtarzającymi się układami liczby sylab w wersie lub też nie wywołują symbolicznych obrazów. Ich specyfika polega na snuciu minipowieści o jakimś zwykłym elemencie życia, który został dostrzeżony w nowej perspektywie i naświetleniu. Owa przeciętność czy powszechność doświadczenia może zawierać częśćkę czegoś uniwersalnego, co wykracza poza materialność i typowość. Z takiego ujmowania rzeczywistości biorą się wiersze typu *hej ciszo!, tysiąc książek o człowieku, usłyszałem wrzask czy kot*.

Z drugiej strony utwory z inicyjalnej części zbioru Odii mają w sobie brutalistyczną, socjologiczno-obyczajową jakość, która koresponduje z tym, o czym pisał twórca w swoich utworach prozatorskich. Takie wiersze, jak *w ciepłe, mewa srebrzysta, lekko podnosi, nie pójdę czy młodzi* pokazują twardość i biologizm życia, ludzką małość i głupotę, ból i złość, które na lata pozostają w umysłach ludzi i zapętlają ich w rutynę, nałogi czy obsesje. Oczywiście nie oznacza to, że owe liryki są tylko odpryskiem prac prozatorskich autora *Kroniki umarłych*. Inaczej: to próby liryzowania drastycznych doświadczeń i chęć ukazania ludzi nie tylko w ich własnych decyzjach, ale także w ograniczeniach, kiedy są umieszczony w jakimś kulturowym, społecznym czy politycznym kompleksie.

Druga część *Ale* jest dużo spokojniejsza. Panują tutaj refleksja nad codziennym upływem czasu, obserwacja najbliższych ludzi i siebie samego, a także odkrywanie prostoty i piękna zwykłych zdarzeń. W postrzeganiu rzeczywistości przez podmiot nie jest konieczna instancja Boga czy jakiś szczególnie metafizyczny nastrój. Raczej panują tutaj uwaga, wrażliwość i empatia. Wyrażanie owego doświadczenia słowami jest adekwatne do intensywności klimatu wierszy. Brak więc konceptów, zaskakujących metafor czy nietypowych przenośni. Choć utwory *dąb, w cieniu kasztanowca, nieprzerwany potok* lub *dymy* zapisane zostały wersami wiersza białego, można by je czytać niczym frazy refleksyjnej, nieco zmetaforyzowanej prozy. Ich emotywność tylko nieznacznie rozbija poprawną gramatycznie zdaniowość wypowiedzi, lekko niepokojąc swym sensem. Za dobrą cechą tych utworów trzeba uznać brak u podmiotu tonu moralizowania, o który bardzo łatwo, kiedy się komunikuje prawdy odkrywane w wyniku obserwacji i przemyśleń.

Trzecia część zbioru Odii, oprócz ponownie użytej autorefleksji podmiotu opisującego świat zewnętrzny i wewnętrzny, zaopatrzona została w ważny element spotkania z Drugim, z jakimś niedookreślonym bliżej człowiekiem, z którym budowana jest intymna relacja egzystencjalna. Podmiot literacki tomiku ani nie zarysowuje tutaj wielkich emocji miłosnych, ani nie wstrząsają nim uczucia negatywne. Ekstremalne emocje nie są tutaj przez nikogo oczekiwane, to nie tego typu poezja. Liryki *wiosenna śnieżycą, idealny dzień, miejsce któremu ufam* czy *kamień na polu* ukazują raczej delikatną wspólnotę bycia,

dostrzeganie cichej obecności oraz odkrywanie prostoty i jednocześnie cudowności spotkania. Choć wiersze w owej części tomiku są ściszone i niepozorne w doborze słów, to trzeba je uznać za wysoce optymistyczne i dające wiarę w sens rozmowy czy bliskiego związku z drugim człowiekiem. Zarysowana w tak niepretenjonalny sposób relacja pomiędzy ludźmi może ocalić nie tylko samych patrzących sobie w oczy czy ściskających się za ręce bohaterów wierszy, co może nadać sens całemu światu wokół.

I wreszcie pojawia się czwarta część kompozycyjna *Ale* Odii, w której autor umieścił wiersze najbardziej enigmatyczne, wielowymiarowe, niekiedy dość abstrakcyjne. Nie zdołał tutaj podmiot zachować powściągliwości w opisywaniu swych odkryć, ale chyba nie można odebrać mu prawa do podzielenia się wiedzą z innymi ludźmi. Czytelnicy napotykną tutaj utwory *w ciszy między dźwiękami* czy *kto widzi* z paradoksalnymi nieco zapisami bezruchu albo na takie formy, jak *łatwo* lub *wędrówka*, w których sens egzystencji odkrywa się po cichu, nieznacznie i w zwykłości otoczenia. Dwa wiersze Odii, niemal poematy, odchodzą od spokoju, który naznacza zdecydowaną większość wierszy zbioru. Chodzi tutaj o *chmury nad Iśd* oraz *zielone oko słońca*, które są wypowiedziami najbardziej rozbudowanymi i najbogatszymi w lirycznym obrazowaniu i kontekstach znaczeniowych. Pierwsza z form wygląda na zapis narkotycznej, lecz w gruncie rzeczy łagodnej wizji, jaką podmiot osiąga dzięki „kwasowi”. Dzięki niezwykłemu stanowi psychicznemu podmiot mocniej doświadcza własności swoich zmysłów i na koniec

wizji powraca do konkretnego miejsca, czasu i drugiej osoby, która ratuje od złudzeń i wyobcowania. Drugi z liryków jest rodzajem hymnu do miłości, który rozpoczyna się od intensywnego doświadczenia przyrody, kończy zaś skoncentrowaniem myśli i emocji na najbliższym człowieku, z którym dzieli się fenomen i piękno istnienia. Miłość z *zielonego oka słońca* nie jest zanadto biologiczna, nie jest też idealistyczna, przypomina kruche trwanie, które bardzo łatwo utracić.

Tomik Daniela Odii *Ale* to propozycja ciekawa również w wymiarze graficznym. Autorka projektu i składu Anita Wasik przygotowała bardzo wysmakowaną formę książki. Z jednej strony jest bardzo oszczędna, z udatnie wykorzystaną bielą kart papieru, czerni druku i żółci koloru zjawiającego się w rytmicznym porządku. Z drugiej jednak opatrzenie niektórych kart zbioru małymi clipartowskimi wstawkami tworzy w całym wydawnictwie rodzaj dodatkowej narracji. Obrazki z psem, postaciami kobiet, mężczyzn i dzieci tworzą specyficzny komentarz do treści utworów. Nie są to ilustracje, a raczej paralelne w opanowaniu i refleksji wyrazy stonowanego nastrój wierszy. Bardzo oryginalnie wygląda także spis treści tomiku, który odsłania się niczym wachlarz, kolisty widnokraj, otwarta księga, a może promień słońca. Możliwość jest tutaj doprawdy sporo...

Ale jako tytuł zbioru poetyckiego jest krótki i nieco enigmatyczny. To słowo wygląda tutaj jak uchwycenie jakiegoś powątpiewania względem świata lub siebie. Jest również niczym zaczątek czegoś nowego, co będzie inne aniżeli rzeczywistość, jaką się zastaje. Z jednej strony więc Odija sprzeciwia się twardej

rzeczywistości, materialności czy ciała, z drugiej jednak wskazuje, że właśnie dzięki tym czynnikom warto popatrzeć na otoczenie głębiej i ostrożniej. Być może wcale nie jest na świecie tak mrocznie, jak by się czasami wydawało...

DANIEL KALINOWSKI

DUCHOWIEŃSTWO W SŁUŻBIE PARAFII W SUBKOWACH I DLA POMORZA!

Pragnę zwrócić uwagę na niezwykle książkę Leokadii Kapturskiej i Szczepana Rajskiego *Duchowieństwo parafii Subkowy w latach 1821–2024*, a opublikowanej w końcu 2024 roku przez Wydawnictwo „Bernardinum”. Należy podkreślić, że publikacja zawiera ponad 80 biografii.

Mam zaszczyt przybliżyć dzieło będące owocem solidnej, rzetelnej, kilkuletniej pracy dwojga autorów. Leokadia Kapturska i Szczepan Rajski zaprezentowali nam dwa wieki dziejów Parafii pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Subkowach,

głównie poprzez pryzmat biografii jej duszpasterzy. Treść (łącznie 350 stron) podzielono na kilka części. W wstępie znajdują się słowo dziękczynne obecnego proboszcza parafii w Subkowach, ks. dr. Wiesława Mazurowskiego oraz przesłanie autorów publikacji, którzy m.in. przywołują dzieło ks. Henryka Mrossa pt. *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, ale nie tylko. Kapturska i Rajski prezentują również syntetyczny zarys dziejów parafii i kościoła w Subkowach, informacje o kościele w Gorzędzieju i kaplicy w Radostowie. Nadto autorzy zamieścili obszernie podziękowanie dla kilkudziesięciu osób, które w różnoraki i niezwykle użyteczny sposób przyczyniły się do starannego, wręcz eleganckiego wydania publikacji, z dużą czcionką i w dodatku na papierze wysokiej jakości.

Główna część książki Leokadii Kapturskiej i Szczepana Rajskiego składa się z trzech biograficznych rozdziałów. W rozdziale pierwszym, najobszerniejszym, zatytułowanym *Wikariusze*, zapisano wizerunki sześćdziesięciu dwóch kapłanów, którzy rozpoczynali lub kontynuowali swoją drogę duszpasterską w parafii subkowskiej. Wśród nich odnajdujemy nazwiska znanych dziś i uznanych kapłanów z całej diecezji chełmińskiej (przypomnijmy – od 1992 roku diecezji pelplińskiej), takich jak ks. Aleksander Kupczyński (1875–1941), ks. Władysław Młyński (1894–1975) czy ks. Mirosław Klawikowski (ur. 19 września 1962 roku).

Rozdział drugi, *Proboszczowie*, został poświęcony wszystkim dwunastu proboszczom subkowskiej

parafii w minionych latach. Prawie każdy z nich legitymuje się bogatym i wartościowym dorobkiem duszpasterskim i społecznym. W moim przekonaniu warto tu przywołać m.in. sylwetki dwóch proboszczów z najnowszej historii parafii w Subkowach, mogących poszczycić się wieloletnim doświadczeniem i uznaniem. Chodzi mianowicie o ks. proboszcza Brunona Szylickiego, sprawującego swoją zaszczytną funkcję w latach 1947–1988. Z kolei w Subkowach, Pelplinie i Tczewie z dobrej i zaszczytnej strony zapisał się były proboszcz (obecnie ksiądz emeryt) Feliks Kamecki, przewodzący subkowskiej parafii w latach 1988–2021.

Z kolei w rozdziale trzecim *Powołania kapłańskie i zakonne* zaprezentowano dziewięć sylwetek, w tym siedmiu księży i dwóch sióstr zakonnych, których powołania miały miejsce na terenie parafii w Subkowach. Mnie jako czytelnika najbardziej ujęły trzy biografie: ks. dr. Andrzeja Kuniszewskiego, urodzonego w 1960 roku proboszcza i poety, Krzysztofa Zdrojewskiego (1963–2020) oraz siostry Marii Lucencji Mazur (1940–2019), której za *wszelkie dobro, jakie przez jej ręce stało się udziałem tak wielu osób* podziękował osobiście ks. Wojciech Polak, arcybiskup gnieźnieński, prymas Polski.

Można śmiało i z pełnym przekonaniem zachęcić do lektury i rozważań nad książką *Duchowieństwo parafii Subkowy w latach 1821–2024*. Zaprezentowane tu liczne biografie zasługują na szacunek i uznanie. Stanowią również istotną część dziejów Kościoła chełmińskiego, pelplińskiego i pomorskiego!

JAN KULAS

Na Pomorzu jest Kociewie

Ciągle chodzą za mną te słowa. Wiem, że nie tylko Kociewie. Wszyscy wiedzą, że

Kaszuby. Zresztą o jakim Pomorzu myślimy? Gdańskim Nadwiślańskim... Są też Bory Tucholskie i ziemia chełmińska. Ciekawa, barwna, mozaika. Ten, kto wie, że różnić się można pięknie, a nawet trzeba, nie ma kompleksów. Ambitnie nadrabia zaległości z tożsamości regionalnej. Powtarzam też: cudze rzeczy warto znać, swoje – obowiązek. Wiatr od morza inspirował. Niedawno przypomniałam kongresowe hasło „Żyje duch Pomorza” i parafrazując – „Żyje duch Kociewia”, *jo, tyż*. Cieszę mnie te dobre myśli, bo miałam przyjemność pisać wstępną stronę do bardzo ciekawych tekstów Ryszarda Walkowskiego. Regionaliści z południa Kociewia zabrali się do wydania gwarowych opowieści o tym, jak tu *kejs* bywało i co warto uchronić od zapomnienia. Żyje, bo zostało zapisane. Jako historyczka języka nie chcę teraz przypominać Księgi henrykowskiej z 1270 roku, w której wśród łaciny ocalało pierwsze zdanie polskie. Czy też Bulli gnieźnieńskiej z nazwami polskich miejscowości. Trudno przecenić rolę pisma w ochronie dziedzictwa kulturowego.

Na Kociewiu w Pelplinie też mamy skarb. Jedyne polski zachowany egzemplarz Biblii Gutenberga. Warszawa wypożyczyła ostatnio na wystawę, mam nadzieję, że wróci. Na jednej ze stron jest odbicie czcionki, która wymusnęła się dawnemu zecerowi. Usterka okazała się zaletą, bo też o czymś świadczy... Ze wzruszeniem przypominam naukowe wyprawy bydgoskich studentów filologii polskiej do Muzeum Diecezjalnego w Pelplinie, by zobaczyć ten zabytek, który ma piękną legendę. No i trzeba zstąpić na ziemię, spojrzeć na *te-tu* czasy, gdy świątynie księżek – księgarń – giną z przestrzeni wielu miast. Książki

Książki tułają się w nowoczesnych marketach przy okazji, niechciane, bo wszystko jest w Internecie – mówią młodzi.

tułają się w nowoczesnych marketach przy okazji, niechciane, bo wszystko jest w Internecie – mówią młodzi.

Starszym smutno, gdy świat przenosi się „gdzieś w chmurę”. Podczas wywiadów prowadzonych z mądrymi ludźmi książki bywają wymownym tłem. I to choć trochę krzepi. Łatwo się mówi – przemija postać świata tego. Ale jednak koni żal... i księżek. Wszystkie są bogactwem naszego domu. Zwielokrotniają życie. Te z wpisaną dedykacją stają się pamiątkami spotkań, wydarzeń, niezwykłych ludzi.

Ze wzruszeniem odczytuję dedykacje Ryszarda Szwocha, Romana Landowskiego, Zygmunta Bukowskiego... i ważnych

Kaszubów. Powstałaby sentymentalna litania. Tak wiele mówią nazwiska. Podczas zrzeszeniowego spotkania (to było wydarzenie!) w Zblewie ktoś wymienia nazwisko prof. Jowity Kęcińskiej-Kaczmarek i... już tworzą się plany, by zatrzymać się przy jej dokonaniach w Buczku. Wspaniałe wzór, a w Dębicy Kaszubskiej planują uświetnić tę postać. Ze swoich bogatych zbiorów mogę przekazać pracę magisterską „do wglądu”, bo i Krajna była obecna na zajęciach w Bydgoszczy. Niektóre iskry tlą się długo, nawet cierpliwie czekają – myślę... Powtarzam też często słowa polskiej noblistki: *Świat stworzony jest ze słów. Jak myślimy o świecie i jak o nim opowiadamy, ma olbrzymie znaczenie...* I już jest pociecha i zarazem zadanie. W okazałej bibliotece miejskiej w Świeciu na widoku stoją kolejne „Pomeranie”.

Listowy niedawno przyniósł mi nowy, ładnie wydany *Śpiewnik kociewski* opracowany przez Wojciecha Leszczyńskiego. Kolejna wiosna, kolejna szansa, by nie *jamrować*, a działać i cieszyć się życiem.

MARIA PAJĄKOWSKA-KENSIK

Ódj. K. Rolbiecczi

PÒZWA MÒDRZEWÒ ÒD SKÒWRÓNKA?

Dzysò w naszym przirodnym nòrcèkù bådze ò... Mòdrzewszich/Mòdrzejewszich, ò dobrim do bùdacji drewnie a ò archeòlogicznym sznèkrowanim téż. Chto zapitò: a gdzie tu roda? Spòkójno, leno na pierszi wżér wèdzrzi, że w „Pòmèranie” pòmìlèlè starnè.

Mòże jesz zdążita na pòdzèranie skòwrónkòwèch kwiòtków. Tec to lżèkwiat, znaczi cząd, w jaczim na gałázach òd skòwrónka (*Larix*), tej-sej zwónégò téż mòdrzewò abò mòdrzewià, dozdrzimè pèszné mòlè cèda. Jedne są cyklamènowé (na kùnc kwitnieniò robią sã zelóné), jiné jasnozòlté. Te pierszé to białczèné, a te drèdzé, wiszące w dól, to chłòpszcze kwiòtcki. Skòwrónk je jednopienną roscèną, co òznòczò, że na jednym drzewie mómè òbèdwa.

Mè z Kazykã, jesz w kùncu strèmiannika, szukelè jesmè za skòwrónkòwima kwiatama kòlè Kłączna, w lasu, co slèchò lesyństwù Bùkòwò Góra (dzél Nadlesyństwa Òsèsznica). Wiele taczich ni ma. To semienny drzewòstón, co òznòczò, że lesny nie trzymià gò dlò spùszczaniò, leno dlò sziszków, tj. na sadzònczi. Kłącznińskò mòdrzewina rosce w strzòdkù wiàkszégò lasu. Na kùnc strèmiannika jesz nie bëło lèstów, przèzèrnosc spròwiała, że letkò jesmè jã nalezlè. Drzewa, co jã twòrzà, są tu nòwiàksze, ò grèbèch òdzèmkach. Nie je to nic dzywné, tec skòwrónk je nòwèższim (jistno jak daglezjò) gatènkã w pòmòrszczich lasach. A czèj mòdrzewina mò czas na roscbã, jak prawie ta tùwò (150–160 lat), to pò pròwdze ji drzewa wnet sy-

gają nieba, a na gwès wèzi jak chòjnè, bùczi, wiązè a danè – jich sąsedzè. Ten las to pamiątka pò czasach, czèj prèsczi lesny eksperimentowelè z rozmajitima drzewama na Pòmòrżim. Chcelè sprawdzèc, jaczè gatènczi dówają nòlèpsze drewno, nòlèpi roscą na lèchèch glebach, w zèmnym kaszèbszczim klimace. Temù sprowòdzèlè rozmajité drzewa z rozmajitèch kòntinentów. Jednym z nich bëł japòńsczi skòwrónk *Larix kaempferi*, kò sadzèlè téż jegò blisczégò kùzy-na, skòwrónka èuropejszczégò *Larix decidua*. Niè tak letkò pòznac, do jaczégò gatènkù nòlèzi kònkretne drzewò.

– Te gatènczi sã krzizèją. Kò dzysò, jakno lesny, mómè starã sadzèc leno nen èuropejszczi, zèbè nie kòscerzèc genów z bùtna Èuropè – gòdò direktòr regionalny Państwòwèch Lasów w Szczecynkù Jarosłòw Czarnecczi.

W mòdrzewinie pòd Kłącznã roscą drzewa w rozmajitim wèkù. Stòrè pòłtorawieczné stolemè i jich dzecè. Nòmłòdsze skòwrónnczi plachcama twòrzà z jinyma gãsti pòdszèt. Wèrosłè nòtèralnym szèkã, to samòsèwczci. Równak na zòdnym mòdrzewiu nie dozdrzelè mè swièzi jìglèné ani kwiòtków.

Ōdj. K. Rolbieczi

Ōdj. K. Rolbieczi

Za doradą Kazyka na pòwroce jesmë rëgnälë jesz zazdrzec do pòrã drzew, jaczé roscą w Bëtowie na skwerach a w parkach.

– Tam je wiele wiący słuńca, zymk przëchòdzy chùdzy jak w strzòdkù lasa. Mòże tam drzewa ju òdecklë pò zëmòwim spikù – klarowòł.

Miòł pròwdã. Na skwerkù przed Spòdleczną Szkolã nr 1 witalë nas tësące piãkno rozkwitlëch kwiòtków. Cyklamen nëch bialczënych szedł na miònczi z bladozòłtoscã chłòpsczych. Kò nòlëgało pòdënc czësto kròtkò do drzew, żebë sã jima dobrze przëzdrzec. Tec skòwrònkòwë kwiòtcsi sã malinczé...

***

Ze skòwrònkã na Kaszëbach sparlãczonò je jedna krëjamnota. Jidze ò wies Mòdrzewò w bëtowszcim pòwiecie. Ōd ti pòzwë swòje miënstwò wzã drobnò kaszëbskò szlachta – Mòdrzewscë/Modrzejewscë. Familiò dzysò szerok rozkòscërzonò na Kaszëbach. Jãzëkòznajarze nie sã pewny, skądka sã wzã pòzwa Mòdrzewò. Genowefa Surma w swòjim dokazu ò topònimie bëtowszczegò pòwiatu przedstawia dwie ùdbë. Pierszò prawi, że zdrzòdlã je słowò mòdrzew (skòwrònk), drëgò, że pòchòdzy òd człowieka, co gò zwelë Mòdri. Jak bëło po pròwdze?

Wies je baro stòrò. Jakno Moddrow bëła zapi-sònò w dokùmentach ju w XIV wiekù. A jak gòda-jã lesny a przirodnicë, w tim czasie skòwrònczi nie rosłë na Kaszëbach. Rodné ògarniacë negò gatënkù

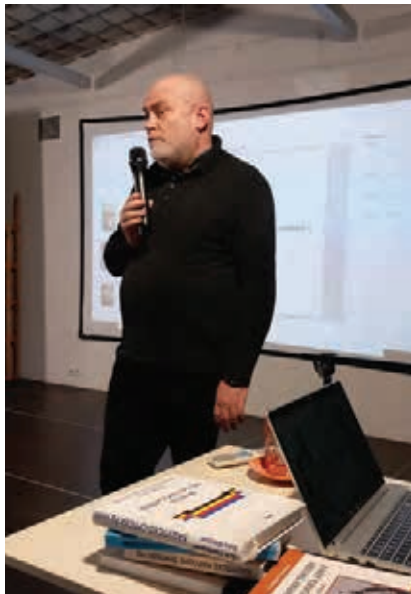
nie sygò Pòmòrzò. Skòwrònk (eùropejszi) to gòrszcë drzewò (np. rosce w Tatrach), sprowadzonë na nordã dopierze niedòwno (dzysò na Pòmòrzim mòdrzewinë to kòl 1% lasnegò rëmù). W strzëdnio-wieczim nie sygòł nawet do nordowi Wiòlgòpòlszi, co pòkazëjã archeòlogicznë badërowania, np. z Led-nicczëgò Ōstrowù. Prawie tam badërzë nalezlë wiele drzewianëch sprzãtów (m.jin. radła, wãbòrczi, klëczy a krëkwie). Kò leno dzëlëk jednegò bëł zrëchtowòny ze skòwrònkòwegò drewna, temù archeòlodzë sã dbë, że nie pòwstòł z miestnëch roscënow, leno gò skądkas przënieslë.

Tec skòwrònk mógł trafic do Mòdrzewa przënio-sli przez człowieka. W dówny Eùropie drzewò bëło w ùwòzanim. Ōd jedny stronë wedle trwałoscë drewna, zdrzucywaniò jigłòw na zëmã a òdròstaniò na zymkù – jawiło sã jakno symbol dërchaniò, witalno-scë. Ōd drëdzi wedle wiarë, że w skòwrònkach miesz-kajã dëszë ùmarlëch, òsoblëwie nëch, co nie ùmerlë nòtëralno. Chto to wië, mòże jaczis człowiek prawie temù pòsadzyl so mòdrzew przed dwòrà i temù nen plac pòzwelë Mòdrzewò. A mòże semiã òd drzewa kòzòł mù przëniesc z pòlnia jakno pòkùta jaczis ksãdz (tak biwało we westrzëdny Pòlsce)... A mòże równak miono Mòdrzëń (to dównò nazwa skòwrònka, do dzysò ùziwònò we Wiòlgòpòlsce) nosyl załòzca wsë? Tec do dzysò spòtikòmé lëdzy ò tim miënstwie...

P.D.

Klëka

Ò PROMÓCJI KASZĘBIZNĚ W SERBIE I NIĚ BLÓS Ò TIM

W Centrum Kùlturë miona Jana Paùla II na gduńszci Mòrenie 13 strëmiannika òdbëło sã wëdarzenie przërëchtowónë bez miescowi part Kaszëbskò-Pòmòrsczegò Zrzeszeniò, jaczi zaròcił na zëndzenie wëbitnëgò serbsczegò slawistã a jãzëkòznajarza, direktora Institutu Klasycznëch Sztudiów a Slawisticki Gduńszegò Ùniwersytetu, prof. Duszana Pazdërszczegò. Dobiwca Medalu Stolema z 2006 roku òpòwiedzòłò swòjich dziejaniach, taczich jak wëdówanië ksążków w Serbie w òbrëmim tpoz. Kaszëbscki Biblioteczi. Slédnym dzëlã tegò cyklu je wëjimk tekstów Floriana Cenówë z pismiona „Skòrb Kaszëbsko-słowjnskjé mówë” – *Kauyncku tekcmou iz chaconuca „Благо” (узбор)*, nalazlë sã w nim przede wszëtczim partë ò kaszëbszczich zwëkach, wierzeniach, òbleczeniach i jãzëkù a tész cziledzesãt bòjków. Na kùnc nëch tekstów mómë jesz wëjimk z „Rozmòwë Kaszëbë z Pòlòchã”.

Heroja pòtkaniò rzekł tész ò niedòwnym wiòldzim òdkrëcym – nalézenim lëstów do Sztefana Ramùłta, jaczé Floriòn Cenówã napisòł do niego pò kaszëbskù w 1880 roku.

Ò KASZĘBIZNIE NA GDUŃSZCICH ÛCZBÒWNIACH

Sztudërzë i sztudërczi kaszëbscki etnofilologie a nôlëzniczczci i nôlëznicë Kar-na Sztudërów „Pòmòraniò” w slédnym miesãcu mielë mòznotã zaprezentowac swòj czerënk sztudiów ùcznióm strzédnëch szkòłów, jaczi przëbëlë do Gduńska na tpoz. òtemklë dnië gduńszcich ùczbòwniów. Nòprzòd, 12 i 13 strëmiannika, kaszëbszczich sztudëntów mòzna bëło pòtkac na Filologicznym Wëdzëlu Gduńszegò Ùniwersytetu, a tidzëń pòzni, w pierszi dzëń zymkù, pòjawilë sã na Gduńszci Pòlitechnice.

Szkòlòcë z pierszi rãczy dowiedzëlë sã ò snòżich starnach sztudërowaniò, ò wiëdzë, jakã nabãdã òb czas trzech lat nôùczy, a przede wszëtczim ò tim, jaczé sã leznoscë wëkòrzëstaniò nabëtëch spòsobnosców w prziińdnoce, tj. jak wëdzrzi stanowiszczë absolwentów na rënkù robòtë. Òkróm tegò mòglë wzac ùdzël w kùlturowò-jãzëkòwëch warkòwniach pòd titlã „Wielofarwnò kaszëbskò tradicjò w gòdce i malënkù”, jaczé przërëchtowalë dlò nich dr Justina Pòmierskò razã z dr Joanã Ginter.

FINAŁ IV EDYCJI KONKURSU „(NIE)ZWYKŁY DOMINIK”

W Bibliotece Diecezjalnej w Pelplinie 25 marca br. odbył się finał czwartego już metropolitalnego konkursu „(Nie) zwykły Dominik”, poświęconego słudze Bożemu biskupowi Konstantynowi Dominikowi. Uczestniczyła w nim

młodzież z czternastu szkół z diecezji pelplińskiej i archidiecezji gdańskiej, która rywalizowała w konkursie wiedzy (dwie kategorie wiekowe) oraz w konkursie plastycznym (trzy kategorie wiekowe).

Po napisaniu testu (niektórzy twierdzili, że był trudny, ale w końcu finał to finał, więc nie można obniżyć wymagań!) wszyscy uczestnicy i towarzyszący im opiekunowie udali się na cmentarz parafialny, gdzie ks. dr Wiesław Szuca – dyrektor Collegium Marianum – prowadził modlitwy przy grobie sługi Bożego Konstantyna Dominika.

Nim ogłoszono wyniki i rozdano nagrody w bibliotecznej auli, uczennice i uczniowie Szkoły Podstawowej nr 2 im. bpa Konstantyna Dominika pod kierunkiem swoich wychowawców: Arlety Trochowskiej i Piotra Szuckiego, zaprezentowali program przybliżający postać Dominiczka, jak o patronie ich szkoły mówili księża i klerycy pelplińskiego Seminarium Duchownego.

Nagrody i wyróżnienia dla uczestników oraz podziękowania dla nauczycieli wręczali przedstawiciele głównych organizatorów: dyrektor Wydziału Katechetycznego Kurii Diecezjalnej Pelplińskiej ks. dr Jan Doppke oraz prezes Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego Jan Wyrowiński.

Laureatami pierwszych miejsc w poszczególnych kategoriach zostali: Natalia Świątek-Brzezińska (konkurs

wiedzy dla uczniów klas V–VIII szkół podstawowych), Oliwia Daleka (konkurs wiedzy dla uczniów szkół ponadpodstawowych), Julia Nowak (konkurs plastyczny dla uczniów klas I–IV szkół podstawowych) oraz Aleksandra Fischer-Kaczynska (konkurs plastyczny dla uczniów klas V–VIII szkół podstawowych).

Uroczystemu finałowi towarzyszyła wystawa nagrodzonych i wyróżnionych prac plastycznych przygotowana przez Elżbietę Piontek. Oceniało je jury w składzie: Maria Zywert, Maria Pańczyk-Pawlak i Bogdan Wiśniewski.

W organizację konkursu zaangażowanych było wiele osób. Oprócz ks. Łukasza Simińskiego z Wydziału Katechetycznego, Łukasza Richerta z Zarządu Głównego ZKP i Bogdana Wiśniewskiego (autora pytań na eliminacje szkolne i finałowe) – także panie z Oddziału Kociewskiego ZKP w Pelplinie (Maria Czapiewska, Krystyna Klodda-Demska, Danuta Nojman, Helena Światała, Elżbieta Wiśniewska) oraz pracownice Biblioteki Diecezjalnej.

Spotkanie zakończyło się wspólnym obiadem w refektarzu Collegium Marianum, które ukończył bp Dominik. Chętni mogli jeszcze zwiedzić katedrę.

Finał konkursu poświęconego temu, który był nadzwyczajnie zwyczajny, został zarejestrowany przez niezawodne Radio Głos oraz ekipę TVP Gdańsk.

BOGDAN WIŚNIEWSKI, RADIO GŁOS

PROMOCJÓ DZEJÓW KASZĘBÓW WE WEJROWIE

W Muzeum Kaszëbskò-Pòmòrszczi Pismieniznë i Mùzyczi we Wejrowie bëła pòstãpnò promòcjò nowi dwajãzëkòwi pùblikacje Kaszëbskò-Pòmòrszczegò Zrzeszeniò pt. *Dzeje Kaszëbów / Dzieje Kaszubów*, jaczi àutorama są Michòł Hinc a Adóm Lubòcczi. Pòtkanié òdbëło są 13 strëmiannika, prowadzył je dr Dariusz Majkòwsczi, a òkróm ùtwòrców tegò dwatomòwegò dokazu głos zabròł téz Artur Wëszecczi, jaczi przërëchto-wòł czekawé graficzi na òbkłòdczi.

– Czim są *Dzeje Kaszëbów*? Nade wszëskò to je pòpùlarnòuczãli esej, jaczi letkò a przëstãpno òpòwiòdò ò drãdżich sprawach. Pòtrzeba gòdaniò ò kaszëbszczich sprawach dërch jistnieje, temù më są tegò pòdjimnãlë. Më wiémë, że to dô – i chwała za to àutoróm – 5-tomòwą *Historię Kaszubów w dziejach Pomorza*, le nie kòzdi przeczëtò 5 tësãcy stròn, a më wëchòdómë z lëzszim bédënkã – rzekł wespòlàutor ksążczy dr Michòł Hinc.

– Ùdba na wëdanié pùblikacje pòjawiła są piãc lat dowsladë, w 2020 rokù, dzãka Rómkòwi Drzëzdżonowi, bò to òn naju pòdskacył, żebë cos napisac ò historie Kaszëbów (bò tu jidze ò historiã spòlëznë, a nie mòla). Më zaczãlë ò tim mëslec, pierwi pòwstała *Historia Kaszubów na jeden wieczór*, takò mòłò ksążeczka. Pòtemù ta ùdba wëwòluòwała i pò piãc latach mómë *Dzeje Kaszëbów* – dopòwiòdòł Adóm Lubecczi.

W pùblikacje nòwòznieszë wëdarzenia są òpisónë z pòzdratkù Kaszëbów (pierszi tom, ò dziejach Kaszëbów do 1815 rokù, je àutorstwa Adama Lubòcczegò, a drëdżi – òd 1815 do teròczasnotë – Michała Hinc). Ùtwòrcóm zanòlëgało na tim, żebë w jich ksążkach bëłë pòkòzónë kawle spòlëznë, a nie pòlitycznò historiò, tej panownicë, wòjnë i tpoz. wiòlgò pòlityka pòjòwiają są leno jakno spòdlë. Kò spòlëznòwò historiò je blëszsò òdbiércóm, bò tikò są òna czësto najich przòdków, jich zëcëgò, jiwrów, redotë, jiscënków. W taczì fòrmie ùdostònò je zamkłosc dokazu.

Pùblikacjã mòże kùpic w internetowëch ksążnicach: kaszubskaksiazka.pl a czec.pl.

MARSZ ŚMIERCY 1945 W PÓLSZCZYM SENACIE

Senat Pòlszczi Rzeczëpòspòliti 12 strëmiannika głosama wszëzczich nòlëzników pòdjął ùchwałã w 80. Rocznã Marszu Śmiercë sòdzowników KL Stutthof. Na taczì òrt senat ùdbòł ùtczëc pamiãc òfiar a téz wëzwòł do gòdnëgò ùpamiãtnianiò ti tragiczny historie. Na placu bëłë: Mariò Kòwalskò – sòdzewò KL Stutthof a jidãcò w Marszu Śmiercë, przëdnik Kaszëbskò-Pòmòrszczegò Zrzeszeniò Jón Wërowiñsczi, przëdstòwcowie Mùzeùm Stutthof: direktòr Piotr Tarnowsczi i nòlëznik Radë Mùzeùm Rafòł Miastowsczi, przëdstòwcowie Kaszëbszczegò Parlamentarnëgò Karna: jegò przëdnik Kazmierz Kleina a Ana Gòrskò.

W zamkłoscë ùchwałë czëtómë:

Mija właśnie 80 lat od ewakuacji obozu koncentracyjnego Stutthof i jego podobozów. Podczas ciężkiej zimy i w dramatycznych warunkach władze obozu wysłały na Marsz Śmierci 33 tysiące więźniów. Byli oni zmuszeni do pokonywania pieszo kilkudziesięciu kilometrów dziennie, polami, w głębokim śniegu i na mrozie sięgającym -20° C.

Więźniów nieludzko traktowano, byli głodni, zmarznięci i umierali z wyczerpania po drodze lub byli mordowani, kiedy zostawali z tyłu z braku sił, odziani tylko w obozowy pasiak. Ich ciała hitlerowcy porzucali w przydrożnych rowach i na polach. Historycy szacują, że trwający 46 dni Marsz Śmierci pochłonął 17 tysięcy ofiar.

Warto podkreślić, że po przekroczeniu przedwojennej granicy Wolnego Miasta Gdańska więźniowie uzyskiwali

wsparcie ze strony miejscowej ludności, która karmiła ich i pomagała organizować ucieczki. Dzięki wsparciu Kaszubów z kolumn marszowych udało się uciec około 2 tysiącom osób. Marek Dunin-Wąsowicz, więzień KL Stutthof i uczestnik Marszu Śmierci, wspominał po latach pomoc ludności kaszubskiej: „Traktowano nas jak rodzone dzieci. Wszystko dla nas było. [...] Takiej solidarności międzyludzkiej nie spotkałem nigdy w życiu. Naród kaszubski tyle przeżył, [...] a potrafił się tak wspaniale zachować. Nigdy w życiu nie spotkałem czegoś podobnego [...]”. *Ludność m.in. Pruszcza Gdańskiego, Straszyna, Niestępowa, Miszewa, Pomieczyna, Łebna, Strzeczca, Żukowa czy Luzina oprócz udzielania pomocy brała także pod opiekę dzieci, które rodziły więźniarki, oraz dbała o godny pochówek przynajmniej części ofiar ewakuacji KL Stutthof i do dzisiaj pielęgnuje pamięć o nich.*

Senat Rzeczypospolitej Polskiej wyraża wdzięczność ludności Kaszub, która wspierała więźniów, często z narażeniem własnego życia. Niech jej bohaterkie postępowanie będzie wzorem do naśladowania i przypomnieniem, że wobec ludzkiej krzywdy nie wolno przechodzić obojętnie. Senat Rzeczypospolitej Polskiej w 80. rocznicę Marszu Śmierci oddaje hołd wszystkim ofiarom tej haniebnej zbrodni i wzywa do ich godnego upamiętniania.

Marszółk Senatowi Małgorzata Kida-wa-Błońsko wręczyła też egzemplarze uchwały kaszëbsczim przedstòwcom. Wòrt pòdczorchnąc, że bëło to pierszé taczé ùpamiãtnienié tragicznégò wëdarzeniô, jaczé je jednym z fùndamentów naji kaszëbsczi juwernotë.

NOWI DOKÓZ Ó PAULU SZEFCI

Pòd kùnc ùszlégò roku wësza pùbli-kacjò Łukasza Zołtkòwsczégò pòd titlã *Pomiędzy etnografią a dramaturgią kaszubską. Twórczość Pawła Szeftki*, jaką wëdalë Kaszëbsczi Institut a Zòpadnokaszëbsczé Mùzeùm w Bëtowie. Ksążka pòwsta na spòdlim doktora-tu, jaczi autòr òbrónił w Pòmòrszczi Akademii we Słëpskù w 2021 roku.

Fot. Radosław Kamiński

28 strëmiannika w sedzbie Mùzeùm Kaszëbskò-Pòmòrszczi Pismieniznë i Mùzyczi we Wejrowie lubòtnicë dzejaniò strzebielińszégò artistë i zaczekawiony ksążką ò nim mòglë sã wiele dowiedzec ò twòrzenim a zamkłoscë tegò dokazu òd Łukasza Zołtkòwsczégò, z jaczim rozmòwã prowadzył dr Dariusz Majkòwsczi. Za artisticzny dzël, jaczi bëł wstãpã do rozmòwë, òdpòwiedzalnë bëło karno Nadolanie. Pòtkanié dérowało jesz dlugò pò zakùnczenim przëdnégò wëdarzeniô, bò w kùlurarach ò wëbitnym Kaszëbie gòdelë gòsce, westrzòd jaczych nalezlë sã nôleżnicë a nôleżniczczì rodżëznë Paùla Szeftci, dówny harcérze ZHR, mùzykòlodzë a karno sparłaczone z bëtowsczim mùzeùm.

Paùel Szeftka ùrodzył sã w1910 roku w Strzebielënie. Do historie kaszëbsczi kùlturë wszedł jakno zbiéròcz fòkloru a autòr widzawiszczów na spòdlim fòkloru, jaczé mają wòrtnotã historicznégò dokùmentu. Òd dzecka twòrził z bracynama òrkestrã, jakò wëstãpòwała na wieselach a zòbawach. Tedë òczarzelë gò kaszëbsczé zwëczy, jaczé zaczął spisëwac. Z czasã stòł sã bëlnym òrganizatorã lëdowëch kapel, chùrów a karnów pìsni i tuńca. Ju w 1936 roku wëdòł *Kaszubskie pìsni i tańce ludowe*. Swòje rozmajité dokazë pùblikòwòł w czãdnikach a biuletinach, a w latach 1959–1979 wëdòł szesc tomów, w jaczych ùdbòł so przedstawić w fòrmie dokazów na binã całi kaszëbsczi òbrzãdowi rok. W czãdze 1957–1969 ùkòzale sã trzë zesziwczì *Tańców Kaszubskich*, téz z céchùnkama. W ùtwòrstwie Szeftci baro wòznë sã wòdewile, jaczé pòkazë-

jã kaszëbsczé zwëczy, taczé jak „Gwiżdże”, „Sobòtka”, „Dëgusë” i „Wyzwòliny kosiarza. Plenrowe widowisko obrzëdowe Kaszub”. Wszëtczé widzawiszczã pisóné bëłë z mëslã ò amatorszczich teatralnëch karnach. Pisòł pò pòlskù, z kaszëbsczima dialogama, le i pò kaszëbskù, gdzie stosowòł baro ùproszczone pìsënk a słowiznã, żebë ùtwòrstwò bëło zrozumiałë dlò wikszo-scë lëdzy.

DZÈN JEDNOTÈ KASZÈBÓW W TORUNIU

Part Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniô w Toruniu przërëchtowòł dla swòjich nôleżników a lubòtników rozegracjã z leżnoscë Dnia Jednotë Kaszëbów. Fejrowanié zacząło sã 19 strëmiannika pòd pòmnikã Mikòłaja Kòpernika, skądka òdbëła sã szpacéra kaszëbsczima szlachama pò toruńskich szasëjach, chtërny prowadnikã bëł Michòł Targòwsczi, przëdnik miescowégò partu. Pòzni ju bënë, bò w kawnicë Torunianka Cafe, òdbël sã drëdzi dzël zéndzeniô, za jaczi òdpòwiedzalnë bëł Rómk Drzëdzdżón, chtërny wëgòsył prelekcjã ò wiòlgòpòstnëch a jastrowëch zwëkach na Kaszëbach. Bëtnikã tegò wëdarzeniô bëł téz przëdnik Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniô Jón Wërowińsczi, jaczi ùrocżësto wrócił legitimacjé KPZ nowim nôleżnikóm a nôleżnicz-kóm toruńszczégò partu.

BURSZTYNOWA KOGA

Bursztynowa Koga jest dla organizacji pozarządowych Powiatu Puckiego najbardziej prestiżową nagrodą za działania na rzecz lokalnego środowiska. 13 marca br. laureatem tej nagrody za rok 2024 został oddział Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w Krokowej. Przepiękna statuetka otrzymana z rąk starosty Jarosława Białka to dla krokowskich zrzeszeńców ogromne wyróżnienie. Wybrano nas bowiem spośród 18 organizacji pretendujących do niej. Kapituła Bursztynowej Kogi oceniła i doceniła działania i pracę wszystkich członków naszego oddziału, którzy z zaangażo-

waniem promują i propagują kaszubską kulturę, w szerokim znaczeniu tego słowa, wśród mieszkańców naszej nadmorskiej gminy oraz wczasowiczów i turystów. Spektakularnym wydarzeniem, jakie zorganizowaliśmy w dębcańskiej Rybaczówce podczas wakacji, były prelekcje i pokazy pod hasłem „Kaszubi o Kaszubah”. Prezentowano na nich rękodzieło – haft kaszubski i rogarstwo, tradycyjne, regionalne instrumenty, było też wspólne z widzami śpiewanie kaszubskich piosenek. W jednej z prelekcji została przekazana wiedza o zwyczajach i obyczajach na wsi kaszubskiej związanych z porami roku, ale był też wykład, wsparty prezentacją medialną, o języku kaszubskim, jego fonetyce i artykulacji. Największą jednak satysfakcję sprawiały naszym członkiniom, byłym nauczycielkom, spotkania z dziećmi w wiejskich świetlicach. Reasumując – Bursztynowa Koga to nasza duma i satysfakcja, ale też wyraz uznania władz samorządowych dla członkiń i członków ZKP Oddział w Krokowej.

BOŻENA HARTYN-LESZCZYŃSKA

CZEKAWÉ ÛDBĚ NA KASZĚBSCZĚ SWIĄTO

Jak co roku w Szkole Podstawowej w Kowalach świętowano Dzień Jedności Kaszubów. Chociaż szkoła nie prowadzi lekcji języka kaszubskiego, to postanowiła uhonorować ten waż-

ny dla kaszubskiej społeczności dzień, realizując dwie ciekawe inicjatywy. Pierwszą było wysłanie pakietu edukacyjnego z pomocami dydaktycznymi do Publicznej Szkoły Podstawowej w Gronowie Górnym (województwo warmińsko-mazurskie) w celu promocji kultury kaszubskiej poza obszarem Kaszub. Drugą było przygotowanie wydarzenia poświęconego twórczości Jerzego Sampa – patrona roku 2025 w Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim. Nawiązując do książki *Zakłęta stegna*, przygotowano wystawę o bohaterach kilku bajek: „Skarb Kaszub”, „Kaczka-tkaczka”, „Za co bocian poniósł karę”, „Dlaczego głupi jak osioł?”, „Mrówka i świerszcz”, „Oksywka syrenka”, „Krośnięta i rybacy”, „Dlaczego chytry jak lis?”, „Jak przechrzyżać lisa” oraz „O łasicy i wiewiórcę”.

Przygotowano również w ramach zajęć dla uczniów spacer od bajki do bajki. Przewodniczkami po bajkowych ścieżkach były: nauczycielka plastyki Anna Flis (odpowiedzialna za oprawę plastyczną) oraz nauczycielka muzyki Marzena Krasowska (która wzbogaciła gawędy o efekty muzyczne). Następnie uczniowie ilustrowali przygody bohaterów, które były zawile, nieoczywiste i niejednokrotnie zakończone morałem. Lekcje są przewidziane na kilka tygodni dla różnych grup wiekowych, także dla uczniów z Ukrainy, którzy w ramach nauki języka polskiego poznawali nasze regionalne dziedzictwo oraz samą osobę Jerzego Sampa.

ANNA FLIS I MARZENA KRASOWSKA

XIV EDYCJÓ MARSZU Z FANĄ

Stowóra Szkólnych Kaszëbszczégò Jążeka „Remùsowi Drëszë” razã ze stãżëcczim partã Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniò a Dodomã Kùlturë we Wielu ròczã wszëtczich chãtnëch na XIV Marsz z Fanã, jaczi mdze 26 lżëkwiaata na trasë: Tëchòlszczë Wdzydze – Wielé. Tëmã latosy roze-gracje je promòcjò ùtwòrstwa Jerzégò Sampa – patrona rokù 2025 w Kaszëbskò-Pòmòrszczim Zrzeszeniu. Marsz mò za cël dac bôczenië na symbòlikã a znacznëk fanë, a nawlëkò do Dnia

Pòlscki Fanë, jaczi sã òbchòdò òd 2004 rokù (2 maja).

Òkróm samégò marszu ùczãstnicë mdã miec za zadanië wëfùlowanië kartów robòtë, a ti, co zrobiã to nòbëlni, dostanã òd òrganizatorów nòdgròdë. Snòzë darënczi zdajã téz na bëtnikòw a bëtniczczì, jaczi przëdnã całą trasã. Òkróm ùsmiechù i bëlnégò hùmòru nót je wżãc na wanogã kaszëbszczë abò pòlszczë fanë (mòzë wżãc téz ùkrajnińszcë, èuropejszczë a kòscelnë).

Òrganizatorzë proszã zgłoszëwac sã mailã na adres snjk@op.pl do 22 lżëkwiaata. Wszelczë pëtania sparłãczonë z wëdarzenim mòzë czerowac do Katarzënë Bùtowszczi (nr mòbilczì 781344233).

Tradycyjno marsz òdbiwò sã pòd patronatã Wójta Gminë Stãżëca.

MÙZYCZNÒ WANOGA BEZ NÒTĚRĂ A TRADICJĂ

W Mùzeùm Kaszëbskò-Pòmòrszczi Pismieniznë i Mùzyczci we Wejrowie 30 strëmiannika òdbël sã kòncert z cyklu „Spotkania z muzyką Kaszëb”, jaczi mò za cël prezentacjã dokazów pòwstałëch na Kaszëbach a inspirowònëch kaszëbiznã. Nònowszò òdsłona miała tytuł „Z kaszubskiego zielnika”, a ji herojkama bëłë Magdalëna Leseckò (spieów, recytacjò) a Òlga Hanowskò, jakò òdpòwiòdała za kòmpòzycjã a aranżacjã, a òb czas kòncertu grała na skrzëpicach a flece. Słowo wstãpnë przed zòczãtkã przed-

stówieniô rzekła prof. Witosława Frankòwskò, jakò òd 2004 rokù kòòrdinuje nen projekt. Nòlepi zacytowac w tim placu baro plasticzny òpisènk, jaczi mòże nama kàsk pòmòc w zrozumienim, co czëlë lédze, jaczi przëszlë w slédną niedzielã strëmiannika do wejrowszczégò mùzeùm:

Zamësł kòncertu zrodzył sã z fascynacje rodã a swiatã electroakusticzi, noisu, fieldrecordingù, skrzëpiców a biòlégò głosu. To fòrma intymny òpówiescë zanurzony w slowie, nòtërnym zwàkòwim pòdskacenim, òsoblëwi słowòsplecënie a roscënowi partiturze. Zëlnik to tëż dôwnò kaszëbskò piesniò, dzieje przëszlëch pòkòleniów kòbiet – dzëwùsów a białków, jaczych historie zataczają krãdзи wcyg wrócywajacëch rozmësłów, ùrazów a zdarzeniów. To wëjątkòwi przedstòwk dlò nôbarzi wrzëlëwëch slëchińców, jaczi w muzyce szukają nieprzëtrófkòwò dobrónégò przekazu a znacënkù.

Projekt pòwstòł dzãka ùdëtkòwieniu Ministerstwa Bënowëch Sprów i Administracje a Wejrowszczégò Krëzu.

W NÓRODNYM MÙZEUM Ó WÓLTARZU Z PRUSCZA GDUŃSCZÉGÒ

Je nòdzeja na to, że òstanie ùsazonò jak nòwiërnieszò kòpiò nieòszacòwónégò Wóltarza Ùkrizowaniò, jaczi w czãdze 1587–1945 bëł w kòscele Pòdwëszeniò Krziza Pańszczégò w Pruszczu Gduńszim, a dzysdnia je òzdebã Galerie Strzëdnòwicznégò Kùnsztu Nòrodnégò Mùzeùm we Warszawie. W slédnym czasu z ùdbë Jana Malka, bezùstònkòwégò òràdòwnika zwrotu wóltarza, sprawa wrócëła na pòsedzenim Przëdny Radzëznë Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzesze-

niò, jaczé bëło 1 gromicznika prawie w Pruszczu. Kawle pruszczańszczégò wóltarza bëłë tëż jednã z témów zëndzeniò Kaszëbszczégò Parlamentarnégò Karnã, w jaczim ùdzël wzãlë przedstòwcowie Ministerstwa Kùlturë i Nòrodny Spòdkowiznë. To tam pòjawiła sã szansa na nalëzenie strzòdków na ùsadenie kòpie wóltarza. W midzëczasu direktòr Nòrodnégò Mùzeùm we Warszawie, dr hab. Agnëszka Lajus, pòzytiwno przëjãła bédënk przëdnika KPZ Jana Wërowińszczégò, cobë sã pòtkac – zëndzenie òdbëło sã 11 strëmiannika w stolëcë. Wzãlë w nim ùdzël przedstòwcowie pòwòlónégò bez Zrzeszenië spòlëznòwégò kòmitetu do sprów restitucje dzieł kùnsztu na Pòmòrzim: Tomòsz Blyskòsz, Jón Malek, senator Riszòrd Swilsczi i Jan Wërowińsczi. Ò strzòdczi na wëkònanie restauratorskich robòtów kòl kòpie wëstãpi Nòrodnë Mùzeùm.

KASZUBI.PL

EDMUND WITTBRODT WĒAPARTNIONY BEZ PÒMÒRSZCĒ WÓJEWÓDZTWÒ

Òb czas XIII sesje Sejmikù Pòmòrszczégò Wójewództwa, jakò bëła 31 strëmiannika, prof. Èdmund Wittbrodt òstòł ùczestniorny za wëbitné zaslëdзи na rzecz rozwiju regionu a za

bùdowanie pòzycje pòmòrszczi nòuczi. Hònorowé wëapartnienië za Zaslëdзи dlò Pòmòrszczégò Wójewództwa przëznòwónë je òd 2004 rokù lëdzóm, jaczi mielë wiòldzi wpliw na rozwij regionalnëch wòrtnotów. Nòdgròdë tròfiają do wòznëch pòstacy, jaczé reprezentëją rozmajitë òbrëmia spòlëznòwégò, kùlturalnégò, pòliticalnégò a spòrtowégò zëcò. Wëapartnienië mò fòrmã medalu a wdòrnégò diplomù. Westrzòd achtnionëch sã ju m.jin. Lech Wałãsa, Leszk Blanik, Sztefón Chwin, Jerzi Grziwacz, Jón Zarãbsczi, Jón Kòzłòwsczi a Mòrskò Stacjò Institutu Òceanografie Gduńszczégò Ùniwersytetu.

Laùdacjã dlò profesora wëgłòsył sóm marszòlk wójewództwa Mieczëslów Struk, jaczi òkróm dobëców wëapartnionégò pòdczorchnął jegò nòwòzniészë znanczi, tej to, że bëł wiedno w sztãdze zjednoczëc lëdzy wkòl pòspòlnégò cëlu, jaczi pòtemù bëł zjisycywóny, a jednoczasno òstac skrómnym a nòtërnym człowiekã, jaczi mò distans do se.

– Jem bùszny z wielewiekòwégò doròbkù, dobëców a historie Pòmòrszczi, òsoblëwie w kònteksce sprów sparłaczonëch z wòlnotã – gòdòł wëapartniony.

Èdmund Wittbrodt bëł prodzekanã a dzekanã Wëdzëlu Bùdowiznë Maszinów Gduńsczi Pòlitechniczi (1984–1987). W latach 1990–1996 spròwiòł funkcjã rektora Gduńsczi Pòlitechniczi. Bëł przëdnikã Radzëznë Rektorów Nadwislańszczégò Pòmòrzò a Kònferecje Pòlsczych Rektorów Technicznëch Ùczbòwniów (1994–1996). Bëł senatorã w latach 1997–2015 i ministrã nòrodny edukacje w rządze Jerzégò Bùzka (2000–2001). Kaszëbsczi spòlëznie znóny je przede wszëtczim jakno człowiek, chtëren òd lat dziejò na rzecz kaszëbiznë, bådacë nòleznikã Kaszëbskò-Pòmòrszczégò Zrzeszeniò, a w latach 2016–2019 jegò przëdnikã. Bëł wespółùsòdzcã Kaszëbszczégò Institutu, a òd czilenòsce lat zasòdò w Radzëznie Mùzeùm Kaszëbskò-Pòmòrszczi Pismieniznë i Mùzyczi we Wejrowie.

PUBLIKACJŌ Ō KASZĘBSCZIM DIKTANDZE

Dr Joana Ginter, nòukòwò robòtniczka Gduńszcégò Ùniwersytetu a absolwentka kaszëbsczi etnofilologie na ti ùczbòwnie, nie zwòlniwò tempa i pò swòjich niedòwno wédònèch dokazach – didacticznèch pòmòcach do nòuczki kaszëbszcégò jãzëka (*Ōrtogra-*

ficzno-gramaticzny słowòrzk kaszëbszcégò jãzëka ze wskòzama pisènkù we wespòłaùtorstwie z dr. Darkã Majkòwsczim a *Fòrmë lubiã normë. Gramatyka kaszubska w działaniu*) – bédëje nama swòje nowé dzelo. Tim razã pùblikacjò tikò sã nòwòznieszégò kònkùrsu kaszëbszcégò pisènkù, jaczi je òrganizowóny òd 2002 rokù, tej Kaszëbszcégò Diktanda „Królëwiònka w Pałacu”. Joana Ginter badérowała teksté diktandów pisònèch bez dozdrzeniałèch, sparłączonèch z kaszëbsczim warkòwò, i taczich, chtèrny taczì łączbè z jãzëkã ni mają. Doktorka z GÙ przezérò sã tekstóm, pòtencjalnym drãgòtóm a téz òrtóm spròwdzaniò kònkùrsowèch dokazów. Jak dozdrzeniałi lubòtnicè kaszëbiznè dajã so radã z pisanim w nym jãzëkù? Jakò je jãzëkòwò swiãda òrganizatorów Kaszëbszcégò Diktanda? Òdpòwiescè na ne pètania nalézeta w zamkòscè

ksążczi pòd titlã *Zasady pisowni kaszubskiej a ich odbicie w pracach dorosłych uczestników Dyktanda Kaszubskiego*. Recenzjã do ni, jaczi dzélèk (w tlòmactwim na kaszëbsczi) mòże przeczètac niżi, napisòł prof. dr hab. Tadeùsz Lewaszkiwicz.

Ksążka Joanë Ginter, napisónò baro spròwnym jãzëkã, ùkazëje dzeje sztòłtowniò sã kaszëbszcégò pisènkù do 2024 rokù i na tle ti problematyczi przedstòwiò òcenã jegò znajemnotè w pròcach dozdrzeniałèch bètników Kaszëbszcégò Diktanda w czãdze 2017–2019. Ōrtograficznè fele, zrobionè w diktandach, sã pasowno pòklasyfikòwónè i szarakterizòwónè pòd wzglãdã statisticznym. Z ti pùblikacje bë mielè kòrzëstac szkòlny kaszëbszcégò jãzëka, redaktorzè kaszëbszczich wédòwiznów, gazètnicè a lubòtnicè kaszëbiznè.

Ksążkã mòże kùpic bez Internet w Wédòwiznie Gduńszcégò Ùniwersytetu: wydawnictwo.ug.edu.pl

Bùdowa Mùzeùm Westerplatte i Wòjnè 1939, jaczé mdze òddzélã Mùzeùm II Swiatowi Wòjnè we Gduńskù, bãdze wnet skùńczonò. Òtemkniacé je planowónè na kùnc lżëkwiata latoségò rokù. Òdj. Sławòmir Lewandowski

Gwary drugiej kategorii...

” Narodowy Instytut Kultury i Dziedzictwa Wsi organizuje w trzeciej dekadzie kwietnia konferencję „Mowy polskie. Język w kulturze”. Informacja o niej zaczyna się od tekstu: *Interesują Cię gwary? Postępujesz się gwarą lub zwracasz uwagę na to, jak ludzie mówią w różnych regionach? A może jesteś językowym purystą i każde odstępstwo od normy przyprawia Cię o ciarki?*

Spotkanie o gwarach języka polskiego? Niby tak, ale wśród dziewięciu awizowanych mówców tej konferencji mamy przedstawicielkę Kaszubów, dwoje Ślązaków i Wilamowiczana. A także jedynie jednego Kurpia, jednego górala i prowadzącą *świetnie postępującą się gwarą wielkopolską*. Plus paru ekspertów.

Gdy tylko informacja o tym wydarzeniu pojawiła się w sieci, wśród działaczy kaszubskich podniosły się głosy oburzenia, że chyba język kaszubski do gwar w uniwersum „mów polskich” to tak średnio pasuje. W podobnym duchu utrzymane są komentarze w kontekście śląskim i wilamowickim, gdyż mowy obu tych społeczności mocno dziś pretendują do miana formalnie uznanych osobnych języków. Pewnie organizatorzy przed takimi zarzutami jakoś się wybronią, bo z opisu wydarzenia wynika, że osiłą spotkania ma być właśnie kwestia korzyści, jakie daje status języka regionalnego. Niemniej jest to niezwykle symptomatyczna sytuacja. Mnie bowiem ta konferencja zirytowała z dokładnie przeciwnego punktu widzenia.

Mowy polskie? Gwary języka polskiego? Co tu robią kaszubski i wilamowicki? Przecież nic z gwarami wspólnego nie mają. Dlaczego realna reprezentacja takowych gwar jest po prostu symboliczna? Co o sytuacji regionalnych odmian polszczyzny mogą nam powiedzieć refleksje z Wilamowic? Dopowiedzmy, że wilamowicki, niezależnie od formalnego statusu, należy do sfery języków germańskich! Jak tu się więc nie irytować, jeśli od wielu lat przy różnych tego typu spotkaniach – tak regionalnych, jak i ogólnopolskich – większość przestrzeni zawłaszczają Kaszubi i Ślązacy. I to najczęściej Ślązacy deklarujący, że śląski to samodzielny język. Plus jakiś kwiatek do kożucha: czasem Kurp, czasem góral, czasem trafi się jakiś Kociewiak. Nie pamiętam, kiedy ostatni raz odbyło się tego typu

**A Borowiacy?
Pałuczanie?
Kociewiaczy
czy Łowiczanie?**

spotkanie, które naprawdę poświęcone było tylko mowom polskim. Gwarom w liczbie mnogiej. Z przedstawicielami lub ekspertami od tych pięciu, ośmiu, dziesięciu regionalnych odmian polszczyzny.

Podzielając irytację koleżeństwa z Kaszub, które denerwuje się, gdy ktoś znowu kaszubski wkłada w jakieś polskie uniwersum językowe, nie mogę jednak stwierdzić, że i tak są wygrani, bo mają głos. Są wspierani, badani, budzą zainteresowanie różnorodnych instytucji i urzędów. Nawet na takiej konferencji

mogą z mównicy zabrać głos i przedstawić swoją perspektywę. A Borowiacy? Pałuczanie? Kociewiaczy czy Łowiczanie?

Jesienią zeszłego roku wystaliśmy jako Zarząd Główny ZKP pismo do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego zapytanie, jakie to działania czy programy planuje ta, najważniejsza dla polskiej kultury, instytucja w sferze regionalnych odmian polszczyzny. Odpowiedź była kuriozalna. I to podwójnie. Raz, że MKiDN twierdzi, iż czyni i planuje bardzo dużo, podając jako przykład aktywności dofinansowanie, jakiego udzieliło na projekt gwarowy w... 2009 roku. Ale to jeszcze nic, bo zasadniczą część odpowiedzi stanowiła dosłowne powielenie pisma, które otrzymaliśmy z ministerstwa na podobne pytania w... 2012 roku. Kopiuj-wklej. I to chyba jest najlepsza ilustracja stanu zainteresowania i też wiedzy o sytuacji, potrzebach i wspieraniu gwar polskich przez odpowiedzialne instytucje w naszym kraju. Ta sfera nawet nie ma swojego gospodarza. Co prawda zmaterializował się pewien byt w postaci Instytutu Różnorodności Językowej RP, który wydaje się tu jakąś nową jakością, ale trudno nie odnieść wrażenia, że znów te polskie gwary będą gdzieś tam na drugim planie za o wiele ciekawszymi i bardziej medialnymi Kaszubami, Ślązakami czy językami nowych mieszkańców Polski. Obym się mylił...

W każdym razie na pewno kaszubsko-kociewskim konsensusem byłaby sytuacja, gdyby organizowano różnorakie konferencje i prowadzono działania na rzecz gwar polskich bez wpychania tam na siłę języka kaszubskiego, a skupionych na gwarach właśnie. Mimo że są one o wiele mniej medialne...

MICHAŁ KARGUL

Bôjka ò królewionce

„Dôwno, dôwno temu (chòc zdôwò mie sã, że to bëto leno wczora) jedno môté dzéwcząt-kò w farwnëch skòrzniach sedza so w piòskòwnicë i bawiło sã w dozdre-
niałosc, nié w dodóm czë w króm, a pò pròwdze w ògródk. Sadzëto so w piòskù pòkrzëwë, pestczy òd wisz-
niów i krzeszniów, chłãdë kwiatów. Robiło so zògónë, tòfelczy z pòzwama
roscënów (chòc nie rozmiało jész pi-
sac) i pòdlëwało wszëtkò môtã, różewã
kònewkã, a wszëtkò z ùdbã, że czedës
bãdze królewã swòjégò nòpiãkniészé-
gò ògrodu.

A dzysò? Je pòczãtk łżëkwia. Kwit-
nã fòrsycje, tëlponë, widzec je pierszé
lëstë na drzewach. Na sama króle-
wionka sedzy pòd wierzbã w swòjim
wësnionym ògródkù i ledwò dichò pò
wëkòpanim dzesãcu dzurów na nowé
krzòczy. Na nogach mô mni farwné
bótë, barzi prakcizné, pòdlëwòczka ju nie je ró-
żewò, le w głowie królewionczy, abò barzi ju kró-
lewi, wcyg sedzã kwiatë. Całò armiò kwiatów. Fejn
je miec swòje wësnioné królestwò, chòcbë bëto to
òkùpioné dosc wiòldzim cerpieniem, bò pò trzëdze-
stim rokù zëcégò nié wszëtkò ju przëchòdzy tak
letkò jak bôjkach, a w gnòtach czëc to nôbarzi. Na-
wetka ù królewionczy. Tej czas ùrëchtowac kòrunã
i wëbrac sã na codniowé òbchòdzenié królestwa.
Doch mómë zymk, a òd strëmiannika kòzdi ògro-
dnik jinaczi rechùje swòj czas. Gòdò sã nawetka, że
pròwdzëwi ògrodnik nawetka zëmã nie òdpòcziwò,
òn leno na sztót òdkłòdò nòrządza. W gromicznikù
ju zacnie pierszé senié, pòzni rozsãdë, itd. A ju na
zymkù taczì ògrodnik je przërëchtowóny do star-
tu. Trzë, dwa, jeden... Kòpanié, gnojnié, grablowa-
nié, pòdlëwanié – sã rozmajité kònkùrencje w tim
cekawim spòrce. Lëdze sã tedë czësto jak dzëczy,
rëjã ùnuzlóny w zemi, a pòcha nòtërnégò nawòzu
je tedë lepszò nigle jaczi armani. Doma timczasã
robi sã tedë leno to, co je nôbarzi brëkòwné: jaczé
chùtczë jestkù, cobë rodzëna nie pòmãrza z gòdu
(prosté i niewëszëkóné, bò żòl czasu), jaczé pranié
i platowanié (cobë lëdze nie gòdalë, że dzecë chò-
dzã czòrné), a jinszé robòtë terò ju mùszã jic weg.
Pichù tedë jakbë nie je widzec, a òkna téz tak baro
nie wòtajã za mëcym. Sã jinszé priortetë. Róże, gla-
diòle, jaskùlczé òczka. Co mòdze sã z nima biòtkòwac

**Mëszlã so czasã,
czë sã slëchò
bëc tak najiwno
szczëtlëwim
w swòjim môlim
ògródkù, czëj na
swiece tëli złëgò,
wòjnów, chòrosców?**

i gòdzczi, bò mùszã miec mòc do kòpaniò i pòdlëwa-
niò. Biwò, że na zelonò bôjka nié wiedno mô
szczëtlëwé zakùrczenié, rôz przëdze jaczi grzëmòt
i wszëtkò znikwi, jinszim razã jaczé smòrszcze abò
wãsewnice, le ò to w tim jidze, biòtkòwac sã ò swò-
je królestwò ze wszëtczima, leno cobë hùmanitar-
nyma i ekòlogicznyma metodama. A wòrt wiedzec,
że ògrodnicë to baro mądri i kreatiwny lëdze, prò-
wdzëwi wòjownicë. Wstòwajã chùtkò, chùdzy nigle
skòrce, chtërne mają zeżarté jima dzël krzeszniów
na drzewie. Czasã nie je to równò biòtka. Nòdgròdã
je równak wezdzenié na brzòd swòji cãzczi robòtë.
Përnã jak z dzecama, chòc z nima nigdë ni mómë
gwarancje bëlnégò òdchòwaniò brzadu.

Mëszlã so czasã, czë sã slëchò bëc tak najiwno
szczëtlëwim w swòjim môlim ògródkù, czëj na swi-
ece tëli złëgò, wòjnów, chòrosców? Bëc królewion-
kã samòstójnégò, zelonégò królestwa, w chtër-
nym nie mdze żòdny wòjnë? Jo, sã slëchò! Prawie
dlòte, zëbë miec sã przed nym wszëtczim złim
gdze schòwac. Ù siebie, na swòjim sztëczkù zemi,
gdze nicht nie powié mie, co móm robic, nawetka
czëj gòdóm z różama abò z piotrëszkã. Tu niżòdna
cëzò kompaniò nie zakłócy môjégò
bezpiekù. A wòjskò? Nòwëzi jaczych
mrówkòw abò gòdzynkòw, z nima
równak jidze sã jakòs zgòdzëc, nié to,
co z lëdzama.

ÒLGA KÙKLIŃSKÒ

wiosenne dźwięki północy

26.04.2025

NCK – Ratusz Staromiejski

Olga Kozieł | warsztaty śpiewu | godz. 10.00

Szczegóły: www.nck.org.pl
Bilety: www.evenea.pl

Gary Gwadera | Drëszë

koncerty | godz. 19.00

Polska Filharmonia Bałtycka w Gdańsku zaprasza

9/05, 19:00

Koncert symfoniczny – Pierścień Nibelunga

Orkiestra PFB
Daniel Smith / dyrygent
W programie: R. Wagner

11/05, 12:00

Koncert rodzinny – W krainie bajek Disneya

Maja Gadzińska / śpiew
Bogdan Smagacki / śpiew
Natalia Walewska / skrzypce,
kierownictwo artystyczne
Anna Bona / skrzypce, scenariusz
Dawid Głowacki / klarnet, saksofon
Anna Śmiszek-Wesołowska
/ wiolonczela
Tomasz Skrętkowski / perkusja
W programie: muzyka z filmów Disneya

13/05, 9:00 i 11:00

Lekcje z Mistrzami Słynne dzieła sztuki wokalne

Magdalena Zięba-Lewandowska
/ śpiew
Maksym Zajączkiewicz / fortepian
Agnieszka Waśniewska / scenariusz
W programie: W. A. Mozart

15/05, 18:00

Preludium Gdańskiego Festiwalu Muzycznego

Lorenz Karls / skrzypce
Michał Francuz / fortepian

16/05, 19:00

Inauguracja Gdańskiego Festiwalu Muzycznego

Thomas Sanderling / dyrygent
Kevin Chen / fortepian
W programie: S. Rachmaninow,
G. Bacewicz, R. Schumann

17/05, 18:00

Gdański Festiwal Muzyczny

Robert Kwiatkowski / skrzypce
Piotr Pawlak / fortepian
W programie: W.A. Mozart,
F. Schubert, R. Strauss

18/05, 19:00

Gdański Festiwal Muzyczny

Ewa Leszczyńska / śpiew, fortepian
Tomasz Januchta / kontrabas
W programie: G. Ligeti

19/05, 19:00

Gdański Festiwal Muzyczny

Compass Trio
W programie: C. Kreutzer, H. Brod
i L. van Beethoven

20/05, 19:00

Gdański Festiwal Muzyczny

Orkiestra Symfoniczna Filharmonii
Pomorskiej
Jan Łukaszewski / dyrygent
Polski Chór Kameralny *Schola
Cantorum Gedanensis*
Ingrida Gapova / sopran
Weronika Kłos / sopran
Karolina Makuła / mezzosopran
Ryszard Minkiewicz / tenor
Sławomir Kowalewski / baryton
Paweł Piotrowski / baryton
W programie: G. F. Händel

21/05, 19:00

Gdański Festiwal Muzyczny

Michel Dalberto / fortepian
W programie: G. Fauré, F. Schubert,
M. Ravel, V. Bellini/F. Liszt

23/05, 9:00 i 11:00

Koncert edukacyjny – Bajkowa symfonia

Orkiestra PFB
Tadeusz Wicherek / dyrygent
Gabriela Oberbek / aktorka, narracja
Janusz Zadura / aktor, narracja
W programie: Kopciuszek,
Kot w butach

23/05, 19:00

Gdański Festiwal Muzyczny

Scottish Chamber Orchestra
Maxim Emelyanychev / dyrygent
Vilde Frang / skrzypce
W programie: J. Capperauld,
L. van Beethoven, J. Haydn

24/05, 19:00

Zakończenie Gdańskiego Festiwalu Muzycznego

Polska Filharmonia Kameralna
Sopot
Szymon Morus / dyrygent
Alexander Gadjev / fortepian
W programie: L. van Beethoven

25/03, 12:00

Klasyka na Ołowiance

Bartłomiej Wezner / fortepian
Ewa Leszczyńska / sopran
Dominika Glapiak / kierownictwo
artystyczne
W programie: R. Schumann,
G. Mahler, K. Szymanowski

30/05, 19:00

Koncert symfoniczny

Orkiestra PFB
George Tchitchinadze / dyrygent
Maciej Kułakowski / wiolonczela
W programie: A. Dvořák,
L. van Beethoven

 Polska Filharmonia Bałtycka
im. Fryderyka Chopina w Gdańsku

SPONSOR
STRATEGICZNY
PFB

GŁÓWNY SPONSOR
PFB
MECENAS KULTURY

 Instytucja Kultury Samorządu
Województwa Pomorskiego

 Energa
GRUPA ORLEN

 PGE
Polska Grupa Energetyczna